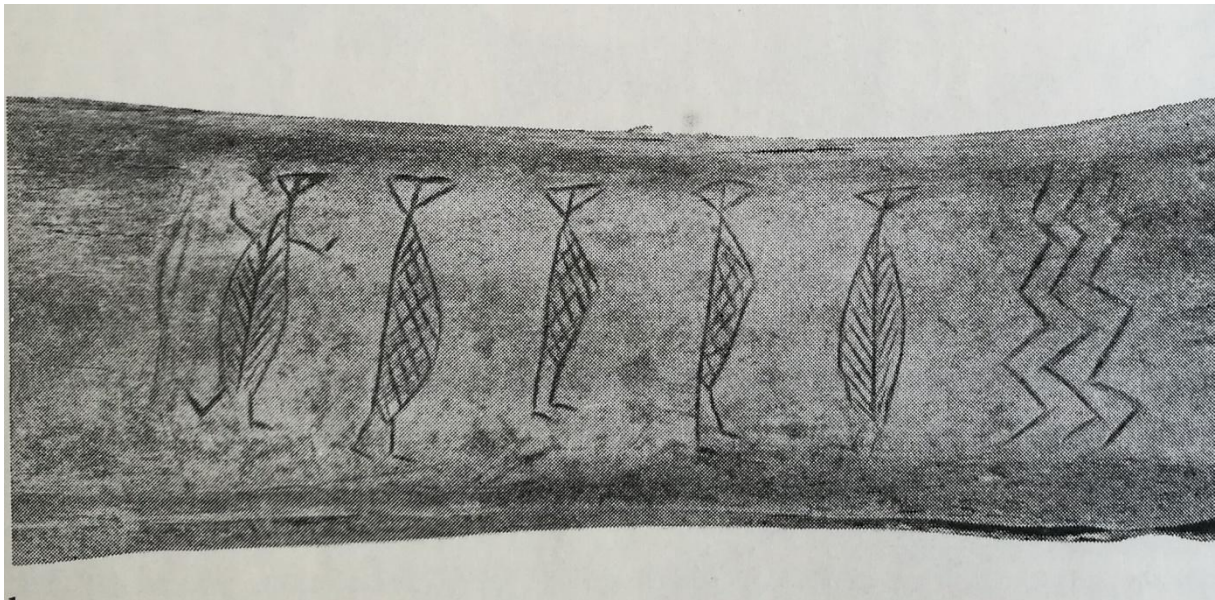




GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Spår efter ideologier i Södra Skandinavien under perioden 7,000 – 3,000 f.Kr.



Torbjörn Skånberg

Institutionen för historiska studier
Göteborgs Universitet

Arkeologiskt självständigt arbete på
masternivå, AE 2020, 30 hp.

HT 2016

Handledare: Tove Hjørungdal

Abstract

The aim is to find Mesolithic and Neolithic remains that can give evidence for social practices related to the ideology of each period. The early hunter's use of decorated artifacts in a distant exchange network, indicate a world of magic. Images carved on bone from Maglemosean time shows ceremonies dedicated to fertility. Zoomorphic pendants worn around the neck gives indication of a totemic belief, where people believed their ancestors came from an animal, a possibility due an imagined thought that the free soul could jump between living creatures. Lakes and wetlands were thought to be entrances to the netherworld. Ritual meals performed close to water, where also parts of humans were eaten, were part of a complex offering process. Mesolithic and Neolithic societies were dominated by elderly men, who due to their showed strength were leaders of a kingroup. Elderly and fertile women were also highly respected. Society demanded respect to gods in order to avoid bad times for the group, improper behavior was punished fiercely. The openings of the monumental graves were pointed to water, so the second soul, bound to the body, was thought to be helped by the sun- or moonbeams from the grave to the water and the netherworld. This function seems to be valid regardless of type of grave. The social structure and the offerings in wetlands and the intentional function of the graves shows an ideological continuity from Mesolithic to the Neolithic period. The complexity of the ideology during this long period makes it however only possible to cover parts of it, within a work like this.

Keywords: Ideology, serial practice, wetlands, graves, directions, shamanism, souls, Scania, Mesolithic, Neolithic, function of graves, totemism, magic.

Omslagsbild:

Ben av uroxe, från Ryemarksgården, Sjælland, äldre MMT (Brøndsted 1952:85).

Innehållsförteckning	sidan
1. Förkortningar och tidsindelningar	3
2. Inledning	3
3. Syfte	6
4. Frågeställningar	6
5. Avgränsningar / Empiri	7
6. Forskningsöversikt	7
<i>Gravar</i>	7
<i>Gravoffer och votivfynd</i>	12
7. Teoretiska perspektiv	14
8. Metod och material	17
9. Reflexivitet / källkritik	18
10. Serielle praktiker	18
10.1 Magiska redskap med bilder och mönster	19
10.2 Gravfält, ordnade gravar för speciella människor	29
10.3 Offer i våtmarker, ackumulerade nedläggningar	38
10.4 Uppförandet av monumentala gravar	42
<i>Kopplingen mellan gravar och hus</i>	43
<i>Kopplingen mellan gravar och lagringen av säd</i>	44
10.5 Gravvar riktade mot vatten	46
10.6 Gravgods och Offerseder	56
<i>Gravgods i kammaren och utanför</i>	56
<i>Föremål offrade i mossar</i>	57
<i>Rituella måltider</i>	59
10.7 Summering av de seriella praktikerna	61
11. Själens tänkta funktion	62
12. Den sociala miljön tolkad genom fynden	64
<i>Det mesolitiska samhället</i>	64
<i>Det neolitiska samhället</i>	66
13. Andra spår efter "religiös" aktivitet	68
14. Slutsatser	70
15. Sammanfattning	74
Bilagor	75
Referenser	77
Bilder:	
Figur 1 Hackor från Stala och Ageröd	21
Figur 2 Hjorthorn från Ystad	22
Figur 3 Mönster på flinteggsdolk	27
Figur 4 Yxskafte från Tågerup	28
Figur 5 Hagadösen	47
Figur 6 Håslöv/Skegrie området	50
Bilagor:	
Bilaga 1 Tidsepoker med avseende på keramikstilar	75
Bilaga 2 Karta över SV Skåne med platserna utmärkta.	76

1. Förkortningar och tidsindelningar

SÅ = Stenålder, BÅ = Bronsålder, JÅ = Järnålder,
MMT = Maglemosetiden, KMT = Kongemosetiden, EBT = Ertebølletiden,
MMK = Maglemosekulturen, KMK = Kongemosekulturen, EBK = Ertebøllekulturen,
LBK = Linjebandkulturen, TBK = Trattbägarkulturen, GRK = Gropkeramisk kultur,
SYK = Stridsyxekulturen, SM = Sen Mesolitikum, TN = Tidig Neolitikum, MN = Mellan
Neolitikum, SN = Sen Neolitikum, LH = Lång hög, RD = Rund Dös, LD = Lång Dös,
GG = Gånggrift, HK = Hällkista.

Tidsindelningar

MMT 9,500 – 6,800 f.Kr., KMT 6,800 – 5,500 f.Kr., EBT och SM 5,500 – 4,100 f.Kr.
(Burenhult 1999:179,193,218).

(Se även Bilaga 1)	(Kalibrerade C14 värden f.Kr.)		
Äldre Neolitikum	TN I	4,000 – 3,500	TNA 4,000 – 3,800 TNB 3,800 - 3,500
	TN II	3,500 – 3,300	TNC 3,500 – 3,300
Äldre Mellan Neolitikum	MNA I	3,300 – 3,200	MN Ia
	MNA II	3,200 – 3,100	MN Ib
	MNA III	3,100 – 3,000	MN II
	MNA IV	3,000 – 2,900	MN III/IV
	MNA V	2,900 – 2,800	MN V
Yngre Mellan Neolitikum	MN B	2,800 – 2,300	
Äldre Sen Neolitikum	SN I	2,300 – 1,950	
Yngre Sen Neolitikum	SN II	1,950 – 1,700	

2. Inledning

Kan man förstå en kulturs ideologi genom att undersöka de kvarlämnade materiella spåren efter densamma? Vad kan man få ut av exempelvis en nattvardskalk som hittats i en kyrkoruin om man inte har en aning om kristendomens innehåll? En inte alltför svårfångad tes skulle eventuellt kunna vara att man innanför kyrkans väggar har druckit någon speciell dryck, troligen under ceremoniella former. En teori som egentligen inte är så långt från en faktisk beskrivning. Givetvis räcker det inte med ett enstaka fynd för en komplett beskrivning av kristendomen, men genom att analysera ett antal fynd, kompletterat med olika hypoteser som efterhand kan kontrolleras mot nya och gamla fynd, så kan man ställa samman en allt mer komplett förståelse av en tidigare okänd trosföreställning eller ideologi.

Andra fynd är exempelvis mossfynden från danska Hjørðlund på Jylland, där man hittat vagnshjul, ben från domesticerade djur och kärl fyllda med matrester, daterade till tiden yngre BÅ och till SN (Bradley 2005:83), hur skall man tolka dessa fynd? De olika fynden, speciellt kärlet fylld med matrester kan tyda på att det handlar om ett offer, eventuellt till någon högre makt. I en annan mosse på Sjælland, i Rappendam så fann man hela 28 vagnshjul, motsvarande 7 fyrhjuliga vagnar, från järnåldern (Glob 1969:120). Dessa danska mossfynd av vagnshjul har på grund av den romerske konsuln Cornelius Tacitus' skrift *Germanica* från 93 e.Kr. satts i samband med kulthandlingar ägnade åt germanernas gudinna Nerthus som färdades runt i bygderna dragen på en vagn, som efter användningen sänktes ner i en sjö (Hammarstedt 2016:53). Hade man inte känt till skriften så hade man

säkerligen inte tolkat hjulen som en del i någon sakral utrustning utan som en nedläggning av hjulen i mossen av rent praktiska skäl, nämligen att hjulen bevarades bäst i vatten. Tacitus text kan därför ha lett till att en objektiv analys av fynden har förhindrats. Det är alltså inte helt enkelt att tyda fynden. Yxor som har offrats i mossar är exakt lika som andra yxor, även om det i vissa fall kan vara oanvända eller något större än genomsnittet. Det går inte i dessa fall att förstå innebörden av föremålen i sig, det är sammanhanget, kontexten som fynden gjordes i, som ger förutsättningen för att finna den rätta tolkningen, även om en helt realistisk bild av det förflutna kan vara svår att finna.

För att komma till en djupare förståelse av forntida ideologier måste man stödja sig på de materiella spår som lämnats till eftervärlden såsom monument, gravar, fynd, bosättningar med tillhörande artefakter i de olika kontexterna, där föremålen alltså har använts både i domesticerat och i rituellt sammanhang. Är det då möjligt att komma till någon större klarhet i dessa frågor? Madsen uttrycker en viss skepticism, "*We are far from understanding this ideology. We can hesitantly attempt to understand the hinterlying ideas*" (Madsen 1997:78). Möjligheten att finna den bakomliggande ideologin till de olika materiella spåren, kan alltså diskuteras och även ifrågasättas, men genom detta arbete som redovisas nedan, att undersöka spåren efter de ideologiska föreställningar som människorna hade under forntiden, under Mesolitikum och Neolitikum i södra Skandinavien, kommer jag att fokusera på att beskriva de materiella spåren och i mindre utsträckning försöka spekulera i meningen och ideologierna bakom de handlingar som resulterat i dessa spår. Genom en sådan analys kommer jag förhoppningsvis att skapa en stabil grund för en fortsatt analys av området och en realistisk bild allt närmare.

Med ideologi menas oftast, nu för tiden, de bärande idéerna inom ett politiskt system. Enligt Whittaker så är en mer precis definition av ideologi, "*a system of shared beliefs, values and ideas that underlie social and political structure and organization, the primary function of which is to prevent or minimize social fragmentation*" (Whittaker 2014:3). Alltså begrepp och idéer inom det sociala och politiska området, något som i regel inte inkluderar religion eller olika trosuppfattningar. Inom arkeologin har man ofta tolkat dessa sociala ideologiska strukturer i enlighet med Marxistiska idéer, som uttryck för makt och hierarkier, att ett elitskikt legitimerade sin dominerande position över massan med stöd av ideologiska uppfattningar. Eliten kan exempelvis ha åberopat sin klans eller ätts härkomst som en del i legitimiteten, då härkomsten kan ha ansetts vara extra viktig. Ideologier behöver emellertid inte enbart ha använts som ett instrument för att utöva en maktfunktion, utan kan främst ha använts som en anledning att stärka enigheten och samhörigheten hos befolkningen.

Religionen däremot anses tillhöra en symbolvärld, där tron på övernaturliga varelser är en central del. Whittaker menar att de definitioner av religion som existerar inte är allmängiltiga vad gäller olika kulturer och tidsepoker, varför hon förordar en mer subjektiv definition beroende på det studerade området och dess kontext (op.cit.:8). Religion är tron på det övernaturliga, menar Whittaker, även om hon uttrycker tveksamhet på om andetro skall ingå. "*Beliefs in gods or in life after death would probably be regarded as clearly religious phenomena by most people, but whether belief in existence of ghosts comes within the religious sphere is likely to be more controversial*" (Whittaker 2104:8). För att finna spår efter religiösa trosuppfattningar så letar arkeologer oftast efter offeraltare, helgedomar, kultbilder eller votivföremål något som kan var vanskligt då dessa oftast varit en integrerad del av samhället eller naturen och endast spårbara om hänsyn tas till dess hela fyndkontext. Det är alltså viktigt för att förstå de trosuppfattningar som existerade under forntiden att inte allt för

ensidigt tolka materialet till sin praktiska nytta, utan försöka förstå dess användning i just den kontext som den tycks ha använts i.

I detta arbete kommer jag inte att skilja på ideologi eller olika trosuppfattningar, då det är min övertygelse att den sociala världen under forntiden var fullt integrerad med religiösa värderingar, samhället var inte som idag sekulariserat, strikt uppdelat där den religiösa världen mer tillhör den privata sfären och den allmänna världen domineras av produktivitet och jakt på välbefinnande. I forntiden var det religiösa och det sociala livet sammanflätade, åtminstone betydligt mer än i dag. Bradley menar angående de votivföremål som nedlagts i monument i Sverige under Neolitikum, "...refers to the process involved in clearing land, raising domesticated animals and growing crops. That may be why it has been hard to tell the difference between settlement assemblages and more specialized contexts. Ritual and domestic life are intertwined (Bradley 2005:144). Det är också viktigt när man utvärderar forntida föremål att man inte genomsyras av etnocentriska värderingar baserad på moderna uppfattningar, eftersom till synes irrationella föreställningar troligen kan ha dominerat det sociala livet under forntiden. Speciellt gäller det, de idag kontroversiella uppfattningarna om spöken, andar och andra övernaturliga varelser, att det inte tas hänsyn till dessa fenomen i analysen. Forntidens folk trodde mer på dessa övernaturliga varelser än vi gör idag. För att förhindra användandet av alltför diffusa begrepp inom detta breda område kommer jag, i denna skrift, att använda beteckningen *ideologi* på alla former av trosuppfattningar, oavsett tid och plats.

Fahlander menar, att eftersom vi inte kan komma ifrån det faktum att vi är dödliga varelser så har människan i alla tider försökt ge denna irrationella, naturliga process en mening genom olika ritualer i samband med begravningen (Fahlander 2003:27). Även människans dagliga verksamhet har till stora delar varit påverkad av någon form av ideologi. "*Ideology is both disguised for us but at the same time our own construction; a kind of artefact from the social constitutional process*" (op.cit.:28). Fahlander pekar också på svårigheterna att rekonstruera de forntida ideologierna, varför han rekommenderar studiet av materialiteten genom att i första hand analysera spåren efter de aktuella utförda praktikerna i dess kända kontext. Speciellt kommer jag att fokusera på spår i gravsammanhang för att försöka skapa en bild av hur man såg på döden och dess omständigheter.

Ideologin under Neolitikum har i regel hänförs till vissa kategorier, såsom förfäderskult eller döds-kult. Döds-kulten som anförs i samband med megalitgravarnas uppförande, troddes bestå av "...ikke alene omsorg for og værnelse af de døde men ligefrem dyrkelse af dem" (Brøndsted 1957:190), alltså att man tillbad förfädernas kvarlevor som förvarades i megalitgravarna. Det har även hävdats att man dyrkade högre makter som var väsentliga för de tidiga bönderna, något som Brøndsted uttrycker, att för odlarens välbefinnande så har "...afgørende magter, saasom sol, vand og frugtbarhed, under en eller anden form har været dyrket" (Brøndsted 1957:348). Det har inte, enligt Brøndsted, varit fråga om några personifierade gudar, utan mer att man dyrkat "...naturmagterne og de upersonlige kræfter i og bag tingene, frugtbarhed hos jord og dyr, slagkraften i øxen" (Brøndsted 1957:238) och som man försökt få tillgång till. Dessa påståenden har säkerligen för sin tid, varit välgrundade och resultatet av noggranna undersökningar, men de olika påståendena kan ändå klassas som till vissa delar spekulativa, varför det inte skadar med en genomgång och en belysning av de enskilda spåren efter de ideologiska föreställningar som förekom under forntiden.

3. Syfte

Syftet med denna studie är att hitta lokala seriella praktiker som kan ligga till grund för en bedömning av den tidens ideologi utan något krav på att det skall inordnas i den traditionella, något stelbenta kulturuppdelningen. Med en seriell praktik menas att olika individer har haft ett likartat beteende med avseende på en viss materialitet, exempelvis en grav, under en viss tid (Fahlander 2003:8). Finns det några gemensamma drag hos de monumentala gravarna, vilka föremål har placerats vid gravarna och i våtmarkerna, och hur har gravarna placerats i landskapet och hur tycks de vara tänkta att samverka med andra naturformationer. Dessa mönster ger oss ledtrådar till den föreställningsvärld som de människor, som lät uppföra dessa monument och som offrade dessa föremål, hade och vad de trodde på. Denna föreställningsvärld kan liknas med en ideologi för människorna. Jag kommer speciellt att undersöka de materiella spåren som kan klargöra uppfattningar om hur de uppfattade vad som hände med de döda, varför även ett resonemang kring dessa frågor skall föras. Genom en genomgång av de materiella spåren kommer jag även kunna beskriva de förändringar som tycks ha skett med människornas ideologi i övergången mellan Mesolitikum och Neolitikum. Med stor sannolikhet var befolkningen huvudsakligen densamma mellan dessa perioder, varför en helt genomgripande förändring av de ideologiska föreställningarna kanske inte skedde. Mycket av ideologin från Mesolitikum har troligen bevarats, men även till vissa delar kompletterats. De spår av ideologin som kan, genom att studera materialiteten, få sin förklaring är troligen endast en del av den komplexitet som inryms i begreppet ideologi. Dels är det studerade tidsintervallet långt men även att samhället säkerligen var präglad av heterogenitet, något som kan ha lett till att olika uppfattningar levt parallellt. Det redovisade resultatet nedan, skall därför inte ses som generellt och slutgiltigt. Den traditionella kulturuppdelningen kommer till stor del att följas vad gäller kronologin, men dess kulturella lokala variationer kommer inte att belysas, utan inriktningen av detta arbete består av att finna de fenomenologiska spåren som i sig kan härleda fram till en ideologi. Ett resonemang runt etablerade föreställningar, likt förfäderskult och olika former av fruktbarhetskult kommer att ifrågasättas och om möjligt finna stöd för alternativa tolkningar. Att studera spåren efter de olika periodernas ideologiska föreställningar som tycks ha förekommit under senare delen av Mesolitikum och under Neolitikum, är alltså syftet och det huvudsakliga intresset för denna studie.

4. Frågeställningar

Varför uppförde man dessa monumentala gravar under Neolitikum? Den etablerade teorin vad gäller dessa gravar är att de uppfördes i avsikt att hedra sina förfäder och/eller att de uppfördes för att man ville imponera på andra grupperingar eller markera ett territorium. Är dessa teorier hela sanningen eller går det att finna stöd för att det fanns andra skäl till varför människorna lade så stora resurser och tid på att uppföra dessa? Motsvarar den kulturella indelningen i olika tidsepoker, även olika indelningar utav ideologiska föreställningar? Levde den mesolitiska människan i en helt annan föreställningsvärld än den neolitiska, och i så fall, är det möjligt att förstå hur den kom att förändras? Är det rimligt att påstå att den materiella kulturen, eller användningen av densamma, även speglar ideologiska föreställningar, vilket i så fall gör det möjligt att, till vissa delar, återskapa dragen i denna föreställningsvärld och hur den har förändrats.

De etablerade teorierna gällande fruktbarhetskult och förfädersdyrkan under Neolitikum, vilka är stöden för dessa teorier? Är de underliggande stöden för denna tolkning sådana, att de inte kan ifrågasättas, eller finns det skäl att omvärdera och/eller komplettera dessa teorier? Även om denna studie inte kommer fram till helt nya synsätt som kan klargöra den ideologiska bilden, så kommer denna studie att förhoppningsvis leda fram till ett klarläggande eller ifrågasättande av vissa ideologiska föreställningar.

5. Avgränsningar / Empiri

Att den sociala insatsen och den organisation som krävdes för att bygga dessa monumentala megalitgravar var omfattande, finns väl beskrivet på många andra håll, varför detta inte kommer att beröras här. Även en alltför noggrann analys av periodens olika byggnads- eller keramikstilar kommer inte heller att göras.

Endast ett urval av platser kommer att studeras, då insatsen för ett arbete som detta måste begränsas, till en rimlig nivå. Jag kommer endast att analysera platser som är undersökta och väldokumenterade då jag inte kommer att stödja mig på egna undersökningar. Det begränsade urvalet av studerade platser kommer därför också att begränsa allmängiltigheten av de slutsatser som kommer att förmedlas. Jag kommer att göra jämförande studier mellan olika platser, med utgångspunkt i området i SV Skåne, ett område som är väl undersökt och där fynd gjorts under hela perioden, allt sedan MMT. Jag kommer att analysera skånska mesolitiska plaster som Ageröd, Tågerup, Hindby Mosse och Skateholm då dessa kan ge insikt om föreställningar som rådde strax innan den neolitiska eran inleddes. Från Neolitikum kommer speciellt dösar och gånggrifter kring Kävlinge, Glumslöv och området kring Håslöv/Skegrie i Vellinge kommun undersökas, det senare ett område som även Tilley (1984) har undersökt, varför en jämförelse mellan våra olika slutsatser kan göras. Se även bilaga 2 där de olika skånska platserna är utmärkta på en karta över SV Skåne. Andra väldokumenterade neolitiska platser, såsom boplatsen Skogsmossen i Västmanland, gravarna Rössberga i Västergötland, Lunden på Orust och Östra Röd på Tjörn kommer även att studeras.

Tidsmässigt kommer jag att begränsa mig till Mesolitikum samt Neolitikum fram till och med MNA, alltså till slutet av TBK. Jag kommer inte behandla GRK eller SYK eller efterföljande perioders ideologier.

6. Forskningsöversikt

Då den arkeologiska utforskningen av megalitgravar startade redan på 1800 talet har, i denna översikt, mycket av den äldre forskningen utelämnats, varför det materialet som jag har ansett vara relevant för denna studie, huvudsakligen har tillkommit först under de senaste 20 åren.

Gravar: Fahlander menar att gravar är, inom arkeologin, en central källa för social information, där sociala värderingar och social praktik kan utläsas exempelvis genom gravskick och utförandet av själva graven, utan att fokusera allt för mycket på den enskilde individen i graven (Fahlander 2003:10). Speciellt kan exempelvis den begravde studeras med avseende på kropps-konstitution, kön och eventuella skador. Gravens konstruktion och dess innehåll kan analyseras i syfte att förstå processen kring den sociala praktik och den sociala kategoriseringen som den begravde var del utav. Andersson menar att

"*Materialiteten i de förhistoriska gravarna återspeglar det dåtida samhällets olika sociala arenor*" (Andersson 2015:93). När man analyserar en grav så rekommenderar Fahlander att man följer ett visst schema, där 1) typologi, 2) kronologi, 3) lokala aspekter, 4) omgivning samt 5) demografi undersöks (op.cit.:83f). Kronologin är speciellt avgörande då olika ideologier med tillhörande handlingsmönster kan variera från tid till annan, vilket kan göra att slutsatserna av fynden kan bli felaktiga eftersom säkra dateringar inte alltid är fallet.

Sjögren har genom intensiva studier av megalitgravarna i Falbygden kommit till slutsatsen att dessa gravar huvudsakligen placerades i ytterkanten av det domesticerade området, i det som Sjögren kallar ett liminalt område, gränsande till den vilda, otämjda naturen (Sjögren 2003:348), och inte som tidigare påstått, av exempelvis Renfrew, att dessa megalitgravar var territoriella markörer strategiskt placerade i ett segmenterat samhälle. Renfrews hypotes gick ut på att det neolitiska samhället från början var egalitært men segmenterat, som efter hand kom att utvecklas till ett hierarkiskt hövdingadöme (Renfrew 1976:177). Denna utveckling kom till, enligt Renfrew, på grund av att befolkningens mängd ökade och konkurrensen hårdnade om marken och lämpliga jordar. Falbygden samt övriga västra Sverige upplevde aldrig någon befolkningspress, menar Sjögren, då det kring områden med megalitgravar fanns åkerbruk, där man inte reste megaliter eller hade behov av att utnyttja fiskenäringen (Sjögren 2003:203f). Även Hodder stödjer Sjögrens teori, att det fanns en ideologisk och rumslig uppdelning av det neolitiska samhället, mellan *domus* (det domesticerade landskapet) och *agrius* (det omgivande vilda) (Hodder 1990, Sjögren 2003:186). Som ett ytterligare bevis för den neolitiska prioriteringen av *domus*, har Sjögren visat genom kostanalyser med hjälp av C13 isotopmätningar i ben från olika områden. Mätningarna visar att man från TN så förändras näringsfånget från marint till ett terrestriskt näringsintag, både i Danmark, Skåne och på Falbygden, medan man i Bohuslän fortsatt kan se ett visst marint inslag, på ca 50 % (Sjögren 2003:118). Dock har man funnit att en specifik individ funnen i en megalitgrav i Hunnebostrand, hade endast 10-20% marin föda, trots den strandnära placeringen. Något senare, från MNA I så har proteinkällorna på Västkusten varit till övervägande del landbaserade, även i utpräglade kustsamhällen, ett mönster som stämmer väl överens med ett större europeiskt mönster, där den kustnära befolkningen allt från Portugal, Wales och England har visat på ett litet eller inget intag av marint protein under Neolitikum (Sjögren 2003:121). Alltså en tydlig markering av ett avståndstagande från föda kommen från marin miljö, åtminstone för de individer som ansetts vara lämpliga att begravas i megalitgravarna. Eventuellt så kan dessa ha representerat ett elitskikt som fick en speciell föda. Det faktum att man har avsiktligt undvikit marin föda, kan ha något med en specifik ideologisk uppfattning att göra eller att man helt enkelt tog avstånd från äldre och, i deras tycke, enklare samhällen som levde på jakt och fiske.

Byggandet och den specifika placeringen av megalitgravar ger intryck av att dessa har en specifik funktion att fylla. Det enorma resursutnyttjande som byggandet krävde bör ha ställt stora krav på planering och det tekniska kunnandet. Det har, enligt Sjögren, "... varit viktigt för gruppens rituella, och därmed sociala framgång, att megalitgraven fungerat på ett korrekt sätt" (Sjögren 2003:259). Angående sambandet mellan megalitgravar och vatten så hänvisar Sjögren till en eventuell vattenförekomst i en gränsszon mellan alunskiffer och kalkstenslager samt mellan kalksten och lerskiffer, men placeringen av megalitgravarna tycks inte ha något direkt samband med dessa gränzzoner (Sjögren 2003:263). Däremot så kan det ha funnits en koppling till våtmarker, men Sjögren menar att den utdikning som skett allt från början av 1900 talet gör att placeringen av dessa våtmarker är svåra att uppskatta. Eventuellt kan man

studera den äldre ekonomiska kartan från 1880 (op.cit.:263). Gravarna ligger oftast i höjdlägen, dock inte på dess högsta del utan företrädesvis i slutningen, mot SV eller SO (op.cit.:269). De ligger i grupper om ca 10 – 15 gravar utan allt för skarpt markerade gränser mellan de olika grupperna, något som eventuellt kan motsvara vissa sociala grupperingar (op.cit.:274). På östra Jylland så ligger megalitgravarna gruppvis kring en större rituell inhägnad (*causewayed enclosure*), ett mönster som enligt Madsen även gäller andra områden med megaliter i norra och nordvästra Europa (Madsen 1997:78). Tyvärr så har inga sådana inhägnader hittills hittats i Falbygden, men det kan likväl ha funnits liknande strukturer, ännu icke upptäckta.

Gravarnas orientering i landskapet har studerats och hett diskuterats, speciellt riktningen på kammaren respektive gången hos olika gånggrifter. Varför denna fråga är kontroversiell är inte helt klart, men eventuellt har det dragits allt för långtgående slutsatser av gångens riktning och kopplingen till olika celesta fenomen av vissa forskare. Sjögren konstaterar att på Falbygden så är kammarens riktning något varierande, med dess huvudriktning N-S, med en liten medelförskjutning ca 20° åt NNO-SSV. Kammarens riktning menar Tilley påminner om förfädernas resor, komma från söder på väg norrut. Han menar att megalitgravarna är en miniatyrmodell av landskapet där valet av byggstenar påminner om bergen, sedimentära bergarter för de upprättstående stenarna och magmatiska bergarter för takstenarna (Tilley 1996:209). Gången var, enligt Tilley, riktad mot den uppstigande solen, men även mot de omgivande bergen som var, "...of central symbolic and sacred significance, where earth meets sky, home of ancestral spirits mediating between the population using the tombs and cosmos" (Tilley 1996:208f). Även Tilley menar att megalitgravarna på Falbygden skapar en liminal gräns mellan de levandes värld utanför graven och de dödas värld innanför graven (op.cit.:210), ett kanske något självklart påstående, men hänvisar också till Levi Strauss (1966) som hävdar, likt Sjögren ovan, att "...megalithic buildings is an expression of the domestic, represent a will to dominate and control the nature, separate culture from nature" (Tilley 1996:212). Riktningen på gången har även studerats av Blomqvist som menar att dessa är koncentrerade till riktningar mellan O och S (mellan 90 och 180°). Han menar också att det är relativt få som har en sydvästlig eller nordostlig riktning, samt ingen som har en västlig, nordvästlig eller nordlig riktning (Blomqvist 1989:32). Det kan konstateras att de senare riktningarna motsvarar riktningar där solen under stora delar av året inte når, varför gångens riktning mot solen inte skall bortses ifrån. Lindström (1997) gick till motangrepp mot en allt för snäv tolkning av riktning och några eventuella himlafenomen. Han menar istället att man enbart skall ta hänsyn till medelvärdet av riktningen hos en population, att man riktat in gravarna med en inte allt för stor precision (Lindström 1997:116). Som stöd för sitt påstående visar Lindström att gången hos gånggrifterna på Falbygden har en riktning som varierar mellan O och SO och gången hos gravarna på Sjælland och Skåne varierar mellan NNO och SSO, men de har, menar Lindström, samma medelvärde OSO (op.cit.:115). Därefter för Lindström ett vagt resonemang om att denna riktning skulle stämma överens med en dåtida uppfattning av de så kallade kardinalriktningarna, skilt från dagens riktningar N, Ö, S och V. Dessa riktningar skulle, enligt Lindström, vara kopplade till några himmelsfenomen " ...in one way or another must have some sort of connection with celestial phenomena" (op.cit.:118). Att gravarnas riktning under olika tider har varit av betydelse visar Lindström, genom en översikt att gravarnas huvudsakliga riktning, allt från Neolitikum till Vikingatid (op.cit.:117), på olika platser av landet, från Öland, Gotland och från Mälardalen, något som stödjer tanken om att gravarnas riktning var intimt förknippade med en viss lokal ideologisk föreställning. Sjögren menar att "...det är rimligt att tänka sig att valet av orientering är förknippat med

mytologiska eller kosmologiska föreställningar, som i sin tur kan vara förbundna med de olika gruppernas definition av sig själva” (Sjögren 2003:296).

Andersson har undersökt riktningen av så kallade flatmarksgravar på Gotland från GRK, från perioden MNA till MNB. Hon har undersökt gravfältet i Västerbjers beläget på Gotlands östkust, som bestod av rester av 59 individer, i vilken riktning som huvudet hade placerats i graven. Undersökningens resultat visar, enligt Andersson, att *”gravriktningen och huvudets placering relaterar till de ekologiska och geografiska områden där näringsverksamheten har bedrivits och där den begravde har varit verksam”* (Andersson 2015:275). De artefakter som fanns i gravarna har relaterats till den döde och där man genom könsbestämning kunnat tillföra vissa redskap till antingen kvinnan eller mannen. Harpuner och flintyxor har endast hittats i manliga gravar, bergartsyxor samt obearbetade sältänder enbart i kvinnliga gravar (op.cit.:273). Vissa manliga gravar, i vilka man funnit harpuner, har riktats mot norr, där säljakten tycks huvudsakligen ha skett. Andra manliga gravar har riktats mot söder där den landbaserade jakten har skett (op.cit.:276). Att man placerat gravarna enligt denna modell inom GRK på Gotland, är något som jag inte avser att undersöka giltigheten utav på de platser som berörs i detta arbete, speciellt som jag anser att det finns andra tolkningar av gravarnas riktning än de som Andersson redovisar, något som bör framgå nedan.

Skapandet av något som kan liknas med ett ceremoniellt landskap genom byggandet av megalitgravar är intimt förknippad med TBK och jordbrukets införande, något som kom att pågå under en relativt lång period. Megalitgravarna var inte heller de första monumentala gravar som uppfördes, då dessa föregicks av så kallade långhögar, där den begravde först lades i en trä konstruktion och som senare byttes ut mot en kammare i sten. Innan denna tradition nådde Skandinavien hade centrala och norra delen av det kontinentala Europa påverkats av de nya idéerna. Enligt Midgley (2008) så är den kronologiska ordningen utav spridningen av TBK, en teori baserad på spridningen av keramikstilen som är typisk för TBK, följande. Den tar sin början i Polen och södra Sachsen vid tiden 4,500 f.Kr. och når södra Skandinavien 4,000 - 3,900 f.Kr. Långhögarna började byggas under TN, ca 3,900 och dösar strax före gånggrifterna som huvudsakligen byggdes under MNA II, 3,500 – 3,300 f.Kr. TBK anses upphöra vid tiden 2,900 – 2,700 f.Kr. (Midgley 2008:2).

Långhögarna som är enorma, ibland mer än 100 m långa och 10 m breda, är enligt Midgley, dåligt erkända som monumentala gravar. De kan innehålla flera gravar, främst i Polen, Pommern och nedre Sachsen medans de i Skandinavien innehåller oftast enstaka gravar. De byggdes avsiktligt i slutningar omgivna av våtmarker eller i närhet av öppet vatten (Midgley 2008:12). I södra Polen, i Slonowice, finns en långhög som uppförts med sin kortända nära en flod i väster. Dess östra kortända är betydligt bredare, varför konstruktionen tycks konvergera mot väster och floden. På Djurlands udde i norra Jylland, i Barkær, finns flera långhögar som uppförts på en liten höjd som under delar av året är omgiven av vatten, något som kan liknas med en ö för de döda (Midgley 2008:12). Många av dessa långhögar i Danmark har uppförts på tidigare kultiverade plaster, antingen på äldre övergivna boplatser eller på odlad åkermark. Högen kan vara utrustad med en omgivande stenkrets eller en träpalissad placerad i ett dike. I Danmark har den östliga kortändan utrustats med en timmerfasad där votivföremål, speciellt bägare av keramik och skålar i stor mängd, har nedlagts (Midgley 2008:17). Dessa fynd kan tolkas som att man valt att anordna en ceremoniplats på den östra kortändan av långhögen, där den västra, smalare kortändan, enligt ovan, har riktats mot vatten. Långhögen, som inte är helt rektangulär utan mera trapetsformad med en smal och en bred kortända, påminner enligt Hodder om hus som

tillhörde LBK från centrala och östra Europa, en kultur som uppehöll sig i områden kring Donau flodens dalgång under 5:e och 4:e årtusendet f.Kr. (Hodder 1984:54). Den östra kortsidan av huset utgjorde i regel platsen för själva ingången. Hodder anför olika karakteristika för sin hypotes att husen och gravarna har liknande konstruktionselement nämligen att båda konstruktionerna är, omgivna av ett dike eller stolprad, har samma bredd/längd förhållande, har ingången i den breda kortsidan, ingången är riktad mot O eller SO, båda har dekorerade fasader, de har en tredelad indelning samt invändiga dekorationer (op.cit.:55-58). Hodder menar alltså att "*...evidence for earthen and chambered tombs of Western Europe referred symbolically to earlier and contemporary houses in Central Europe, tombs signifies houses*" (Hodder 1984:53). Hodder får inte medhåll av andra, exempelvis Tilley, som hävdar att dessa långhögar liknar stora avlånga flintyxor, de som ibland kallas ceremoniyxor, "*...long dolmens, earthen barrows were gigantic symbolic axes, placed in clearings, offering axes to spirits*" (Tilley 1996:114). Varför man valde att göra långhögen som en yxa förklarar inte Tilley. Den avlånga formen på gravhögen fick snart en ersättare i rundhögen, varför många hävdar att kopplingen till hus inte kan gälla. Bradley (2005) menar dock att runda hus förekommit allmänt längs Atlantkusten allt sedan TN, speciellt i hus där keramik framställdes (Bradley 2005:62). Dessa avlånga gravhögar antogs i början, i samband med de första utgrävningarna, vara rester av neolitiska bosättningar, exempelvis långhögarna i det danska Barkær och Stengade, speciellt som man där gjorde fynd av säd i högarna. Men det har visat sig att långhögarna var gravar som avsiktligt försökt efterbilda äldre tiders bosättningar, så kallade långhus, ett hem för de döda istället för ett hem för de levande (Bradley 2005:62f). På motsvarande sätt så kan alltså den runda högen påminna om äldre tiders bosättning, men vars konstruktion hade anor från ett annat håll än från centrala delen av Europa, från befolkningen längs Atlantkusten. I norra och nordvästra Frankrike finns flera fynd av runda huskonstruktioner, exempelvis i Herblay och Les Ouchettes, men även avlånga huskonstruktioner exempelvis i Le Haut-Mée och Poses (op.cit.:63). Båda konstruktionerna kan alltså ha använts parallellt. Tanken att lägga de sina, när döden har inträffat, i en grav som minner om förfädernas boningar, är inte allt för svårt att föreställa sig. Speciellt som den döde, efter att ha placerats i graven, troligen förväntades kunna återförening sig med sina avlidna anför.

Man har funnit spår efter plogning under både långhögar och GG i norra Europa allt från TN till BÅ. Då man kan tänka sig att dessa plogspår inte blir kvar långt efter att de har skapats så anser man att dessa kan sättas i samband med någon form av rituell plogning då graven uppfördes. Man har exempelvis funnit spår efter årder i de danska rundhögarna från BÅ i Handewitt och Diverhøj byggda ovanför ett troligen övergivet hus och i högen i Trappendal finns bevis för att huset hade bränts ner (Bradley 2005:24-27, 59-60). Bradley anser att "*...there seems to be in Bronze Age Denmark a significant relationship between cultivation and the treatment of the dead*" (op.cit.:35). Man har även hittat 8 årder av trä nedlagda i mossar på Norra Jylland, redskap som troligen var symboliska modeller då de var för bräckliga för att kunna användas, något som ytterligare indikerar en koppling mellan uppodlingen av marken och behandlingen av de döda. Även fynd av kvarnstenar i begravningssammanhang, ger enligt Bradley, "*...association to agricultural cycle, death and regeneration*" (op.cit.:108). Döden blir då jämförd med växtligheten som sover över vintern och som regenereras under våren. Att vardagslivets sysslor ansågs vara intimt förknippade med rituella föreställningar, är något som Bradley anser, även gäller andra verksamheter såsom hantverkssysslor mm. (op.cit.:120). Visserligen är dessa iakttagelser från en något

senare tid än den tid som behandlas här, men fenomenet kan ha ett äldre ursprung, se nedan.

Gravoffer och Votivfynd: Gravarna har försetts med gravgåvor inne i själva graven i samband med begravningen och med votivgåvor som samlats utanför själva graven. Det är främst i de slutna gravkamrarna som man kan finna personliga gravgåvor, då resterna inne i de öppna megalitgravarna har omorganiserats genom att man flyttat både benrester och föremål, en verksamhet som kan liknas med en utrensning av tidigare begravningar (Midgley 2008:135). Benresterna har lagts i högar samt personliga föremål har troligen försvunnit. Tilley har gjort en översikt över fynd från TBT och MN, inne i och utanför dösar och gånggrifter i Skåne samt från Bohuslän (Tilley 1996:295f,309). Fynden inne i gravarna domineras helt av bärnstensfynd, i snitt ca 10 bärnstenspärlor per grav och som mest hela 250 stycken i gånggriften Gantofa Boställe. Pärlorna har oftast utformats som hängsmycken liknande en dubbelyxa, som med stor sannolikhet bars som personlig utsmyckning. Midgley har föreslagit att dessa dubbeleggade bärnstenspärlor är symboler för en manlig gudom associerad med regn (Midgley 2008:161). Bärnstenspärlorna är, enligt (Malmer 2002) de vanligaste föremålen som hittats i megalitgravarna från MN, ca 70 % i Falbygdens och Skånes gravar, i Danmark mest i norra Jylland där upp till 90 % av gravarna innehåller bärnsten (op.cit.:36,67). Endast ett fåtal av de Skånska GG innehåller någon eller några yxor. I Bohuslän har man hittat ett fåtal stenyxor, några tvärpilar och andra flintföremål samt enstaka bärnstenspärlor inne i kammaren, men fyndfattigdomen är påtaglig. I en av de danska slutna kamrarna har man exempelvis funnit ett individ i ryggläge (supine) med ett keramikkärl placerat vid fötterna och verktyg, i form av bland annat en flintyxa, på högern sidan i armhöjd samt pilspetsar i axelhöjd (Midgley 2008:136), som om den avlidne var utrustad för en kortare resa.

De mänskliga resterna har i många fall manipulerats med. I den danska dösen i Kløkkehøj nära Sarup har en man begravts utan huvud samt att några ryggkotor saknas, i dösen Trekroner på östra Sjælland har 10 personer begravts, ingen av dessa är kompletta, i Grøfte saknas revben, fot eller handben (Midgley 2008:113-117). De avlägsnade benen har troligen använts som relik, där skallen och käken tycks ha haft speciell betydelse (op.cit.:116). Skallarna kan ha hängts upp, enligt Midgley, utanför graven eller inhägnaden under ritualer som tillägnades förfäderna, "...*deposition of fragmentary skeletal remains may herald the increasing importance of ancestral rites, expressed through burial*" (op.cit.:124)

Utanför graven samt i själva gången utav GG så har man funnit föremål som klassas som votivgåvor, föremål som man offrat till den döde eller mer generellt till förfäderna eller någon högre makt (Malmer 2002:55). Enligt Tilley så domineras fynden utanför Skånes megalitgravar helt av keramik (Tilley 1996:296), men där finns också ett relativt stort antal yxor och pilspetsar. I Bohuslän består fynden utanför själva gången av keramikskärvor. Det var speciellt utformade, omsorgsfullt utarbetade kärl som placerades utanför gången och i speciella kultbyggnader under MNA I och MNA II i Danmark (Midgley 2008:141), en tradition som tycks ha inletts redan under TN då den östliga fasaden av långhögarna användes för uppställning av kärnen. En del av kärnen har troligen varit sönderslagna redan från början samt att skärvorna har spritts ut på olika ställen runt själva graven, men även i mossar och på boplatser. Midgley uppger att ca 80 % av kärnen har försvunnit, varför spridningen måste ha genomförts systematiskt (op.cit.:154). Något senare, under MNA III så ersattes keramiken av flintyxor både i Skåne och på norra Jylland (op.cit.:148). Dessa flintyxor var ofta skadade, flera visar på en påverkan av eld. Midgley konstaterar, efter att ha refererat till olika teorier,

att fragmenteringen av votivkärlen var en avsiktlig handling, "...*deliberate smashing of pots is a special ritual activity, not to be undertaken lightly as it heralds the irreversible process of transformation*" (Midgley 2008:154). Detta tyder på att själva omformandet av ett material från ett tillstånd till ett annat, tycks ha varit förenat med en stark rituell innebörd. Även Madsen ser betydelsen av omformning av material med hjälp av eld som förenat med en viss ideologisk innebörd, "*If I should give a bid for a single basic element on which the ideology of the Funnel Beaker (TBK) society was build, it would be fire*" (Madsen 1997:79).

I våtmarker, nära bosättningar, har man sedan början av Neolitikum offerat föremål, djur och människor på Sjælland och i Skåne (Midgley 2008:169). På Sjælland offerades till största delen keramik, i Skåne mer artefakter av sten, medan i båda områden förekommer offer i form av yxor (Bradley 2005:135). Den mest intensiva offerperioden, sammanföll med byggandet av megalitgravarna och uppförandet av rituella inhägnader, ca 3,500 - 2950 f.Kr. (TN – MNA II), men senare under MNA III-V, då yxan ersatte keramiken som det vanligaste offerföremålet, så minskade nedsättningen i våtmarkerna (op.cit.:170). Karsten (1994), har kartlagt förekomsten av repetitiva nedläggningar i Skånska våtmarker, där de olika tidsperioderna visar olika beteenden. Under TN A och B offerades enbart spetsnackiga yxor i något som kan liknas med personliga, enstaka offer. Under TN C – MNA II så kom nedläggningsfrekvensen att öka drastiskt samt att man kom att etablera fasta offerplatser. Dessa låg i regel på ett bekvämt avstånd från boplatserna. De dominerande offerföremålen utgjordes vid den tiden av tunnackiga yxor i flinta och av bergart. Under nästa period, MNA III-V, tycks nedläggningar i våtmarker nästan helt ha upphört, istället så verkar det som om man endast har gjort enstaka nedläggningar som lösfynd på boplatser och vid megalitgravar. Därefter under MN B och SN så skedde en återgång till ett offerbeteende likt den som gällde under TN C, något som kan indikera en återgång till en äldre ideologisk uppfattning (Karsten 1994:171-183). Även människor offerades, man har gjort 17 fynd av människor i mossar från perioden TN I – MNA II i Danmark (op.cit.:171), varav man funnit 2 kvinnor, 16 och 19 år gamla, i Sigersdal på norra Sjælland. Platsen låg mindre än 1 km från en neolitisk boplatser med megalitgravar. Kvinnorna tycks vara besläktade då skullformen uppvisar liknande drag. En av kvinnorna har svåra skador på skallen, varför hon troligen har dödats i samband med att de offerades i mossen. De dateras till 3,650 -3,140 f.Kr., till TNB – MNA II. Tillsammans med kvinnorna hittade man även ben från domesticerade djur som nötboskap och getter, men även från vilda djur, ett ben av kronhjort. Det senare kan, enligt min mening, tyda på att mossen använts redan under Mesolitikum, då kronhjortsbenen ofta förekommer i Mesolitiska gravar. Detta fenomen, med människooffer i våtmarker, sätter Midgley i samband med någon form av fruktbarhetskult, "...*fertility rites are preferred interpretation for Neolithic human sacrifices*" (Midgley 2008:172), dock utan att motivera varför. Vidare menar hon att "...*bogs provided access to the Supernatural world via sacred rituals*" (op.cit.:175). Det är alltså tydligt att våtmarkerna ansågs vara platser där man trodde sig kunna få kontakt med övernaturliga väsen, allt sedan Mesolitikum, men påtagligt under hela den Neolitiska tiden. Traditionen att deponera föremål i vatten och på land, var en tradition som började redan under Mesolitikum, minskade något under TN, men ökade sedan åter under MN (Bradley 2005:136). I Hindby Mosse i Skåne så har man hittat keramik, djurben, yxor varav några var brända samt lämningar av ca 20 människor. Strax intill har man hittat djurben och yxor från Mesolitikum (Bradley 2005:139,143). Bradley hävdar att "...*water deposits began before adoption of domesticates, reflecting the world view of the Ertebølle culture, close to coastal settlements or margins of rivers or lakes*" (op.cit.:143). Det var inte bara i södra Skandinavien som man ägnade sig åt att offra människor i våtmarker, totalt från olika tider

har man funnit 166 individer i Danmark, 69 i Schleswig–Holstein, 141 i Niedersachsen, 48 i Holland, 41 i England samt 19 på Irland (Glob 1965:84). Siffrorna kan vara något inaktuella idag. Föreställningen att våtmarken är en port till det övernaturliga tycks alltså vara en generell uppfattning i stora delar av norra Europa under forntiden, varför Tacitus iakttagelser, som nämndes i inledningen, inte verkar helt tagna i luften.

7. Teoretiska perspektiv

Inom den processuella arkeologin (PA) strävade man efter vetenskapliga förklaringar till förändringar i samhället, varför analysen kom att domineras av positivism och funktionalism, där man såg förändringar i samhällsutvecklingen som en följd av en påverkan av yttre omständigheter, såsom av miljön, klimatet, befolkningstryck eller en påverkan av andra kulturer (Strassburg 2000:3-7). Människan och individen kom att jämföras med en rationell reaktiv agent. Ett forntida samhälle kom genom ett strukturalistiskt synsätt att betraktas som en organism som styrdes av ett antal outtalade normer och regler (Pearson 2002:25). För att försöka förstå detta samhälle måste man finna dessa dolda, kognitiva regler som format samhället i fråga. Samhället jämfördes med ett språk, där reglerna inte uttalades, men följdes till stora delar, även om det vardagliga beteendet kunde vara skild från normerna.

Mycket av detta är givetvis helt riktigt och något som kan förklara mycket av det skeende som drabbat de forntida kulturerna, men analysen bör kompletteras, eftersom även den forntida individen är mer komplex, irrationell och oberäknelig än något som kan förväntas agera på ett visst sätt. *"People and prehistoric societies possessed the same abilities as we credit ourselves, instead of reducing them to passive recipients of external forces"* (Miller & Tilley 1984:1). Den postprocessuella arkeologin (PPA) utvidgade analysen med individens pluralism, där individen erkändes som en tänkande varelse som inte alltid var i enlighet med den sociala majoriteten och där den materiella kulturen sågs som meningsbärare (Sjögren 2003:25). Man tänkte sig att materialiteten kunde jämföras med en text, där tolkningen kunde göras på många sätt, inte nödvändigtvis likt den som upphovsmannen avsett. Andersson menar dock att *"De funktionalistiska perspektiven har genom PPA:s kritik av PA försvunnit till förmån för individualistiska och subjektcentrerade tolkningar av det arkeologiska materialet"* (Andersson 2015:21). Andersson ger här uttryck för en viss farhåga med PPA, eftersom idéerna tycks ha fått en alltför framträdande plats i hermeneutiken på bekostnad av de basala funktionella förutsättningar som till stor del bestämmer människans tillvaro.

När man försöker förstå de ideologier som genomsyrat det sociala livet inom forntida samhällen så är individens egen uppfattning troligen något som kan betraktas tillhöra en personlig sfär, det är mer gruppens intressen som är av intresse i denna studie och möjlig att i efterhand förstå. Individen kunde antingen acceptera samhällets normer i syfte att bli accepterad eller försöka påverka omgivningen i en alternativ riktning. Enligt social teori så agerar människan i stort sett i enlighet med samhällets normer, utan att ge utrymme för avsiktligt motstånd agerande. Enligt Giddens strukturationsteori så agerar människan på ett, för honom själv uppfattat som samhälleligt acceptabelt sätt, utan att helt förstå följderna av sitt agerande. Individen agerar inom vissa ramar oavsett samhällets sociala konsekvenser. Han är dock inte att betrakta som en helt passiv aktör utan han kan förutsättas manipulera reglerna till sin egen fördel, men alltså inom vissa gränser (Giddens 1984). Samhället ses som en komplex enhet. Det sociala rum som individen uppehåller sig i har skapats av historien, där kollektiva vanor och praktiker normsatts av äldre generationer och vars samhällsstruktur påverkar individen så att dessa normer är del av dess naturliga

förhållningssätt. Människan påverkas indirekt av sociala minnen och traditioner såväl som av normer och sociala institutioner, som kan förutsättas ha agerat så att de har tillägnat sig makt och dominans. Den sociala praktiken anses vara baserad på ideologi och makt (Miller & Tilley 1984:14). Habitus, det sociala rummet, präglad av normer och konventioner "...is homogenous, taken for grantedness, that causes practices and events to be immediately comprehensible, sensible and predictable" (Bourdieu 1977:80). I detta fall motsvarar Habitus den samlade gruppens erfarenhet och kunnande. Makten inom det sociala rummet ligger, enligt Bourdieu hos de med stort kapital, innehavare av antingen ekonomiskt, kulturellt, socialt eller symboliskt kapital, som taktiskt används i syfte att nå makt. "*Habitus is in the service of domination.*" (Bourdieu 1977:183-97). Detta kapital kan vara baserat på en viss ideologi, men inte enbart, ideologin måste visa sig vara till fördel för individen. Antingen inordnar sig individen i en viss ideologi för att accepteras i det sociala rummet i syfte att undgå svårigheter eller också så ger acceptansen och delaktigheten till en viss ideologi sådana fördelar att valet att inordna sig är en praktisk och logisk självklarhet. "*Den sociala arenan är där det symboliska kapitalarterna legitimeras och bekräftas och där de får sitt värde*" (Andersson 2015:58). Andersson menar att de olika kapitalarternas relationer inom ett visst fält har materialiserats och kan spåras som materiella fynd (op.cit.:294f). Ett sådant fält kan utgöras av ett verksamhetsområde, exempelvis jakten, där ackumuleringen av en viss typ av jaktredskap tyder, enligt Andersson, på dominans och högre status (op.cit.:298ff).

Samhället påverkas delvis av de olika individerna men framförallt av ideologier hos institutionella grupperingar i förhållande till de förutsättningar som omgivningen tillåter, antingen genom påverkan från andra kulturer eller påverkan av ekologiska, ekonomiska eller känslomässiga faktorer som samhället i fråga inte rör över. Inom marxistisk teori har oftast ideologi likställts med ett maktmedel, där den rådande sociala ordningen framställdes som evig och opåverkbar. Ideologierna ansågs enbart stödja vissa elitistiska grupperingar där flertalet av samhället invånare tvingades acceptera en mer undanskymd position på grund av ideologins generella och av högre makter fastställd natur. Detta synsätt tycks mig något anakronistiskt varför det finns behov av en alternativ modell med andra konstellationer som använt ideologier under forntiden. Ett ytterligare exempel på alternativa modeller av samhället nämner Strassburg, som menar att många kulturer tycks "...revolve around a sacrificial economy, built from oppressive strategies that take advantage of the fear people feel towards slight fluctuations in the material, extra-discursive spectrum of human mind-body complex" (Strassburg 2000:32), även om denna modell tycks vara något som inspirerats av mellan Amerikas indiankulturer. Att människorna under Mesolitikum i Skandinavien trodde sig leva under hotet av illasinnade andar som kunde påverka livet i negativ riktning, är dock ett realistiskt påstående och något som kommer att framgå nedan. En, i mitt tycke, intressant modell för så kallade primitiva kulturer, är ett antropologiskt exempel som Levi-Strauss framfört som gäller Nambikwarastammen i Brasilianska Amazonas, en grupp som leds av en bemyndigad enhet som är icke-exploaterande, växelvis utbytbar och där enhetens beslut sker i konsensus med övriga gruppen (Tremlett 2008:79). En modell för samvaron som jag tyvärr tror är ovanlig. En mer realistisk modell är en där ledarskiktet har genom kamp eller genom släktskap eller någon annan form av pekuniär ersättning erövat makten. Eventuellt har inte den rådande ideologin kunnat utnyttjas som ett maktmedel då samtliga individer trodde sig stå inför högre makter som inte kunde kontrolleras.

Bourdieu angriper sin tids antropologer, med kommentaren att man inte fullt ut kan förstå de bakomliggande motiven genom att studera sociala och kulturella beteenden, då människor kan utföra vissa handlingar utan att riktigt förstå eller vara införstådd med meningen med dessa handlingar. Handlingar och tanke kan alltså vara skilda åt (Bourdieu 1997:71). Det omedvetna, som Bourdieu kallar *habitus*, kan ha lärts in redan från barndomen och något som betraktas som naturligt, förenat med sunt förnuft. Dessa bakomliggande motiv kan ibland förklara vissa fenomen, men arkeologen ser endast spåren efter dessa handlingar, varför tolkningen är förenat med vissa problem. Istället för att försöka beskriva samhällets sociala struktur och spekulera i vilka sociala agenter som har orsakat dessa spår, så föreslår exempelvis Fahlander, att man följer Sartres idé om seriella praktiker, "...defined by individual actions and relations to similar materialities rather than by predefined social categories" (Fahlander 2003:8). Genom att beskriva dessa utförda seriella praktiker så behöver man inte i första hand spekulera i vem eller varför man har agerat på ett visst sätt. Dessa seriella praktiker kan sedan jämföras med andra praktiker så att ett övergripande mönster eventuellt kan framträda. Genom att så objektivt som möjligt beskriva dessa spår, så kommer man till slut fram till en punkt där, en tolkning måste göras för att komma vidare, något som till stor del kommer att innehålla ett visst mått av hypotetiskt teoretiserande. Det viktiga är dock att de faktiska spåren, materialiteten, respektive en hypotetisk förklaring redovisas separat. Men genom att använda tidigare forskares förslag samt väga ihop dessa med en ny hypotes så kommer man förhoppningsvis en allt mer realistisk bild allt närmare.

I huvudsak kommer ett postkolonialistiskt betraktelsesätt att användas i detta arbete där en yttre kulturs påverkan på en lokal kultur inte enbart leder till ett aktivt givande och ett passivt tagande, utan att mötet skapar ett tredje rum, där kulturen blandas upp och människorna förändras och anpassar sig till det nya (Bhabha 1994:53). Detta synsätt ligger till grund för en förståelse av hur ideologiska föreställningar har förts över från olika tider, från Mesolitikum till senare kulturer under Neolitikum. Det finns i princip tre olika scheman för hur ett möte går till mellan olika kulturer, antingen går den ena kulturen under, man ger upp sin egen kultur och anammar de nya människornas kultur, så kallad transkulturation, eller så kämpar man emot. En tredje väg kan ses som en medelväg där man plockar upp vissa bitar men behåller stora delar av sin egen kultur, något som kallas ackulturation. En äldre syn på blandning av kulturer har också varit att blandningen blir sämre än originalet, en slags degenerering, då den ursprungliga kulturens överlägsenhet allt mer urholkades, något som kan förklara det tidigare ointresset för den ursprungliga kulturens fortsatta traditioner. Med insikten att kulturer blandas till en ny, tredje variant som utgör grunden till en nyutveckling, så kan även den ideologiska förändringen ha skett på samma sätt, en blandning ger upphov till en blandning eller hybridvariant av de ursprungliga ideologierna. Förändringarna i gravskicket kan också förklaras genom påverkan av andra kulturers ideologiska föreställningar.

Cornell & Fahlander menar att inom den sociala vetenskapen så måste fokus ligga på den sociala betydelsen av tingen och hur dessa i sin tur bygger upp de sociala relationerna inom samhället (Cornell & Fahlander 2007:5). Materialiteten är ett bredare begrepp än enbart föremål, dit räknas alltså även delar av landskap, vegetation och djur, även om vissa forskare, exempelvis Latour (1993), tycks överdriva den materiella inverkan som han sätter lika med människans egen inverkan/agency. Genom att studera det lilla, så kan man finna materiella mönster i tid och rum som kan forma basen till en förståelse av de sociala verksamheterna/praktikerna. Cornell & Fahlander benämner denna arbetsmetodik för mikroarkeologi som kan liknas vid en verktygslåda där koncept och teorier skapas för att

förklara relationen mellan den sociala praktiken och materialiteten (Cornell & Fahlander 2007:6). Metodiken är inte entydig utan hänsyn måste tas till vissa individuella avvikelser och separata lokala lösningar, då det är mer troligt att det studerade samhället karakteriseras av heterogenitet än homogenitet. Denna studie nedan är begränsad till vissa exempel från vissa lokala områden, varför ett mikroarkeologiskt synsätt passar väl, där enligt ovan, strukturella praktiker och sociala mönster noteras och bearbetas lokalt och endast undantagsvis kan generella praktiker tas fram som stämmer helt överens med hermeneutiska metoder av generella etablerade kulturella sfärer. Inte heller alla materiella spår från en fyndplats kommer att behandlas här, utan endast vissa detaljer som jag ansett vara relevanta för denna studie. Syftet med denna studie är, enligt ovan, att hitta lokala seriella praktiker som kan ligga till grund för en bedömning av den tidens ideologier, varför det givetvis finns en viss risk för etnocentrism när man analyserar forntida samhällen, att man bedömer fynden med den egna kulturen som utgångspunkt. En risk som kan innebära att till synes irrationella eller på annat sätt avvikande företeelser ignoreras, varför ett visst mått av lyhördhet och flexibilitet måste ingå i analysen, något som kännetecknar ett postmodernistiskt synsätt. Det är kanske inte i första hand ett avvikande beteende hos olika individer, utan mer de olika grupperingarnas beteende, som är intressant och som skall analyseras. Dessa grupperingar som tycks ha levt i en föreställningsvärld, helt skild från vår egen, är det huvudsakliga intresset för denna studie. Dessa grupper kan exempelvis vara ideologiskt präglade av animism där föremål och naturen ansågs vara besjälad, varför en eventuell vidare analys av dessa grupper bör eventuellt kompletteras med queer teori, totemism, shamanism, poststrukturalism, symbolik och praktisk logik.

8. Metod och material

Genom att studera ett antal större och väldokumenterade gravar och offerlokaler, på olika platser och från olika tidsepoker, både i Danmark och i södra Sverige så kommer ett fynd- och verksamhetsmönster att framträda som är tänkt utgöra ett underlag för en framtagning av en skissartad funktionell modell av dåtidens ideologiska föreställningar. Givetvis kommer andra rapporter, utredningar och litteratur att användas som kompletterar bilden. Genom att försöka förstå hur den materiella kulturen har använts på de olika platserna så kommer förhoppningsvis, vissa seriella praktiker att kunna urskiljas, som eventuellt stämmer överens på de olika platserna, även om en viss förståelse för att det fanns lokala variationer, måste accepteras.

Materialet kommer att analyseras med hänsyn till ett poststrukturellt synsätt, där materialet inte omedelbart förs in under etablerade nomenklaturer, utan att de respektive praktikerna kommer att presenteras för sig, som en bas för vidare studier. I kategoriseringen av materialet så kommer hänsyn att ges till så kallade, icke vetenskapliga föreställningar, såsom animism, shamansim och olika kultiska företeelser, något som bör ha varit en stor del av den primitiva människans ideologi. Här stödjer jag mig på Lévi-Strauss påstående att magi och vetenskap är två parallella sätt att nå kunskap, ”...it is therefore better, instead of contrasting magic and science, to compare them as two parallel modes of acquiring knowledge” (Lévi-Strauss 1966:13). För att förstå primitiva kulturer måste man vara öppen för andra, i våra moderna öron, underliga, irrationella och till och med konstiga föreställningar. Analysen av materialiteten kan alltså ge stöd för att de ideologiska föreställningarna under forntiden, kan ha dominerats av magi och tro på övernaturliga fenomen. Då hermeneutiken kring materialet till vissa delar är svårtillgänglig, så måste andra metoder tillgripas, exempelvis olika

hypoteser utan att följa traditionella övergripande sociala beteckningar såsom religion eller kult, ideologi eller kosmologi (Fahlander 2003: 54). Jag kommer alltså att eftersträva en mer detaljerad beskrivning av materialet.

Jag kommer även att använda en speciell hypotes, grundat på en antropologisk studie av en nomadstam om hur de såg på människans själ, hur den var uppbyggd. Denna själmodell ligger sen till grund för en hypotetisk förklaring hur man kan ha tänkt sig att den dödes själ kunde förflytta sig och hur man tänkte sig att graven skulle fungera. Även här stödjer jag mig på Fahlanders uppmaning att "*Archaeology needs creativity and imagination in theory and model-building to cope with the unintelligible nature of past social formations*" (Fahlander 2003:48).

9. Reflexivitet / källkritik

Inhämtandet och bearbetningen av empiriska uppgifter är en verksamhet som måste präglas av en strävan efter ett neutralt och objektiva synsätt, speciellt som den moderna människan inte kan sägas vara fri från en mängd förutfattade förhållningssätt och meningar. Detta gäller speciellt ställningstaganden inom olika teoretiska perspektiv, såsom ideologi och andra abstrakta begrepp. Den äldre arkeologiska litteraturen har till stor del präglats av beskrivande faktainsamling där tolkningen av materialet endast undantagsvis, och då präglad av viss försiktighet, genomförts. En försiktig kritisk hållning är emellertid att föredra, då motsatsen kan 'bära iväg', men man får, i mitt tycke, inte heller vara allt för rädd att använda mänskliga begrepp som tro på övernaturliga väsen, magi mm. under förutsättning att dessa begrepp eller tankar inte heller 'bär iväg'. Det handlar ju trots allt ändå bara om människor, även om de levde för länge sen, som vi försöker förstå. Det är alltså viktigt att skilja på forntidens *uppfattning att magi var verkligt* och vår tids syn på magi som något irrationellt.

Mycket av den arkeologiska litteraturen som handlar om stenålder är något omodern, skriven under äldre tider då komparativ, kategoriserande och funktionalistisk arkeologi dominerade tänkesättet, varför denna litteratur, enligt ovan, endast har kunnat användas till viss del, i faktainsamlings syfte. Givetvis kommer ett arbete som detta var begränsat vad gäller sin allmängiltighet, då endast ett begränsat antal platser och föremål kommer att behandlas. Men förhoppningsvis kommer ändå ett något så när tydligt mönster att framträda.

10. Seriella praktiker

För att lättare följa resonemanget och tydliggöra de påståenden och slutsatser som jag ämnar presentera, så väljer jag att följa händelseförloppet grovt sett i kronologisk ordning, med inledningen redan under Boreal tid, med Maglemosekulturen. Anledningen till att jag börjar så pass långt tillbaka i tiden beror på en övertygelse om att många av de ideologier som människorna då hade, levde kvar under lång tid, speciellt som det finns skäl att tro att huvuddelen av befolkningen och deras nedärvda traditioner under Neolitikum hade sina rötter i äldre jägarkulturer. Den tidigare så dominerande teorin att den Neolitiska perioden var ett resultat av en invandring av bönder från söder, är sedan länge ersatt av en införsel av idéer där även en viss invandring av ett mindre antal experter kom att förenas med den lokala befolkningen. Jag har även, i stort sett, följt den traditionella uppdelningen i kulturer även om gränserna för dessa med hänsyn taget till olika övergångsstadier eller

hybridgrupperingar borde sträckas ut i tiden och indelningen av den materiella kulturen öppnas upp, exempelvis för olika blandformer. Jag har i stort följt Nordenborg Myhres tankar om "trialectic" epistemologi, där ett dualistiskt synsätt som 'antingen eller' har ersatts av ett tankesätt präglad av 'både och'. När två kulturer möts så uppstår ett tredje rum som består av delar av det ursprungliga men sammansatt till hybridformation, där innehållet i regel har gett befolkningen nya förbättrade förmågor (Nordenborg Myhre 2004:30). Jag har undvikit att allt för strikt använda ordet kultur utan istället använt ett tidsbegrepp, där exempelvis KMT menas tiden då Kongemosekulturen var den förhärskande kulturen. Med KMK menas däremot själva kulturen.

Jag kommer att fokusera på ett visst område, i detta fall SV Skåne, där jag kommer att följa utvecklingen mer i detalj, så att en bättre förståelse för de olika förändringarna underlättas. Se bilaga 2 där de olika platserna som anförs nedan, har lagts in på en karta. De lokala företeelserna kommer, efter hand, att jämföras med liknande praktiker från andra platser. De föremål som anses relevanta för denna studie, från de olika tidsepokerna, har avsiktligt valts så att de kan ge stöd för de olika teorierna om hur dessa praktiker kan ha sett ut, där dessa föremål har varit del.

Maglemosetiden, MMT. 9,500 – 6,800 f.Kr.

Under denna äldre del av Mesolitikum såg landskapet helt annorlunda ut, södra Skandinavium hade landförbindelse med det kontinentala Europa och Nordsjön var till stora delar torrlagd. Följaktligen har många boplatser, speciellt de som låg kustnära, försvunnit ner i havet vilket har försvårat vår förståelse av denna tid. Att man jagat storvilt, såsom kronhjort, älg, uroxer samt vildsvin samt att man följt djurens förflyttningar under året, är något som framgått ur osteologiska undersökningar från exempelvis boplatserna i Ageröds mosse vid Ringsjön väster om Höör i Skåne (Burenhult 1999:185). Troligen så har de uppehållit sig under sommarhalvåret nära kusten och under vinterperioden sökt sig till inlandet, nära sjöar eller till våtmarker, som boplatserna vid Ageröds mosse. De byggde plattformar ute i våtmarkerna och jagade skogens storvilt, varför de också kallas 'skogsländets jägare' (Jensen 2001:94). Boplatserna i Ageröd låg vid Rönne å mellan det som idag är två mossar, men som då var två öppna insjöar. Man har troligen färdats längs ån som idag rinner mot NV, och som mynnar ut i Skälderviken vid Ängelholm, där även den dåvarande kusten låg. De dateringar som man har gjort från boplatserna med RAÄ numren, Munkarp 5:1 och 6:1, visar dock på en något senare tid, till KMT, vilket eventuellt kan innebära att platserna har använts under lång tid med början under MMT. Så även om det tidiga jägarfolket var få till antalet, så har man funnit bevis för att Maglemosekulturen var utbredd, man har hittat spår efter likartade kulturer från delar av norra Europa, från England i väster, via norra Tyskland till Baltikum i öster (Brøndsted 1957:88), alltså en tidig jägarbefolkning som vandrat in på de områden som tidigare varit täckta av landisen. Deras redskap har till stor del bestått av ben, horn och trä samt flintföremål i form av kärn- och skivyxor.

10.1 Magiska redskap med bilder och mönster

Man har, från denna tid från MMT, men även från den efterföljande tiden KMT, funnit en handfull dekorerade redskap som liknar ordinära redskap men som särskiljs genom sin, ibland, rika ornering. Redskapen är gjorda av djurben eller av hjorthorn, som skrapats rena och polerats innan man har ristat in olika mönster eller bilder av skissartade figurer. För att få fram ett tydligare mönster så har redskapet efter inristningen gnidits in med något färgstoff.

Redskapen har oftast varit i form av en yxa, yxskäft eller någon form av spetsvapen. Redskapen har varit väl använda och kan enligt, Jensens mening, ha haft någon magisk eller rituell funktion (Jensen 2001:213).

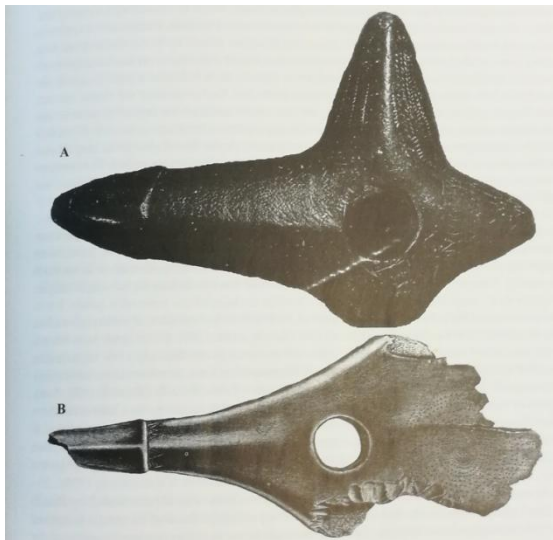
Ett tidigt exempel på en av dessa dekorationer är fem figurer inristade på ett ben till en uroxefunnet på V Sjølland, vid Ryemarksgaard i Jyderups socken daterad till äldre MMT (Brøndsted 1952:85), på en plats som troligen låg vid en forntida fjord och som hade förbindelse med havet i norr. Bilden består av 5 stående individer bredvid varandra, iklädda något som liknar långa kappor, se omslagsbilden. De yttre figurerna visas en face, de tre inre i profil. Huvudena är utformade som trianglar. Till höger om figurerna finns ett sicksackmönster, eventuellt föreställande vatten. Figurerna har försetts med fötter, de i profil har fötterna visade från sidan och de som visas en face har fötterna visade framifrån. De tre mittre individerna tycks gå mot det som kan tänkas vara vattnet, medans de två yttre tycks befinna sig på samma plats. Figuren längst till vänster tycks röra sig som i en dans, då den ena foten är upplyft samt att båda armarna är upplyfta. De två yttre figurerna har kappor med ett fiskbensmönster, de tre i mitten kappor med kryssmönster. Eftersom figurerna har ritats på ett naturtroget sätt vad gäller fötter och armar, så bör även resten av figurerna kunna tolkas som människor, iklädda masker. Artisten tycks vara så driven, att han mycket väl kunde ha gett figurerna ett mer människoliknande ansikte om han så hade velat. Scenen kan, enligt min mening, tolkas som fem utklädda personer som företar en rituell dans i närheten av vatten, en ceremoni utförd eventuellt i ett sammanhang där ett vattenoffer skall utföras. De två yttre personerna med fiskbensmönstrade kappor, tycks leda processionen. Ytterligare en tolkning framför Jensen då han menar att scenen skall tolkas som Maglemosejägarens eviga dröm om "...*frugtbarhed og frodige kvinder*" (Jensen 2001:103,128), där de tre mittre figurerna kan ses som gravida kvinnor, eftersom magarna putar ut kraftigt, omgivna av två män. Kvinnorna kan tänkas gå ner i vattnet som en del i ceremonin. Det rinnande vattnet, i form av tre zig-zag linjer, skulle i så fall, ha ansetts vara en väsentlig del av ceremonin. Inristningen kan alltså tolkas som att man ägnade sig åt ceremonier tidigt under MMT, vare sig dessa var tillägnade någon fruktbarhetsmakt eller till någon annan högre makt. Den visar även att det fanns rituella kostymer samt att man troligen utförde dessa ceremonier i närheten till vatten. Varför skulle man annars bemöda sig att rista in en scen med fem figurer, om det inte vore för att tillfället som avbildas ansågs vara speciellt. Att närheten till vatten var viktigt, speciellt under senare perioder, som plats för olika offernedläggningar, är något som kommer att framgå tydligare nedan. Det finns flera exempel från denna tid på figurer som inristats på horn eller ben, bland annat så finns det flera figurer som liknar stiliserade människor, exempelvis på ett hängsmycke i bärnsten från det närliggande Åmosen där en människoliknande figur (tyvärr skadad) tycks sväva (eller ligga) över två stående figurer (Jensen 2001:130).

Speciellt de fynd av ornerade benföremål som man hittat som lösfynd, inte i anslutning till gravar, har lett till att man hävdar att dessa föremål har använts i ett utbytessystem, likt maoriernas Hau-system, där föremålen troddes vara laddade med en speciell magisk kraft, Hau, och som användes i ett ömsesidigt utbyte i syfte att bygga allianser, att försegla ett avtal eller någon liknande överenskommelse (Williams 2010:53). Hos maorierna cirkulerade dessa föremål så att den ursprungliga ägaren, efter en viss tid, återfick föremålet. De föremål som man funnit i Skandinavien har troligen ansetts vara speciella och de "...*became widely travelled, received special names and had their pedigrees recounted*" (Tilley 1996:114).

Deras speciella härkomst var alltså viktig, varför man även kan tänka sig att föremålen var förenade med en berättelse om dess ursprung och dess påstådda inneboende kraft.

Människorna under MMT levde inte isolerade, de hade långväga, i första hand indirekta, kontakter i något som kan liknas med ett nätverk. Förutom kontakt söderut med Centraleuropa via floderna, så ingick människorna i södra Skandinavien, enligt Strassburg, i en "*Circum-Baltic interaction zone*", ett nordostligt nätverk som sträckte sig från Ryssland, Finland och östra Sverige samt ett nordligt från södra Norge, svenska Västkusten och Västergötland (Strassburg 2003:98). Inom de olika nätverken cirkulerade dessa speciella föremål såsom högt värderade hedersgåvor i syfte att bygga allianser och skapa förtroende. Strassburg, menar att dessa speciella föremål var del i ett shamanistiskt utbytessystem, där föremålen, byttes mellan olika shamaner, där föremålen ansågs vara laddade med magisk, spirituellt kraft (Strassburg 2000:99).

Exempel på dessa speciella föremål är bland andra en korsliknande hacka av sten, ett täljstensliknande material, funnen i närheten av Hagadösen i Stala på Orust och som det har gjorts liknande fynd utav i det norska Rogaland (Enqvist 1922:101). Förutom dessa så har man funnit en behacka vid boplatsen i Ageröd i Skåne som, enligt ovan, låg mellan två sjöar vid Rönne å. Båda föremålen är rikt ornerade med olika geometriska figurer, där själva orneringen i sig, enligt Strassburg, representerar ett liminalt membran mellan föremålets inre spirituella kraft och shamanen själv (2003:99).



Figur 1: Hackor från A) Stala, Orust och B) Ageröd, Skåne (Strassburg 2000:99)

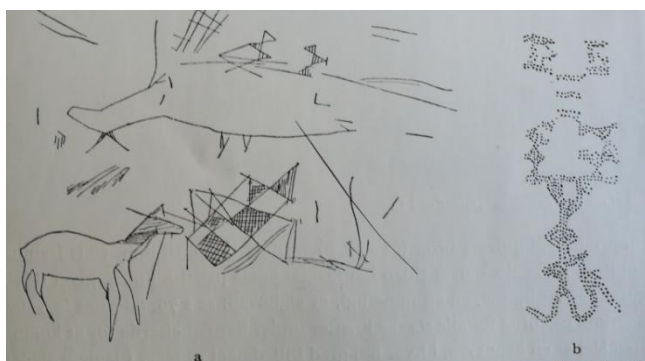
Även om man kan hävda att hackan i sig var någon form av spirituellt membran så är det mer troligt att mönstret var ämnad som ett slags igenkänningstecken, då föremålet kan anses vara ordinärt, men mönstret gjorde det tydligt att det var värdefullt. Mönstren tycks vara likartad på olika platser, även om lokala variationer fanns, exempelvis på Jylland tycks man ha föredragit ett mönster som kan liknas vid en symmetrisk sädeskärve (Jensen 2001:215). Formen på dessa båda hackor sätts oftast in i ett fruktbarhetssammanhang då formen på hackorna eventuellt kan tolkas som fallosliknande. Givetvis kan en tanke vara att den magiska kraften som föremålet ansågs vara laddad med, kan ha haft något med fruktbarhet att göra, en tro på magi, där föremålen troddes kunna vara bärare av viss magisk kraft. Hackorna bär tecken på att de har använts till att hacka med, varför de tycks inte

enbart ha varit ett symboliskt föremål (Hernek & Nordqvist 1995:30). Det finns exempel på liknande föreställningar från senare tider, exempelvis under vikingatid där vissa svärd ansågs vara bärare av magisk kraft, varför tron på att dessa hackor kan ha haft magisk kraft kanske inte är så långsökt. Att inte bara tro att vissa föremål var laddade av magi utan även tanken på att hela naturen var besjälad, brukar kallas animism. Tron på att naturen var besjälad har troligen uppkommit genom att människan har haft drömmar, där individen, i drömmen, har kunnat förflytta sig eller agera på egen hand. Människan troddes därför bestå av en kropp och en skugga, en själ knuten till kroppen, ungefär som andedräkten (Nordborg 2013:69). På motsvarande sätt trodde man att naturen bestod av en kropp och en själ, exempelvis ett berg hade även en själ, en slags ande med viss kraft. I fallet ovan, scenen på omslagsbilden, där man eventuellt försökt gynna fruktbarheten, så kan man ha försökt, genom vissa ceremonier eller riter, få kontakt med en högre makt i vattnet som kan ha trots styra över fruktbarheten.

I regel så hade människorna till sin hjälp personer med speciell andlig förmåga, de så kallade shamanerna, för att få kontakta med det övernaturliga, med andarna. Shamansim anses vara en global företeelse som har funnits allt sedan Paleolitikum, men som i våra dagar förknippas mer med det nordliga Euroasiatiska området, främst till Sibirien, men även till andra områden såsom Amazonas och med Nordamerikanska indianer. Shamanen var egentligen endast en förmedlare, en länk mellan människan och det övernaturliga. Han eller hon, det kan lika gärna ha varit kvinnor som var shamaner, ansågs kunna bota sjukdomar, se in i framtiden, men framför allt kunna medla mellan människorna och de onda eller goda makterna. Shamanism bygger på animism, tron på att naturen var besjälad.

Bevisen för att det fanns shamaner under MMT är svåra att finna, det är svårt att särskilja en shamangrav från en grav av en vanlig människa. De eventuella bevis som finns är därför mer indirekta, exempelvis kan förekomsten av stora mängder snäckor, djurtänder eller andra djurdelar i graven som hjorthorn, eventuellt ge anledning tro att den som begravts kan ha varit en shaman under sin levnad. Strassburg hävdar att vissa gravar eller gravfält, endast har varit ämnade för dessa speciella människor, något som också det är svårt att bevisa. Shamanen var också den i gruppen som stod för kontakten med gruppens totemdjur. Man trodde att shamanen kunde låta sin själ förflytta sig och inta en annan människa eller ett djur, speciellt gruppens eget totemdjur.

Ett eventuellt indirekt bevis, visserligen något långsökt, men något som ofta havdas, som kan ge stöd för att man hade shamaner under MMT, är den inristning som gjorts på ett hjorthorn funnet i Ystad (Brøndsted 1952:87). Området runt Ystad låg vid denna tid, MMT, vid



stranden av Ancylussjön och området hade även landkontakt söderut direkt med det kontinentala Europa. Närheten till resterna av Inlandsisen och att den Skandinaviska halvön bestod av gles björkskog lämplig för kringströvande renar kan eventuellt stödja teorin att människorna levde som renjägare där shamanismen inte är ett ovanligt inslag även i vår tid.

Figur 2: a) Hjorthorn från Ystad. b) benkniv från okänd plats (Sjælland?). (Brøndsted 1952:87).

På hornet från Ystad har någon avbildat två hjortar från två olika håll, där en vy visar hjorten med fötter, där huvudet tycks vara påverkat av någon yttre kraft, något som indikeras av ett streckat område kring dess huvud, samt en andra vy där hjorten har avbildats utan fötter och bakkropp, som om hjorten plötsligt börjar försvinna. Att shamanen kunde byta kropp var, enligt ovan, en specifik egenskap som man trodde shamanen hade. Denna inristning kan eventuellt ha utförts av en shaman, eventuellt kvinnlig då hjorten är en hind, samt att bilden ger ett komplext och dubbelbottnat, nästan impressionistiskt intryck. Inristningen på benkniven för även den tanken till en shaman, där den undre delen av figuren kan tolkas som en shaman, försedd med någon form av verktyg. Den övre delen kan vara ett försök att avbilda den befriade själen som tycks flyga iväg till en annan värld.

En vedertagen, men även den en något långsökt tolkning av dessa geometriska mönster från MMT, är att dessa bilder och mönster återger synintrycken som människan tror sig se när denne försatt sig i trance eller, som det ofta kallas, i ett alternativt medvetandetilstånd, AMT. Under påverkan av droger, eller på annat sätt, försätta sig i någon form av extas, så kan den påverkade personen tyckas genomgå tre olika nivåer. Strassburg har tolkat inristningarna på hjorthornet från Ystad som avbildningar av de olika stegen som en shaman upplever då han försätter sig i detta tillstånd av ett alternativt medvetande (Strassburg 2000:85). De olika delarna av inristningen kan tolkas som en följd där första steget är det geometriska rutnätet, andra steget den kompletta hjorten där huvudet tycks vara påverkat av en yttre kraft samt det tredje steget, hjorten som håller på att försvinna. Genom att studera hållmålningar som utförts av förfäder till San-folket i Sydafrika, som regelbundet använder AMT, så fann Clottes & Lewis-William att de olika stadierna av AMT motsvaras av olika upplevda bilder. Steg 1 ger syner av geometriska figurer, steg 2 ger bilder av djur, spiraler och tunnlar samt det sista steget, steg 3 tycker man sig kunna se olika kombinationer av djur och människa (Clottes & Lewis-Williams 1998:14). Inristningen på hjorthornet från Ystad skulle alltså enligt denna teori vara gjord av en shaman, som minns de bilder han eller hon upplevt under AMT.

Det finns en rad andra föremål från perioden, som försetts med inristningar i form av geometriska figurer, streck, våg- och kryssmönster, något som antingen kan tolkas som ett behov att dekorera föremålen rent allmänt eller att det geometriska mönstret skulle kunna vara något som karakteriserade föremål som shamaner hade försett med magisk kraft och som var tänkta att ingå i ett shamanistiskt nätverk, enligt ovan. Men oavsett tolkningen av själva mönstren så kan dessa föremål och speciellt spridningen av dessa, tyda på att samhället höll dessa föremål för extra värdefulla, föremål som utan mönstren kan sägas vara ordinära. Mönstren bör därför ha haft stor betydelse, problemet är att vi inte riktigt förstår vilken den var. Tanken på att vissa föremål kan förse med extra magisk kraft genom påverkan av en shaman, samt att denna "laddning" av magisk kraft har åskådliggjorts genom att förse föremålen med ett speciellt mönster, skulle i så fall indikera att samhället var djupt ideologiskt påverkad av tro på magi och allmän vidskepelse. Detta är också något som vi moderna rationella människor har svårt att ta till oss, vi har sedan upplysningens tidevarv förskjutit sådana irrationella tankar.

Att shamanism varit ett nära universellt fenomen bland jägarfolk är vedertaget, bland annat hävdas, "...that shamanism was present among the hunter-gatherer groups throughout the world" (Clottes & Lewis-William 1998:19) och "*Maglemosian communities were probably dominated by shamanic oligarchies of queer shamans paradoxically maintaining the social*

normativity. The powerful status of shamans from the Magdalenian and the Ahrensburg/Hamburg traditions continued in the Maglemose." (Clottes & Lewis-Williams 1998:103). Även Bradley hävdar att shamansim var utbrett i Norden allt sedan Mesolitikum och att vissa element hos den shamanistiska världsbilden, dess kosmologi, har mycket gemensamt med den samiska uppfattningen (Bradley 2006:62).

Shamansim är ingen religion utan mer ett sätt att förhålla sig till det övernaturliga, till andevärlden där man även trodde att de avlidna förfäderna uppehöll sig, med hjälp av en person med en påstådd medial kapacitet. "*The central idea of shamanism is to establish means of contact with the supernatural world by ecstatic experiences of a professional and inspired intermediary, the shaman*" (Hultkrantz 1996:4)

Shamanen var en aktad person men även ansedd som farlig då shamanen tycktes balansera mellan förnuft och galenskap. Eftersom shamanen var den som hade kontakt med andevärlden kunde denne även kalla på onda såväl som goda andar, något som gav honom eller henne en speciell maktposition. Shamanerna var också medicinmän, men framförallt var det de som ledde ceremonierna i samband med begravningar och de som ansågs vara de som hade den mentala förmågan att följa den dödes själ till de avlidnas domäner, som en guide. Våtmarkerna ansågs vara shamankontrollerade portar eller trösklar till andevärlden i underjorden (Strassburg 2000:101). "*Lakes and wetlands are entrances to the simultaneously feared and revered netherworld*" (Clottes & Lewis-William 1998:29).

Kroppar av både människor och djur sänktes ned i sjöar eller våtmarker under MMT något som eventuellt kan tyda på att det rör sig om offer av shamaner, något som Strassburg hävdar. Följande fynd, där skelettdelar har flyttats från sin ursprungliga plats, är fynd efter shamaner, menar Strassburg. Det äldsta skelettfyndet i Norden, daterad till 8,000 f.Kr. en kvinna, den så kallade Koelbjergkvinnan, 155 cm, ca 20 år gammal hade sänkts ner i en dåtida sjö på Fyn, skallen och två andra ben hittade ca 7m från kroppen. Från en något senare period, ca 7,500 f.Kr. så har man gjort fynd av en 50 år gammal man, den så kallade Bredgårdsmannen, som hittades i rester av en våtmark nära Åsunden i Västergötland där benen låg i total oordning, kan även det ha varit rester efter en shaman (Strassburg 2000:106f). Strassburg hävdar även att anledningen till att de offrades i våtmarken var att shamanerna hade fötts med hjälp av dessa vattenandar, oftast av kvinnlig natur, och efter shamanens död så krävde dessa vattenandar att få tillbaka shamanen. Även djuroffren av älg och uroxen kan tolkas som att de var speciellt förknippade med stammens totemdjur (Strassburg 2000:107). Man kan till och med, enligt min mening, ha trott att shamanen kunde ha tagit djurkroppen i besittning, varför ett offer av ett djur kan ses som ett substitutionsoffer av shamanen själv.

Genom att studera nutida nomadstammar i Sibirien, som fortfarande tillämpar shamanism, så kan ett nutida exempel ges på vilken världsbild som dessa lever med. Jordan har studerat Khanti stammen som lever längs floden Ob mitt i Sibiriens skogsbälte, Taigan. Deras världsbild domineras av en övre värld, i söder där gudomliga varelser uppehöll sig, en undre värld i norr där döda människor och illasinnade andar höll till samt en mellan värld där människorna och djuren lever (Jordan 2001:89), alltså en tredelad kosmologisk världsbild. Floderna i Sibirien rinner norrut, varför riktningen söderut kan förknippas med ursprung, födsel och goda krafter, speciellt som solen lyser som starkast när den befinner sig söderut. Den tredelade världen uppfattas alltså som en värld som är både horisontellt och vertikalt uppdelad, istället för en enbart vertikal uppdelning som är mer traditionellt. Den högsta

guden *Torum* stod för de goda krafterna och motverkades av den undre världens mäktigaste, *Kyn Lung*. Varje människas öde bestämdes av *Torum* eller av *Pugos Anki*, Födelsens Moder. De dödas själar spenderade en tid hos förfäderna i underjorden innan de, enligt Khantistammens tro, inom 3 år kom att reinkarneras genom något av de nyfödda barnen (Jordan 2001:90). Stammens gravplats placerades alltid i närheten av floden, men alltid nedströms boplatserna, då man trodde att själen transporterades av floden norrut, mot dödsriket (Jordan 2001:98). Khanti stammen trodde också att varje människa hade minst två själar, en fri som kunde röra sig fritt vid drömmar och som kunde rövas av onda andar varpå människan blev sjuk och en andra själ som var bunden till kroppen. Allt som kunde röra sig, ansågs vara besjälade, exempelvis träd, plantor, djur, vatten och fallande snö (Jordan 2001:90). När en jägare önskar fälla ett djur, så måste han först offra till och be skogsanden, *Wuhnt Lung*, om lov. Denne skogsande bodde, enligt Khanti, i ett jordhus, på en isolerad plats i närheten av omgivande våtmarker. Denna syn på själen kommer jag att använda nedan, i en hypotes angående gravens tänkta funktion.

Enligt ovan så ansågs shamanen kunna vara en länk till ett speciellt djur, till någon fisk eller växt som stammen stod i en viss relation till. Zoomorfa hängsmycken som nedlagts i våtmarker i Danmark under MMT gjorda i bärnsten skvallrar om att björnen, älgen samt vissa sjöfåglar stod i ett speciellt förhållande till människorna (Strassburg 2000:92). Dessa hängsmycken bars runt halsen i en rem som möjliggjorde spirituell kontakt mellan människa och djur (Strassburg 2000:93). Den mer traditionella förklaringen till användningen av dessa djurfigurer är att människorna trodde sig med hjälp av jaktmagi få kontroll över bytet ifråga, en tes som stötts av nutida inuiters övertygelse, att djuren föredrar att dödas av ett vapen som försetts med en bild av densamma (Brøndsted 1957:88). Dessa avbildade djur, älg, björn och sjöfågel kan mycket väl vara de djur som man ansåg sig vara förbunden med genom sina förfäder. Man kan exempelvis ha trott att deras anfader i form av ett djur, bytt skepnad och blivit människa, en tro vanligt förekommande bland nomadgrupper och något som benämns totemism. Djuret kan följaktligen ha dyrkats som stammens totemdjur och människornas anfader.

Utav de fåtal boplatser man funnit från MMT så har den största ansamlingen legat på områden som idag motsvarar Sjælland, Boplatserna låg företrädesvis vid igenvuxna mossar i inlandet. Människorna bodde i mindre hyddor, flyttade till olika säsongspplatser under året, på vintern i inlandet och på sommaren vid kusten, beroende på tillgången av bytesdjur. De boplatser som låg vid den dåtida kusten ligger idag troligen under vatten, varför antalet boplatser från MMT är begränsade. En av dessa boplatser ligger i Skåne, vid Ageröds mosse vid Ringsjön (Burenhult 1999:184) daterad till sen MMT. På Orust fanns några boplatser som anses tillhöra KMT nämligen, Husby Klev där man funnit världens äldsta tuggummi, en kådliknande substans som troligen har använts som tättningsmedel vid tillverkning av kanoter, samt boplatserna vid berget Bråttkärrs Vette och vid Tegenbys prästgård, daterade till KMT, ca 6,500 f.Kr. Det var också nära dessa senare platser som man fann den så kallade Stalahackan, enligt ovan (Hernek & Nordqvist 1005:26ff).

Vårt lands äldsta grav, funnen vid Oppmannasjöns strand, strax norr om Kristianstad, den så kallade Bäckaskogskvinnan, daterad till tidig KMT, i perioden 7,000 – 6,540 f.Kr. innehåller ett kvinnoskelett av en ca 40 årig kvinna. Hon hade begravts sittande på huk i en grop och hon hade utrustats med en flinteggad benspets samt ett mejselliknande redskap av älghorn. Även om det spekulerats i om hon begravts med de vapen som hon dödat med, så är det mer troligt att föremålen kan sättas i samband med jakt och en tro på att hon skulle kunna ha

nytta av föremålen senare. Det är emellertid svårt att ge gravgåvorna en speciell betydelse, kanske var det mer de efterlevande som ville markera sin inställning till den döde, varför någon bestämd slutsats av fynden inte alltid går att göra. Fahlander menar att det är "...*hard to see how we can ever relate meaning and cosmology to the practice of the disposal of the dead*" (Fahlander 2003:78).

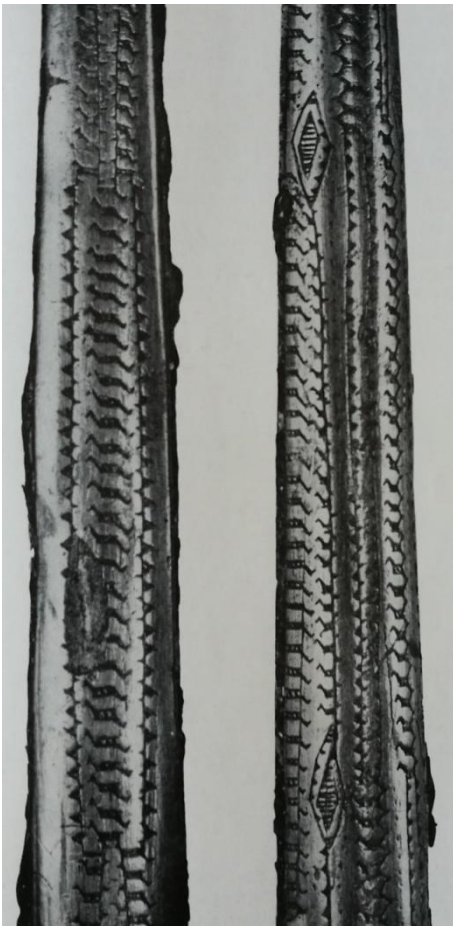
Även om spåren efter människorna under MMT är svaga så sticker ornamentering på de funna benföremålen ut. Människorna tycks ha levt i en rik symbolvärld som säkerligen varit förknippat med tron på övernaturliga väsen, att föremålen varit besjälade och att man har stått nära vissa djur, även själsmässigt, något som karakteriserar shamanismen. Själens som eventuellt troddes vara fri kunde förflytta sig mellan olika kroppar, varför tron på att man härstammar från ett djur inte är en alltför orealistisk tanke. *Denna första seriella praktik*, som bekräftas av de olika fynden enligt ovan, *visar på ett samhälle som tycks ha dominerats av magi med tillhörande ceremonier*. Inom de olika grupperingarna har man förlitat sig på att en viss person, en shaman, har haft kontakt med andarna så att han kunde hjälpa människorna med råd och anvisningar om hur de bäst skulle agera för att möta framtida hot. Man skall nog inte se shamanen som en ledare, utan mer som rådgivare, även om han troligen var fruktad av de sina för sina förmågor. Den sociala miljön bör i övrigt vara präglad av en viss jämlikhet, även om det troligen förekom en viss social skiktning beroende på ålder eller andra förmågor som ansågs vara nyttiga för gruppen. Den primära aktiviteten bör ha varit jakten, varför kunnighet inom denna del, bör ha lett fram till en högre status. Då man haft rik tillgång till land men begränsad tillgång till människor så har troligen även barnafödandet varit en central och högt aktad förmåga och aktivitet. Kvinnans förmåga att skapa liv har medfört att den fertila kvinnan har varit av central betydelse och som med stor sannolikhet medfört att olika former av fruktbarhetsriter varit förekommande. Troligen var inte familjebildningen central utan huvudsaken var att varje kvinna födde barn, oavsett mannens relation. Äldre personer har, genom sin långa levnad, visat att de har haft stöd av högre makter, varför även de bör ha haft högt anseende. Fram träder ett relativt jämlikt samhälle som letts av en grupp eller ett råd bestående av äldre personer, troligen även med kvinnor, som till sin hjälp har haft en shaman. Samhället kan eventuellt ha varit likt Nambikwarastammen i Brasilianska Amazonas som nämndes ovan, ett samhälle som leddes av en bemyndigad enhet, växelvis utbytbar och där enhetens beslut sker i konsensus med övriga gruppen (Tremlett 2008:79). Under MMT så hade stammens shaman genom sina kontakter med andarna kunnat ge råd till gruppen hur man skulle agera i de olika situationerna. Shamanen var även den som ledde ceremonier, den som kunde bota sjukdomar och den som såg till att ritualer vid livets olika skeden, födsel och begravning, sköttes på rätt sätt. Förhållandet till de högre makterna var troligen mycket viktig och något som präglade vardagens sysslor. Skulle någon i gruppen agera på ett sätt som förargade dessa makter kunde hela gruppen straffas, varför varje individ var tvungen förhålla sig till dessa makter på ett förutbestämt sätt.

Miljön de levde i var rik på naturresurser, tillgången till fisk, rent sötvatten, gott om vilt i skogarna, få människor, gott om landområden, varför människorna bör ha levt i något som eventuellt kan liknas vid ett paradiset. Men snart kom deras värld att hotas.

Kongemosetiden, KMT, 6,800 – 5,500 f.Kr.

Under KMT fanns människorna från MMT kvar men förutsättningarna kom att förändras, dels genom att befolkningen ökade, eventuellt genom en viss invandring, men framför allt av att stora landområden lades under vatten. Under denna tid fanns även andra kulturer, i

Skandinavien. I västra Sverige fanns Lihultskultern, i Norge Nøstvedtkulturen, men jag har valt att följa de människor som tycks ha befunnit sig mer i händelsernas centrum, i södra Skandinavien. Vid denna tid kom landbryggan mellan det nuvarande Danmark och Skåne att sjunka ner i havet och den baltiska insjön Ancylussjön förvandlades till ett innanhav, Litorina havet, föregångaren till vårt eget Östersjön. Den så kallade Littorinatransgressionen, alltså havsnivåhöjningen, vars början dateras till ca 6,400 f.Kr., uppskattas till ca 4 m i Skåne och hela 53 m i Stockholmstrakten, något som kom att motverkas av landhöjningen, varför den faktiska landhöjningen respektive sänkningen skiljer sig starkt på olika ställen i Skandinavien. Det har uppskattats att havet reste sig hela 28 m i den dåtida norra delen av Jylland, mellan perioden 6,400 – 5,800 f.Kr., alltså i snitt nära 5m per 100 år (Strassburg 2000:112). En höjning av havet som, i låglänt terräng, kan motsvara flera km mark, något som dåtidens människor under MMT och den samtida och efterföljande Kongemosekulturen, måste ha upplevt som mycket skrämmande och något som på sikt kunde hota deras hela existens. Denna katastrofala period, kan enligt Strassburg, ha uppfattats av människorna som att de drabbats av något som kan liknas vid "...the Wrath of Water Spirits" (Strassburg 2000:113). Kongemosekulturen (KMK) benämndes av Brøndsted som, "den äldste kystkultur" (Brøndsted 1957:102) och han tycker sig även kunna märka samhörighet med jägarfolk från den betydligt äldre Holsteinska Ahrensburgkulturen (op.cit.:103), kanske ättlingar till dessa, att jägare från norra Tyskland förflyttat sig norrut. Det som utmärker KMK är framförallt deras långt drivna flintteknik som domineras av mikrospån och spåntillverkning, exempelvis speciella rombiska pilspetsar av flinta med sned egg.



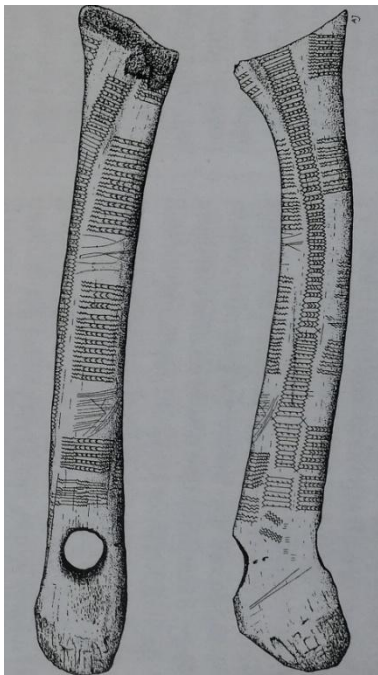
Man har även gjort liknande fynd av ornerade föremål som de som nämnts ovan, som från MMT, under denna tid, KMT, något som eventuellt kan utgöra bevis för att de respektive kulturerna uppvisar likartade traditioner och en kontinuitet, alternativt att dateringen inte alltid är exakt. Föremålen är mycket välarbetade med en väl utvecklad känsla för estetik, något som tydligt framgår av de ornerade föremålen av hjorthorn i form av yxor och spetsvapen. Det tycks som att man under denna tid föredragit att pryda föremålen med upprepade geometriska figurer. Ett spetsvapen från västra Sjælland, från Kongemose, har försetts med ett upprepat mönster av en symmetrisk figur i form av en simmande fågel, "...en skematiseret svømmefugl" (Brøndsted 1957:101). Ett mycket avancerat mönster som rimligen har haft annan mening än att enbart verka som dekoration. Den simmande fågeln är symmetriskt avbildad så att den kan betraktas från olika håll och den ger en känsla av en dubbelhet eller en övergång.

Figur 3. Symmetriskt mönster på en ornamenterad flinteggsdolk av hjorthorn, Kongemose, V Sjælland, ca 6,000 f.Kr. (Brøndsted 1957:102).

Detta experimenterande med djurbilder och dubbeltydighet påminner om den tradition som Sognnes återger i form av bergbilder och olika skifferföremål från mittnorsk yngre stenålder och eventuellt senare under bronsålder, även om bergsbilderna i regel kan vara svåra att datera (Sognnes 1996:25ff). Exempelvis visar Sognnes bergsbilder av sjöfågel som också tycks föreställa en val om man vänder på bilden, samt sjöfåglar som liknar båtar samt skiffervapen i form av en sjöfågel och andra med älghuvud och inristade djurbilder. Kan det vara kännetecknade för det dåtida jägarsamhället att man gärna avbildade och betraktade naturen som något dubbeltydigt, djuren var inte bara djur, växterna var inte bara växter, utan livsväsen som kunde ta olika former beroende på tillfälle? Det faktum att den mesolitiska människans föreställningsvärld skiljer från vår egen, rationella värld stödd på vetenskapliga redovisningar är även något som Lévi-Strauss kommenterade som "...one roughly adapted to perception and imagination: the other at a remove from it" (Lévi-Strauss 1966:15). Det får då anses som direkt felaktigt att tro att den mesolitiska människan inte var kapabel att tänka komplicerade tankar och att deras föreställningsvärld inte kan ha varit komplex. Det kan vara så att det är vår egen användning av fantasin, "*imagination*" är något vi är dåliga på och något som begränsar vår förståelse av forntida symbolik.

En speciell egenskap hos sjöfågeln, och även vissa andra djur, är att de kan uppehålla sig i olika medier, i luften, på vatten och även under vatten. Sjöfågeln beteende kan för människorna under KMT ha representerat en övergång, ett liminalt beteende. Genom att dekorera vapnet med symboler som är liktydigt med en övergång, en transformation, från ett stadium till ett annat, så kanske man trodde att vapnets förmåga att genomföra en liknande övergång underlättades. Vapnet var ämnat att förvandla bytesdjuret från ett levande till ett dött väsen, varför man ville säkerställa vapnets magiska egenskaper, dess förmåga att genomföra denna övergång, med en dubbeltydig symbolik.

På KMK boplatsen i Tågerup utanför Landskrona har man funnit ett fint ornerat yxskaft, gjort av ett kromhjortshorn (Burenhult 1999:202). Föremålet har försetts med ett mönster av rombiska figurer och andra mönster som har stora likheter med mönstret på ett liknande föremål, ett yxskaft från Aamosen vid Verup på Sjælland, något som ger stöd för att någon form av utbyte har skett mellan dessa platser (Karsten & Knarrström 2003:107). Mönstret på yxskaftet från Tågerup har också analyserats av experter på krypterade språk, men inte funnit några bevis för att ornamenteringen skulle utgöra någon form av språk (Karsten & Knarrström 2003:109), även om det finns en viss sekvens i den varierade orneringen som kunde uppfattas som mer än bara en ornering. Men man drar ändå slutsatsen av undersökningen att "...*the symbols are neither put there randomly nor as pure decoration*" (op.cit.:109). Fynd av benredskap från Ageröd och Sjöholmen vid Ringsjön, och Kongemose på Sjælland uppvisar likande mönster (op.cit.:102), varför man kan misstänka att mönstret har haft en speciell innebörd och troligen varit del av en viss föreställningsvärld, eventuellt baserad på shamanism.



Figur 4: Yxskaft från Tågerup: (Burenhult 1999:202). KMK

Det visar också att människorna i södra Skandinavien delvis tillhörde samma kulturgrupp vid denna tid, en grupp som kan ses som en ackulturation, ett samgående, av äldre befintliga och nya invandrade grupperingar, något som har resulterat i en mer avancerad och mer utvecklad kultur, det senare till stor del en effekt av de nya grupperna som medfört ny kunskap.

När landbryggan mellan Danmark och Skåne bröts av vattenmassorna, när havet, enligt ovan, reste sig i norra Jylland hela 5m på 100 år så måste det ha satt sina spår i människorna uppfattning om omvärlden och de krafter som påverkar människans överlevnadsmöjligheter. Människorna sökte sig bort från de rovlystna vattenandarna och började lägga sina döda i grottor långt från hotande vatten, som i Josefinelustgrottan på Kullaberget och grottan Stora Förvar på Stora Karlsö (Strassburg 2000:116ff). Grottan har dock använts under långa tider långt innan landbryggan försvann ner i havet. Det spekuleras även att ön Stora Karlsö användes som "de dödas ö" av dåtidens gotlänningar (Karsten & Knarrström 2003:89), något som inte motsäger det faktum att jordandarna blev allt viktigare. Det tycks även som om man, i början av KMT bytte totemdjur, så att kronhjorten kom att ersätta björn, älg och urox, då dessa inte längre förekom som offer i våtmarkerna (Strassburg 2000:121). De stora djuren kom till och med att utrotas vid denna tid. Kronhjorten var dessutom ett flockdjur som gjorde att människan hade lättare att känna samhörighet mellan sig och sitt nya totemdjur, då de hade ett mer likartat socialt beteende som människorna själva. Människorna blev alltmer stationära där boplatserna byggdes upp runt platser där fisktillgången var rik och där man ordnade stora fångstanordningar. Människorna kom att utveckla sina redskap som fick en allt mer lokal prägel, som en följd av att man var mer stationär även om man hade god tillgång till vattenvägar som möjliggjorde ett fortsatt utbyte av värdefulla shamanföremål. Men vattenvägarna möjliggjorde även att krigare kunde ta sig fram i kanoter, en följd av en ökad konkurrens om de goda fiskeplatserna, och som innebar att oroligheter uppstod. Det finns flera bevis för att våld drabbat befolkningen i större utsträckning än tidigare (Burenhult 1999:205, Strassburg 2000:130). Här skall man inte underskatta oroligheter i samband med sökandet efter kvinnor, som kan ha utgjort ett eftertraktat mål för dessa räder, då gruppens fortlevnad baserades på att nya generationer tillkom.

Den första seriella praktiken som framgick i denna studie, och den som stöds av fynden från MMT och KMT som beskrivits ovan, är alltså något som visar på en tro på magi, i syfte att underlätta dödandet av bytesdjur och att främja fortplantningen. Vissa magiska föremål troddes bära en inestående kraft, som andra människor kunde ta del av genom att ha tillgång till föremålet i fråga. Alltså en tro på att de övernaturliga makterna, exempelvis andar som kunde påverkas genom magi, men även en osäkerhetskänsla och rädsla för att de onda makterna kunde ställa till problem. Människorna levde under ett ständigt hot från dessa och det var troligen viktigt att samtliga medlemmar i stammen uppförde sig på ett, för andarna, acceptabelt sätt. Genom att ta hjälp av vissa medier, shamaner, så trodde man sig kunna förstå och även påverka dessa högre makter.

10.2 Gravfält, ordnade gravar för speciella människor

Då vi inte har några gravar från MMT, så är det svårt att uttala sig om vilka begravnings seder som existerade under denna tid. Den äldsta individen som hittats i Norden, en 25-årig kvinna Koelbjergkvinnan, daterad till cirka 8,000 f.Kr. har antagligen drunknat eller sänkts ner i en sjö. Två andra individer hittades på boplatserna vid Holmegårds Mose, på södra Sjælland,

daterade till cirka 7,000 f.Kr. Bäckaskogskvinnan från östra Skåne, ca 40 år, som begravts i perioden 7,000 – 6,540 f.Kr. indikerar att man under början av KMT begravde sina döda enskilt, eventuellt nära bopplatsen. Den sistnämnda graven, en jordbegravning kan eventuellt tyda på att man har trott på ett fortsatt liv efter döden, då hon dels begravts sittande som om hon skulle kunna resa sig igen samt att hon begravts tillsammans med sina verktyg som kan ha ansetts var ämnade att hjälpa henne i sitt nästa liv. Ett annat beteende, som Strassburg menar, visar att människorna vänt sig till jordandarna istället för vattenandarna, något som framgår av att man under denna tid började begrava sina döda i grottor. Fynden från grottan, Stora Förvar på ön Stora Karlsö, visar även på att man ägnat sig åt någon form av kannibalism. Man har funnit rester av människoben som spjälkats, som kan tyda på att man ägnat sig åt något som kan kallas kultiska måltider på människor. ”*The cultic acts in the cave could have taken place within a framework of an ancestral cult that included some peculiar activities such as skeleting, scalping and ritual cannibalism*” (Karsten & Knarrström 2003:89). Fynden i grottan, som bestod av flera individer vid olika ålder, har daterats till MMT, till 7,200 f.Kr. Att det förekommit någon form av kannibalism under MMT och även under KMT är något som fynden av ben visar, men hur skall spåren tolkas? Har man ägnat sig åt ren kannibalism eller är det något man vid extrema tillfällen har gjort i samband med rituella måltider? Det senare bör vara mer troligt.

Under den senare tiden, under KMT, började man anlägga avsides begravningsplatser för grupper av människor, exempelvis Tågerup nära Landskrona daterad till 6,300 f.Kr. och Segebro, norr om Malmö daterad till 6,200.

Gravfältet Tågerup, (Saxtorp 3:1(1)), som består endast av några få gravar, ligger avsides, på ett avstånd av ca 100 m från själva bosättningen. Gravarnas orientering varierar något medans man tycks ha följt ett strikt mönster vad gäller kroppsställningen, samtliga döda har placerats i ryggläge med huvudet åt sidan (Burenhult 1999:205). De gravar med relativt väl bevarade skelett som man funnit, fyra stycken, har legat strandnära med huvudena i tre gravar riktade mot väster (grav 1 mot VSV, grav 4 mot VNV respektive grav 5 mot V) och grav 2 mot NNV. Ansiktena på de begravda individerna var i tre fall riktade mot norr, mot Braån och i ett fall mot söder, mot Saxån (Karsten & Knarrström 2003:35). Gravfältet omgärdas i norr och väster av Braån och i söder av Saxån, varför de begravda tycks vara riktade mot dessa åar, genom att huvudena och även ansiktena har vänts mot dessa flöden. I grav 1, hade en äldre kvinna, ca 50 år, hade huvudet täckt med rödockra som en dödsmask. Hon hade begravts med endast ett föremål av flinta men med en fyllning i graven av över 600 flintfragment samt över 100 djurbensfragment, varav ca 30 % var brända. En kraftig påle hade rests i graven, från området nära kvinnans knä, likt en markering eller en totempåle (Karsten & Knarrström 2003:79). Graven daterades till 6,460 – 6,170 f.Kr. En dubbelgrav, grav 5, med två personer av osäkert kön, båda ca 45 år, med ansiktena vända norrut, låg ca 10 m öster om kvinnans grav, daterad till 6,180 – 5,970 f.Kr. En av individerna hade gravlagts med ett stort antal djurtänder, från vildsvin, älg och gråsäl, som burits både på ryggen och på bröstet. Personen hade fått med sig ett benspjut med hullingar av flinta, ett vapen som Karsten & Knarrström menar är oerhört noggrant och fint tillverkad och inte ämnad för praktiskt bruk (op.cit.:82). Individerna i denna dubbelgrav saknar fötter, något som kan bero på dåliga bevarandeförutsättningarna eller att man ville att individerna inte skulle kunna förflytta sig efter döden. I grav 4 så fanns rester av en kvinna i samma ålder, daterad till 4,910 – 4,460 f.Kr., alltså från EBT. Hennes axlar var hoppressade som om hon varit svept. Hon hade rödockra runt bäckenet. I fyllningen hittades flera flintartefakter, en kärnyxa

samt flera spån och en slipsten. Individerna i grav 2, riktad mot NNV, bedöms vara mellan 40 – 50 år, men dess kön har inte kunnat bestämmas och dateringen av graven är sen, till BÅ. De båda äldsta gravarna, grav 1 och 5, från KMT har alltså bestått av äldre människor, åtminstone två av dem är kvinnor, som lagts med huvudena mot V och ansiktena mot N mot Braåns flöde som omger gravarna både i N och V.

Den något yngre graven, grav 4 från EBT, var också en kvinna, med huvudet i V och ansiktet mot S mot Saxån. Platsen har alltså använts under lång tid, men endast för några få personer. De begravda personerna är att betrakta som dåtidens äldre, och att de försetts med smycken i form av djurtänder samt att fötterna eventuellt är avlägsnade, kan eventuellt innebära att det rör sig om begravningar av speciella människor som de efterlevande ville ha kvar på platsen. Utav 4 könsbestämda individer var åtminstone 3 kvinnor, något som kan tyckas vara speciellt. Att grav 1 har markerats med en kraftig påle kan stödja tanken att den begravda kvinnan var speciell även för de efterlevande, graven och platsen kan ha varit tillägnad någon form av kultisk verksamhet.

Vid boplatsen i Tågerup, ca 100 m väster om gravarna, har man funnit 7 människoben i något som kan liknas med en avfallsgrop. 4 av benen var brända och hittades tillsammans med andra brända flinta och benfragment. De obrända benen kan komma från en och samma människa, något som leder till tanken till rituella måltider, enligt ovan, och att det rör sig om ett offer av en människa, något som även indikerar en kultisk verksamhet.

Mitt över sundet har man gjort fynd efter en samtida boplats, belägen i Vedbæk, fylld med mängder av flintföremål. Graven i Vedbæk låg i anslutning till boplatsen, mannen i ryggläge med huvudet i SSV, med fyra stenar lagda på kroppen utan gravgåvor samt täckt av avfallsrester. Detta något udda gravskick kan eventuellt indikera ett speciellt förfarande då stenarna kan tolkas som ett försök att hålla kvar den döde på platsen. Att han heller inte utrustades med gravgåvor kan enligt samma tanke tyda på att han inte skulle göra någon resa alls, han skulle var bunden till platsen. Även det faktum att han begravts på boplatsen tyder på ett gravsätt mer likt efterföljande period där man begravt den döde i avfallshögar, så kallade køkkenmøddingar. En annan grav belägen i Korsør Nor bestod av en man nedlagd på rygg, med huvudet i NNV, med ett täcke av bark både under och över kroppen, med endast en mindre flintkniv som gravgåva (Brøndsted 1957:114). Att man omger den döde med bark av exempelvis björk, som en svepning, är något som man har noterat från samisk kultur under historisk tid. Platserna på båda sidor av sundet talar för att området varit befolkat under KMT och att de människor som uppehöll sig där troligen har tillhört en gemensam kulturgruppering.

Båda dessa tidiga gravfält indikerar att man har begravt äldre människor samt att de skulle förbli på platsen, människorna har troligen ansetts vara speciella i något avseende, kanske har de varit shamaner, något som Strassburg hävdar enligt ovan.

Uppfattningen av att den värld man levde i skulle bestå i eviga tider har under denna tid, KMT, fått sig en rejäl knäck. Havet har visat sig vara glupskt och betett sig aggressivt. Kanske har man tytt sig till andra andar, exempelvis jordandar eller andar som man trodde höll till i berget, andar som ansågs vara mindre aggressiva. Man bör ha behållit shamanen som medlare och kontaktperson då vattenandarna visat sig starka och man behövde en individ som kunde förmedla kontakten mellan människor och dessa farliga andar. Man kan även spekulera i, om inte det sociala livet under KMT till viss del kom att efterliknade

kronhjortens beteende inom flocken, eftersom den hade utsetts till totemdjur, något som borde innebära att kronhjorten utgjorde ett slags socialt ideal. Då människorna till och med kom att räkna sig som anhöriga till sitt totemdjur, kanske det inte är en alltför långsökt tanke att människorna försökte leva som sitt totemdjur. Ett samhälle där revirtänkandet var centralt och den sociala gruppen/flocken dominerades av en stark man/hanne som gjorde sig till herre över de unga kvinnorna/hindarna. De yngre männen fick bevisa sig värdiga genom kamp för att på så sätt skaffa sig egna kvinnor, ett samhälle kännetecknat av kamp, där det gällde att visa sig värdig och stark nog, för att sätta nya generationer till världen och härska över ett visst område.

KMT präglas av övergång vad gäller socialt beteende och anpassning till nya yttre förhållanden, även om den inte skall ses som en direkt fortsättning av MMT, men med många liknande traditioner och beteenden. Men man kan även, enligt Brøndsted, med rätta uppfatta den yngre KMK som ett förstadium och inledning till den efterföljande kulturen, Ertebøllekulturen, EBK (Brøndsted 1957:113).

Ertebølletiden, EBT, 5,500 – 4,100 f.Kr.

Vad som gav upphov till införandet av ett nytt kulturbegrepp, skilt från tidigare perioder var upptäckten av køkkenmøddingarna på Jylland, något som tyder på ett förändrat socialt beteende, där det verkar som en stor mängd människor regelbundet samlats på en plats för gemensamma aktiviteter, kanske för att utbyta erfarenheter, förhandla om föremål och tilltänkta allianser. Det är framför allt fråga om ett något förändrat beteende, människorna från KMT levde kvar, men de kan ha påverkats av nya idéer utifrån genom kontakter där ett mindre antal personer invandrat med ny kunskap. Denna modell för kulturpåverkan har diskuterats ovan, det är inte frågan om en större invandring, inte om enbart möten mellan kulturer utan en påverkan av experter som i mindre omfattning förenat sig med den befintliga kulturen och lärt upp dessa i nya tekniker. En ackulturation, en blandning av ursprungsgruppernas kulturella särart till ett bildande av en hybridgruppering där vissa element från ursprungsgrupperna bibehålls och där blandningen formar en ny starkare och i bästa fall en mer avancerad och mer utvecklad gruppering.

Den geografiska utbredningen av denna kultur, EBK, är i huvudsak koncentrerad till Danmark, norra Tyskland samt Skåne, där kontakter med exempelvis det västsvenska kulturkomplexet även har förekommit (Brøndsted 1957:129). Detta jägarfolk, EBK skiljer sig från KMK genom att deras flintredskap tillverkats med en klart sämre kvalitet än tidigare, nu tycks kvantitet i stället för kvalitet gälla (Burenhult 1999:205), kanske till stor del beroende på en befolkningstillväxt och ett större behov av materiel. Man kan även notera en skillnad i viltbråd, där KMK föredrog större djur, så jagar EBK samtliga, små som stora djur, något som också kan indikera en viss brist på storvilt eller ett större behov av näringstillförsel. Fisketekniken kom att utvecklas till att ta fram allt mer komplicerade fångstanordningar. En ökande befolkning kombinerat med en klimatförsämring ledde till ett samhälle som kom att kännetecknas av ökande konkurrens och att konflikter blev allt mer förekommande. Boplatserna blev mer permanenta och större än tidigare.

EBK gravarna var enkla gravar under flat mark eller i avfallsgropar (køkkenmøddingar), oftast i närheten av deras egna bosättningar (Ebbesen 1993:16). Detta faktum att man under EBT föredrog att begrava vissa människor i avfallsgropar kan indikera att de begravda kan ha varit speciella människor på något sätt. Betydelsen av att begrava sina döda i närheten av

bosättningen, kan eventuellt visa att boplatsen fick en större betydelse och att man ville manifestera äganderätten till ett permanent boende på platsen i fråga (Burenhult 1999:205). De döda lades inte längre i en bestämd kroppsställning, de blev nu lagda i allt mer varierade ställningar, kanske beroende på en ideologisk förändring.

I Vedbæk/Bøgebakken utanför Köpenhamn har man hittat ett stort antal gravar i kanten av en uttorkad mosse, där kvinnorna har begravts med ett stort antal tandpärlor av vilda djur, främst av kronhjort, fastsydda på sina dräkter. Männerna har fått med sig kniv, dolk och yxor. I samtliga gravar har man strött ut ockrapulver på den döde (Ebbesen 1993:17). En grav med en vuxen kvinna, som troligen burit en speciell dräkt, har försetts med en flintkniv, kronhjortshorn samt vildsvinständer och snäckor i en amulettpåse runt halsen. En annan kvinna har försetts med flintkniv samt rådjurshorn. 3 av kvinnor har varit över 40 år gamla, 2 av kvinnorna under 20 år. Den grav som rönt en viss uppmärksamhet är en dubbelgrav, en kvinna med sitt nyfödda barn lagd på en svanvinge, där barnet fått med sig en flintkniv, troligen har båda dött i samband med födseln. Av 9 mansgravar, har man kunnat fastställa att 5 var mer än 50 år gamla. Männerna har försetts med flintkniv, hornyxor, benverktyg samt vildsvinständer som burits som smycken. I en grav hade man lagt tre stora stenar på fötterna en man, benämnd "*the old hunter*" som om man ville att han skulle stanna i graven. Denna begravningsplats från tidig EBT, ca 5,000 f.Kr. var, enligt Strassburg, till för avvikande människor, som efter döden riskerade att bli en farlig, ond och osalig ande (Strassburg 2000:157). Även om indikationerna är svaga så kanske vissa av dessa individer varit shamaner, åtminstone kvinnan med amuletpåsen kan ha haft en motsvarande funktion. Även att gravarna har placerats i anslutning till en mosse, i något som kan kallas ett liminalt område, ger anledning att misstänka att det rör sig om shamaner eller åtminstone någon typ av speciell individ. Tidigare har man hävdat att dessa gravplatser, var till för en elit grupp som var de som hade rätt att få begravas på dessa platser (Strassburg 2000:148). Genom att studera resterna av de begravda människorna framgår det att alla kategorier av befolkningen inte är representerade. Äldre ungdomar samt män mellan 20 och 40 år saknas i Bøgebakken, något som i sig kan indikera att personerna vid denna gravplats tillhörde en speciell grupp. Denna grupp av människor hade kanske andra förmågor än de rent kroppsligt starka, kanske var de shamaner eller magiker. Det kan alternativt tolkas som att de unga männen som saknas ännu inte nått högst upp i samhället och att de därför inte heller har tillåtits begravas på en plats ägnad åt samhällets elit, bestående av äldre personer. Unga kvinnor i fertil ålder, 18 – 20 år är överrepresenterade då förmodligen dödsfall i samband med barnafödande var vanligt (Strassburg 2000:157). Den gravida kvinnan betraktades säkerligen som speciell och mycket viktig i samhället, en person som med gudarnas hjälp fått förmågan att skapa liv.

Även en grav i en mindre grotta i Uleberg i Bohuslän, daterad till 4,950 f.Kr. med två skelett i sittande ställning kan ha varit en grav för shamaner, där den ena individens skalle har flyttats till lårbenet. Förflyttningen av vissa skelettdelar, är en indikation på att det eventuellt kan röra sig om en shaman (Strassburg 2000:119). Tilley menar att den sittande ställningen indikerar att man trodde att den döde kunde födas igen (Tilley 1996:45). Även i detta fall kan man hävda att graven placerats i ett liminalt område, i en grotta mellan markytan och underjorden, nära jordandarna.

På den skånska sydkusten utanför Ystad så har man funnit en boplats, Skateholm med tillhörande gravfält, den äldsta delen, Skateholm II (Tullstorp 23:1) daterad till 5,250 f.Kr. och en något yngre Skateholm I (Tullstorp 22:1), (Burenhult 1999:232). Båda platserna kan dock

ha använts samtidigt. Gravarna ger sken av att ha varit del av en komplicerad begravningsritual, där den döde tycks ha ätit en speciell sista måltid bestående av fisk, något som i sig indikerar att det varit fråga om en planerad och en avsiktlig död, kanske ett offer. Ett påstående som också stöds av andra skador, där de döda uppvisar spår efter en våldsam behandling i samband med döden, exempelvis grav 13, där den döde var svårt slagen och grav 33 som hade sprickor i skallen. Den döde har iklätts en speciell dräkt, troligen av skinn, samt att vissa försetts med en kistliknande konstruktion, likt en mindre båt eller kanot (Burenhult 1999:236). I dessa gravar, gravarna IV och XX inom Skateholm II som kan betecknas som båtgravar, har den döde lagts ned i en båtliknande konstruktion av björkbark, där graven och den döde tycks vara riktade ut mot havet, ungefär som att den döde var ämnad att transporteras ut över havet. Även på Sjælland, på gravfältet i Bøgebakken, har man funnit 3 båtgravar, gravarna 10, 11 och 12, där den döde har riktats ut mot fjorden. På andra ställen har man också funnit spår efter båtkonstruktioner, några funna rester av kanoter visar spår efter brand har också tolkats som rester av en båtgrav, exempelvis en kanot vid Lystrup Enge, på norra Jylland samt Øgård 13 i Aamose, som anses tillhöra den något senare delen av TBT (Strassburg 2000:235,358). Strassburg spekulerar även att det var krigare, män mellan 20 och 40 år, som efter döden lades i en kanot och sköts ut i havet. Detta beteende, att lägga sina döda i båtar, är också känt från samernas begravningsseder under historisk tid. Samerna lade de döda i slädar eller båtar så att den dödes själ kunde korsa vattnet till en speciell ö eller till andra sidan av en flod, där man trodde att de dödas värld låg (Mulk & Bayliss-Smith 2006:48). Även på Gotland i Ajvide så har man indikationer på att flera, ca 17 gravar, kan ha symboliserat båtar, då gravarna har gjorts onödigt långa, > 2.5 m, (Fahlander 2003:109). Dessa gravar är dock daterade till en något senare tid, ca 2,500 f.Kr. något som kan indikera att denna gravtradition förekom under lång tid.

I Skateholms har gravarna orienterats grovt sett längs stranden eller vinkelrätt mot denna. Båda könen och olika åldrar finns representerade. Dock kan man notera att män och kvinnor kring 20-40 år, alltså i fertil ålder inte lagts tillsammans (Tilley 1996:61), något som kan tyda på att familjebildningen inte varit stark under denna tid. I vissa dubbelgravar har man lagt en äldre man tillsammans med en yngre kvinna, något som eventuellt visar på att kvinnan varit tvungen att följa mannen i döden (Johansson 2000:196). Dessa dubbelgravar har även utrustats med flest antal gravgåvor, varför det oftast har tolkats som att vissa äldre män har haft en hög position i samhället och att de kunde kräva att deras kvinna följde dem i graven, en tolkning som, enligt ovan, kan diskuteras.

Grav IX, från Skateholm II har försetts med färdkost som om den döde skulle företa en resa efter döden. De dödas kroppsställning har varierats, ryggläge, sittande eller liggande på sidan. De manliga gravarna har utrustats med kniv och yxa, men även med tandpärlor av kronhjort, kvinnogravarna med olika former av smycken. Man har även nedlagt kronhjortshorn i gravarna, både för män och för kvinnor i området Skateholm II. Vissa äldre män som begravts har svåra skador på skallen, något de tycks ha fått långt innan döden, då skadorna tycks ha läkts, exempelvis från Skateholm I, grav 22,28,33 och 41 (Strassburg 2000:162).

Vad gäller gravritualen så framgår det att man troligen förvarat liken ovan jord en tid innan de begravdes, då flera skelett saknar vissa delar. Kanske har de konstruktioner på gravfältet, som man funnit spår efter, har varit förvaringsplatser för den döde innan begravningen. Den döde har därefter lagts i en grop som direkt täcktes av ett tunt lager jord, tillsammans med vissa träkolrester som tyder på någon form av brand i samband med nedläggningen. Efter

denna initiala övertäckning har man fyllt igen gropen med avfallsrester, fragment av både redskap samt djurskelett (Burenhult 1999:237). Detta förfarande, menar Nilsson Stutz, tyder på att man respekterat den dödes integritet genom att först linda in den döde i skinn eller likande samt att snabbt fylla igen gropen (Nilsson Stutz 2010:37). Några gravar har emellertid öppnats upp efter begravningen och vissa skelettdelar har avlägsnats, där delarna eventuellt har ingått i ceremonier rörande förfäderna (Burenhult 1999:237). Det finns ett par intressanta iakttagelser i samband med analysen av dessa gravritualer för de båda platserna, i det äldre området finns inga liggande på sidan och på det yngre fältet inga som begravts med hjorthorn, något som tyder på förändring av gravskicket, troligen som en följd av kontakt med andra kulturer. Man har på platsen funnit en tvärhacka från Linjebandkulturen, LBK, som visar att man har haft kontakt, indirekt eller på annat sätt, med de centrala delarna av Europa (Burenhult 1999:233).

Inom det äldre området, Skateholm II, ligger gravarna, enligt Strassburg, grovt fördelade i en grupp där den döde lagts längs stranden och en grupp vinkelrätt från denna, riktade ut mot havet, båda grupperna fördelade runt en speciell huskonstruktion, strukturen 15 (Strassburg 2000:256f), något som eventuellt kan ha använts som ett väntrum innan den döde begravdes (op.cit.:252). Även denna plats har omgärdats av vatten. Skateholmsån i väster, en lagun i söder samt en å från Vemmenhög i öster. Utav 17 skelettgravar så har 13 en västlig eller sydlig riktning, mot Skateholmsån respektive lagunen. De 4 övriga individerna med huvudet lagd i en nordlig riktning är svåra att avgöra då riktningen på den begravdes ansikten inte framgår av underlaget likt det som gjordes för Tågerup, vilket vatten som ansiktet vänts mot (Strassburg 2000:257). Om de avsiktligt lagts mot norr så tyder det på att de lagts mot ett område som idag inte har något vatten, men där kan ha funnits en våtmark som eventuellt har försvunnit genom utdikningen.

På gravfältet Skateholm I (Tullstorp 22:1) ser Strassburg att de döda har lagts i olika cirklar runt en annan konstruktion, konstruktionen 10, på olika avstånd från konstruktionen. Strassburg menar att dessa inrymmer kvarlevorna efter kvinnliga respektive manliga shamaner och deras närmaste anhöriga (op.cit.:258ff). Även denna gravplats har varit omfluten av vatten i väster, söder och öster. På grund av svårigheter att tyda underlaget så tycks, utav dessa 65 gravar, eventuellt endast ett mindre antal, 2 eller 3 vara riktade norrut.

Strassburg (2000) framför en teori att denna begravningsplats varit till för vissa speciella personer som under sin levnad visat prov på ett avvikande, icke acceptabelt sätt, varför de antingen har straffats med döden eller att de under andra omständigheter avlidit, men har enligt de efterlevande ansetts ha behov av att korrigeras. Detta förutsätter givetvis att man trodde på att den döde kunde komma åter till livet, att människan kunde födas igen. Begravningen var symboliskt funktionell, där syftet var, enligt Strassburg, att korrigera den dödes icke-normala natur, så att den dödes själ, vid återkomsten, blir en bättre, normal individ, varför man lade mycket tid på ceremonier ledda av shamaner i samband med begravningen (Strassburg 2000:426). Nedläggningen av den döde på kronhjortshorn hade som syfte att ge den döde regenerativa krafter för att underlätta en återkomst (op.cit.:184). Vidare för Strassburg fram teorin att användningen av röd ockra, oftast placerad runt huvudet eller bålén, kunde vara ett sätt att korrigera andarna så att, vid återfödseln av den döde, förutsättningarna till ett normalt liv har förbättrats (Strassburg 2000:190,194). Även andra gör liknande kommenterar, att bränd ockra har ströts kring vissa kroppsdelar, den dödes huvud, bröst och bäcken eller över hela graven, är något som visar på en rituell begravning (Johansson 2000:197). Tilley noterar att ockran har ströts ut vid de delar av kroppen där

öppningar finns, huvud och kring pelvis, "...*particular emphasis was placed on the orifices*" (Tilley 1996:66). Han kopplar ihop rödockran med själens tänkta utgångar, något som till del kan stödja Strassburgs teori om en regenerering av själen. Annan symbolik, exempelvis ett strategiskt bortförande av vissa skelettdelar, kan tolkas, enligt Strassburg, att man ville förhindra den döde att resa sig från graven, exempelvis grav 13 i Skateholm I (Strassburg 2000:182). Även byggandet av en stencirkel eller stenrad kan ha haft liknande syfte, att förhindra den döde att passera stenarna (op.cit.:181).

Även om antalet gravar i Skateholm är att betrakta som stort, så är det klart att det handlar endast om ett fåtal personer från tiden, som har gravlagts där. Dessa personer har säkerligen betraktats som speciella i något avseende, vare sig det är av negativ eller positiv bemärkelse. Strassburgs teori att dessa personer har ansetts vara i behov av korrigerande tycks mig vara speciellt intressant, även om teorin är svår att bevisa eller ens kan stödjas av något specifikt fynd. De efterlevande har i alla fall, bevisligen, bemödat sig ge den döde en speciell begravning, där de med stor sannolikhet har haft den uppfattningen att den döde skulle kunna komma åter. Dessa speciella personer kan ha varit sådana som har utmärkt sig genom att de nått hög ålder eller kanske har de framstått som kunniga i praktiska eller i magiska konster. De gravar som beskrivits ovan har alla legat nära vatten, varför närheten till vatten måste ha varit en väsentlig del av den aktuella begravningstraditionen.

Tanken på återfödelse och att den oföddes själ troddes kunna påverkas av vattenandar är något som även van Gennep påstår germanska stammar, "...*believed that unborn souls emerge from the deep world of water spirits*" (van Gennep 1960:52). Betydelsen av närhet till våtmarker har gång på gång noterats, något som eventuellt även tyder på att dessa platser ansetts var förenade med övernaturliga krafter, något som Strassburg betonar med påståendet att, "*Rite de passage implementation of the insulated places is only logical, considering that the spiritual energies and substances that were seemingly believed to constitute the chthonic burial grounds had cosmically inherited birthing capacities and revisionary powers*" (Strassburg 2000:239). Detta kan också utgöra ett av skälen till varför man lade begravningsplatserna nära eller i anslutning till boplatserna, att den dödes själ skulle ha lättare att hitta tillbaka till boplatsen, förutsatt att även våtmarken låg i närheten. Våtmarken troddes vara hemvist för de högre makter, som hade förmågan att bestämma över livet, över regenereringen. En bidragande åtgärd för att säkerställa denna regenerering, i syfte att möjliggöra den dödes återkomst, var tidigare under KMT och då Skateholm II anlades, att utrusta graven med kronhjärtshorn fyllda med inneboende livskraft. Även traditionen att bestryka den döde, speciellt ansikte och bål, med röd ockra, kan också ha varit en åtgärd för att ge den döda nytt blod eller livsenergi i syfte att säkerställa en återkomst från de döda.

Det finns även andra indikationer på att det fanns shamaner vid denna tid i form av hållmålningar. Dessa är tyvärr vanskliga att datera, men det finns hållmålningar som kan indirekt dateras genom en bortre gräns, då platsen där målningen har gjorts låg under vatten fram till en viss tidpunkt. Helskog har visat att hållristningar gjordes i norra Norge vid tiden 4,200 f.Kr. varför en hållmålning från samma tid längre söderut kanske inte är helt otänkbart. Exempelvis hållmålningen från Tumblehed på Hisingen, där man avbildat fiskar i vatten i en undre värld och hjortar i en övre värld, har daterats till Mesolitikum (Hernek & Nordqvist 1995:29). I Medbo, 5 km väster om Dingle i Bohuslän på en nivå 80 m.ö.h finns en hållmålning som kan tolkas som en bild av en shamansk tredelade världsbild, en övre värld med fåglar och gudar, en mellanvärld där människor och djur lever och en undre värld där

förfäder och andar lever (Strassburg 2000:124). I den shamanska världen troddes de olika världarna hållas samman av *axis mundi*, en påle eller träd som sträcker sig upp till himlen med rötter i underjorden (Strassburg 2000:80). Så även om dateringen är svår att göra så kvarstår det faktum att hällmålningen kan tolkas som en shamansk världsbild, något som även kan ge stöd för en teori att shamanism har funnits under långa tider i Skandinavien, ända in i historisk tid, jämför vikingarnas völvor.

De danska EBK jägarna kom, under mitten av det femte årtusendet, i kontakt med LBK, i Centraleuropa, något som fynd av de så kallade skolästyxorna, skafthålsyxor gjorda av en bergart som förekommer i västra Karpaterna, skvallrar om (Johansson 2000:201). De danska jägarna kom även att lära sig tillverka keramik genom dessa kontakter, i form av lerlampor och kärl, spetsbottnade med en eventuell ornering genom fingeravtryck i mynningskanten, huvudsakligen använda för matlagning (Ebbesen 1993:10). En naturlig följd av dessa kontakter ledde också fram till att människorna kom att komplettera sitt näringsfång med jordbruk, man har funnit avtryck av vete och korn i EBK-keramik från Löddesborg i Malmöområdet (Johansson 2000:202). Övergången från jakt till jordbruk skedde inte tvärt utan gradvis under en relativt lång tid, flera hundra år (Johansson 2000:203). Det har diskuterats, om jägarna lärde sig jordbruket själva eller om det skedde i form av invandring av ett nytt folk, en idé som kontinuiteten av gravar och bosättningarna talar emot. Däremot har det troligen handlat om invandrande specialister som burit med sig kunskapen om odling, utsäde och andra skördetekniker. Främlingarna har säkerligen accepterats och ingått som en del av befolkningen, då deras expertkunskaper har underlättat etableringen då det visat sig ge fördelar för ursprungsbefolkningen. Det är trots allt en avancerad kunskap som behövs för att på rätt sätt få marken att ge skörd, beroende på klimat, jordmån, skötsel och de växtalternativ man hade tillgängligt, varför tanken att jägarna själva skulle tillägna sig all den kunskapen helt på egen hand, verkar vara en orealistisk tanke. En ofta använd indikation på att man börjat röja markerna för jordbruksverksamhet under tiden ca 4,000 f.Kr. är den kraftiga minskningen av alm och lindpollen under denna tid, något som man menar kan bero på ett eventuellt svedjebbruk, men är också något som kan ha helt naturliga orsaker. Den kulturella påverkan från Centraleuropa drabbade på intet sätt enbart dåtidens danskar, utan hela den västra och norra kontinentala delarna blev påverkade ungefär samtidigt, något som visas genom ett relativt likartat sätt att anlägga sina gravar på, speciellt när megalitgravarna kom att uppföras som uppvisar stora likheter trots vissa regionala variationer. Samhället präglades under denna tid, enligt Tilley, av en primitiv form av kommunism, där inget privat ägande eller samlande av rikedom förekom (Tilley 1996:68), ett påstående som givetvis kan diskuteras.

Men det framgår med viss tydlighet av gravfynden att vissa äldre män hade en ansedd position genom att de begravts med rika gravgåvor samt att männen har begravts tillsammans med en ung kvinna. Kvinnan var eventuellt tvungen att följa mannen i döden, en social roll som kvinnan troligen var tvungen att acceptera. Samhället har säkerligen dominerats av starka män, kunniga i strid och jakt. Runt dessa män samlades släkt och andra bundsförvanter i någon form av gruppering där lojaliteten till den starke var ett krav. Dessa tidiga gravar visar också att äldre kvinnor har haft en aktad position i samhället. Familjebildningen var troligen svag, det var den starke som med sina utvalda kvinnor förde livet vidare. Det finns dock bevis för att man var tvungen att följa vissa utvalda sociala normer, exempelvis visa respekt till dåtidens normer, annars straffades man. Avsteg från ett

acceptabelt beteende kan ha inneburit att shamanen, på andarnas vägnar, krävde rättning, och att de avvikande straffades av kollektivet.

Ett olustigt beteende som vi sett spår av från MMT och KMT fortsätter under EBT, att man har ägnat sig åt att äta människor, eventuellt under ceremoniella former. Man har funnit rester av människobenen tillsammans med övriga matrester på en boplats, Dyrholmen på jylländska Djursland, där benen har splittrats och uppvisar skrapmärken, något som för tankarna på att man ägnat sig åt kannibalism, kanske i rituellt mening (Brøndsted 1957:136). För att försöka förstå ett fenomen som detta, så kanske man skall utgå ifrån att varje levande individ troddes ha en inneboende kraft och genom att äta visa kroppsdelar så kan man ha trott att kraften kunde övergå till den ätande. Även genom att äta gruppens totemdjur så kom man att förenas med djuret, vilket man naturligtvis inte kunde göra utan speciella ceremonier i syfte att visa totemdjuret sin respekt. Kanske var den person som man åt, en speciell aktad person eller någon som varit ovanligt stark eller lyckosam i livet.

Boplatserna inom EBK karakteriserades av kustnära, större ansamlingar vid platser där tillgängligheten till marin föda var god. Man slöt sig samman i större kluster med ett inbördes avstånd på 30 – 50 km, som hävdade sin rätt till det egna territoriet, något som också ledde till en viss isolering och att regionala skillnader i den materiella kulturen uppstod (Madsen 1997:75). När den neolitiska perioden inleds så skingras stora delar av dessa kluster och det sker en utflyttning till inlandet, till platser med sandiga, väl-dränerade jordar, till platser där förutsättningar till ett primitivt jordbruk är goda.

Den andra seriella praktiken i denna studie handlar, enligt ovan, om att man begravde vissa speciella personer på platser som omgavs av vatten. I närheten av dessa gravfält, så har man också funnit spår av rituella måltider som tycks ha varit del av begravningsritualen. Varför dessa personer ansågs som speciella och varför de begravdes just på dessa platser är svårt att säga, men individerna bör ha utmärkt sig på något speciellt sätt, eventuellt genom att ha blivit äldre som visar att man haft ett gott förhållande till de högre makterna. Man har uppenbarligen velat att vissa personer skulle stanna på platsen, då många individer tycks sakna fötter eller tyngts ner av stenar. Att den döde troddes genomföra någon form av resa till ett närliggande vatten indikeras av gravar likt båtar, samt att huvudena och ansiktena på den döda tycks ha riktats mot vatten, i dessa fall ett rinnande vatten.

10.3 Offer i våtmarker, ackumulerade nedläggningar

Karsten, som speciellt studerat offerseder i Skåne, menar att människorna har nedlagt föremål som offer i våtmarker och mossar allt sedan boreal tid, tidig MMT. Dessa tidiga offer utgjordes i första hand av kompletta djur som offerades i mossar, oftast en älg. Under en något senare tid, under KMT, så offerade man företrädesvis ben- och hornverktyg för att under EBT offra i huvudsak flint- och stenyxor (Karsten 1994:166), sedan ca 4,000 f.Kr. (op.cit.:170). Offerskicket som etableras under EBT kom, enligt Karsten, i allt väsentligt fortleva oförändrat under hela Neolitikum, både vad gäller enkeloffer som samlingsoffer i våtmarker och nedläggningar under större stenar på land i närheten av boplatser. Exempelvis i offerkärret i Hindby mosse beläget i nuvarande SÖ delen av Malmö, där man hittat 3 enkelfynd i form av yxor samt 1 depåfynd innehållande två yxor från EBT nedlagda på ett likartat sätt, med samma spridningsbild som de senare offren av 50 yxor från Neolitikum (op.cit.:167). Det är alltså tydligt att traditionen med nedläggningar i mossar var något som kan indikera ett förhållande till våtmarken som en väsentlig del i dåtidens ideologi.

Det tyder även på att den ideologiska föreställningsvärlden, i stort behölls oförändrad i övergången mellan Mesolitikum och Neolitikum. Kanske att ideologin kompletterades med nya, utifrån kommande inslag, speciellt inom begravningsskicket, något som också motsäger tanken på att de förändringar som skedde i och med övergången till Neolitikum var en ideologisk revolution.

Tidig Neolitikum, TN, 4,000 – 3,300 f.Kr.

Karsten har funnit att de äldsta offerfynden från tiden TNA-TNB, skedde som enkeloffer av spetsnackiga flintyxor, enligt en tradition som Karsten alltså menar har sina rötter i Mesolitikum (Karsten 1994:171). Yxorna tycks ha offerats enbart vid speciella tillfällen, troligen i samband med etableringen av det första jordbruket, som ett initieringsoffer (op.cit.:172). De bosättningar som togs i bruk, vid denna tid i Skåne, låg i det inre backlandskapet på sandiga jordar i nära anslutning till våtmarker. Gårdarna var små, ensamgårdar, glest utspridda i landskapet, något som ger bilden av ett samhälle som håller på att etableras. Kanske den offerade yxan var den som använts vid röjningen av skogen, varför man som ett tacksamhetsoffer och ett bevis för respekt till naturgudarna, gav yxan åter till naturen.

Den hittills nordligaste kända offerplatsen som tillhör TBK, Skogsmossen, dateras till TN. Platsen har använts en begränsad tid, under perioden 3,780 – 3,340 f.Kr. (C14 kal.), varefter den har övergivits. Platsen ligger på gränsen mellan Närke och Västmanland och består av lämningar från ett hus, en rad av stolpar samt ett kärr, där en mängd fynd efter nedläggningar har gjorts. Kärrret, som ligger 25 m öster om huset, har även varit försett med en träkonstruktion i dess södra ände, som troligen byggts för att underlätta nedläggningar. Man har även funnit spår efter stolpar ute i själva mossen, som kan tyda på att man försökt underlätta tillgängligheten till mossens djupare delar (Bradley 2005:126), kanske i syfte att utföra ett rituellt bad. Man har inte bara lagt ner offer i kärret utan även direkt på marken, nära huset och på båda sidor av stolparna. I närhet till huset, inom en yta som markerats av stolparna, har man offerat 20 yxor, mest yxor av grönsten, 14 kg keramik samt några löpare till malstenar. Utanför stolpraden, norrut, har man anlagt härdar där man även gjort fynd av underliggare till malstenar, men inga yxor. Kanske har stolpraden delat upp området i en manlig del, med yxor och löpare, och en kvinnlig del där härdarna och malstenarnas underliggare legat. Även i själva stensättningen som utgjort fundament för stolparna har man gjort fynd av yxor, malstenslöpare, keramik och flinta samt brända djurben. Huset, vars exakta avgränsningar, är svåra att avgöra, tycks, enligt Graner, ha haft en öppning österut, i riktning mot kärret. Samtliga yxor på platsen låg i anslutning till öppningen (Graner 2005:27), något som enligt min mening bör tala för att huset varit tillägnat kulten, ett så kallat kulthus. Graner hävdar dock att huset möjligen kan vara ett bostadshus, något hon baserar sin teori på det faktum att procentantalet ornerade keramikskärvor kring huset är lägre än i kärret (Graner 2005:27f), 9 % respektive 18 %, en skillnad som jag anser mer kan tyda på att kärret ansågs vara något heligare än huset. I kärret har man funnit rikt dekorerade lerkrukor, yxor, malstenar, kvartskärnor samt en mängd stenar. Stenarna kan ha lagts ned i ett sent stadium, enligt Graner, i syfte att försegla, stänga platsen. Även här kan man ana att offren utgjorde bevis för visad tacksamhet och respekt till naturen, då människorna innan perioden hade röjt skogen och tagit den i besittning.

Under perioden TNC – MNA II, så kom offernedläggningen i de skånska våtmarkerna att intensifieras, man kom att etablera fasta gemensamma offerplatser, där offernedläggningar skedde med jämna mellanrum, på ett bekvämt avstånd ifrån boplatserna. Man har kunnat

konstatera att man, under denna tid, gjorde i snitt 1,4 enkeloffer/år samt ett större samlingsoffer var 4:e år. Denna period är också den period under hela Neolitikum som hade den högsta nedläggningsfrekvensen. Man offrade framförallt den tunnackiga flintyxan, men även andra föremål som betraktades som prestigeföremål offrades. Under den senare delen av denna period lade man även ner offer vid de nyss uppförda megalitgravarna, i form av keramik vid kantkedjan eller i anslutning till själva ingången till graven.

Något senare, under perioden MNA III – V, alltså under den tid som utgör den senare delen av TBK, kommer offerhandlingarna i de skånska våtmarkerna nästan helt att upphöra, endast enstaka fynd från denna period har gjorts. Istället har man riktat sin rituella verksamhet till megalitgravarna, där man fortsatt den aktivitet man påbörjat i perioden innan, med den skillnaden att man nu ersatte keramiken med flintyxor. Dessa placerades helt synligt på stenar i kantkedjan eller vid ingången, där även vissa yxor varit påverkade av eld (Karsten 1994:176). En eventuell förklaring till att man upphört att lägga ned offer i våtmarker kan vara att man trott att de makter som fanns i våtmarken ersatts av andra makter eller att man genom megalitgraven kunde nå samma syfte, att man når fram till de makter som finns i vattnet, fast nu via megalitgraven, vars riktning, enligt nedan, tycks vara riktad just mot våtmarker, källflöden eller mindre åar. Rimligen så har den enorma insatsen som människorna gjort i samband med att uppföra dessa megalitgravar övertygat dem att dessa nya monument borde vara fullt tillräckliga för att möjliggöra kontakt med de högre makterna, annars kanske man aldrig hade uppfört dem.

Det är alltså tydligt att under en lång tid, allt från Mesolitikum och under hela Neolitikum, alltså under flera tusen år, så förekom offernedläggningar i våtmarker, förvisso med olika föremål men ändå. Man måste ha varit övertygad om att genom ett offer som nedläggs i våtmarken, så kan man få kontakt med någon form av högre makt. Det är givetvis svårt att säga vilka dessa makter var som man trodde sig kunna nå med sina offer, men denna makt måste ha utgjort en central del av tidens ideologiska föreställning. Att man offrat, i snitt, lite mer än en gång per år samt en större nedläggning var fjärde år, kan ge anledning tro att det handlat om någon form av kalenderrit, kanske i samband med solens återkomst vid vårdagjämningen. Kanske trodde man att livet uppstod i vattnet, vattnet som var i ständig rörelse, kunde ge liv åt växter och djur, att vattnet innehöll liv. Tanken är inte så konstig då man tänker på det faktum, att utan vatten så dör allt liv.

Madsen hävdar följande, "...*there is a considerable shift in ideology at the transition from the Mesolithic to the Neolithic*" (Madsen 1997:75). Men är detta riktigt? Att ideologin förändrades är nog riktigt, men frågan är hur mycket. Merparten av människorna som levde i södra Skandinavien var troligen desamma, kanske var det en viss mindre invandring av så kallade experter, kunniga i odlingsteknik och som lärde upp övriga, men denna expertgrupp utgjorde troligen endast en mindre del av befolkningen. Så även om "...*becoming Neolithic may have been much more a spiritual conversion than a matter of changing diets*" (Whittle 1996:8) så finns det anledning hävda, att den mesolitiska ideologin inte förändrades helt, utan mer kompletterades med ideologiska strömningar och olika kunskapstekniker genom påverkan av kulturer i söder.

Man har oftast sett införandet av jordbruk som ett led i att förbättra de ekonomiska förutsättningarna för överlevnad i samband med ett ökat befolkningstryck. Det har dock visat sig att detta inte stämmer, då man sedan EBT lärt sig använda skogens resurser genom exempelvis att man planterat hassel i närheten av sina permanenta boplatser. Då man inte

längre följde villebrådet utan föredrog ett mer stationärt boende så var det också lättare att börja med boskapsskötsel. Djuren kunde dels utgöras av domesticerade vilda djur eller att man importerat djur från andra håll. Vildsvin och uroxar kan exempelvis ha fångats in och gjorts allt mer tama så att de lättare kunde hanteras. Födan till boskapen fann man i skogarna, speciellt svinen var lätta att anpassa till ett nytt liv. Inte bara djuren som tillgång utav slaktprodukter var viktig, utan även tillgången till så kallade sekundära produkter, mjölk, hudar, och ull. Jordbruket som tog lång tid att föra in, kan egentligen ses som ett andra steg. Enligt Whittle, "*Neolithic people lives spent following cattle in woodlands as on land cleared for cultivation*" (Whittle 1996:6). När människorna sedan skulle börja med jordbruket så innebar det att produkter i form av utsäde måste importeras samt att man måste ha tillägnat sig ett visst mått av kunskande vad gäller jordbrukets olika tekniker, vilka jordar som kan användas, hur man skötte grödan mm. Det tog längre tid att få igång jordbruket, mark måste röjas, jord måste plöjas, utsädet måste sås i rätt tid och skörden måste göras vid rätt tillfälle och utsäde sparas, en mycket utdragen process, kanske flera decennier upp till hundra år. Jordbruket kom igång på allvar först när man fick tillgång till årdret i slutet av 4:e årtusendet (Burenhult 1999:269). Så rimligen så förändrades den mesolitiska jägaren först till neolitiska jägare/boskapsskötare och därefter gradvis till jordbrukare, en process som alltså tog flera hundra år.

Det var ingalunda tal om en neolitisk revolution, enligt vad som tidigare hävdats, det var mer fråga om en kontinuerlig utveckling som en följd av yttre påverkan och idéöverföring från kulturer i centrala Europa. Redan under EBT så introducerades keramiken som kom att utvecklas vidare med avseende på både ornering och andra former på kärlen. Den från söder komna stenyxan, den så kallade skolästyxan, säkerligen väl lämpad för uppluckring av lättarbetade jordar blev aldrig populär här, då den inte var lämplig för de skandinaviska jordarna (Brøndsted 1957:175). Däremot så kom den spetsnackiga tvåsidiga slipade flintyxan att bli en lokal utveckling, troligen använd utan skaft, eventuellt för jordarbeten. Från den äldsta delen av Neolitikum hör även den firsidiga tunnackiga flintyxan som blev, för bonden, det främsta redskapet för trädfällning och enligt Brøndsted, urskogens främsta fiende (op.cit.:155). Denna yxtyp, som var väl lämpad för skaftning, kom också, att tämligen omgående, spridas till stora delar av södra Skandinavien. Det var denna yxa som möjliggjorde att människorna kunde ta ny mark i besittning, mark som tidigare dominerats av skog.

Det har oftast spekulerats i om införandet av jordbruk även innebar en införsel av en ny ideologi, se Madsens påstående enligt ovan. Även Brøndsted spekulerade i tanken om att de första bönderna måste ha haft en speciell religion, en religion som "*bandt de gode kræfter bag jord og dyr: vand, sol, frugtbarheden selv: og hvordan man ved amuletter og andet værn holdt de onde magter borte*" (Brøndsted 1957:198). Han håller dock med att bevisen för dessa makter är svåra att finna genom att studera de föremål som har hittats, förutom yxan, det föremål som bonden var så beroende av. Det fanns en inbyggd kraft i yxan som bonden fann bäst i att stå på god fot med och om han ville försäkra sig om att få tillgång till denna kraft, så måste bonden göra ett magiskt offer (op.cit.:198). Därför, menar Brøndsted, lät bonden tillverka stora praktyxor, felfria, icke använda och slipade och sedan offra dem i speciella våtmarker. Ju finare yxa, desto större kraft fick bonden tillbaka. Det var alltså inte fråga om någon yxkult utan mer en tro att man kunde tillgodogöra sig kraften i yxan, yxans numen eller själ.

Sjögren, nämner att uppkomsten av TBK under den första bondetiden, under den äldsta delen av TN, var förenad med införandet av ett så kallat rituellt komplex, bestående av långhögar, megalitgravar, rituella inhägnader, nedläggning i mossar och kulthus som saknades under Mesolitikum. Han menar att samhället ritualiserades först under denna tid (Sjögren 2003:10). Det jag har framfört ovan, tyder på att vissa delar, speciellt nedläggningar i mossar och troligen även kulthus inte var något nytt, utan något som har pågått länge, och det är även tydligt att samhället varit ritualiserat länge, allt sedan boreal tid. De mest påtagliga förändringarna under denna tid och det som tydligt skiljer Mesolitikum från Neolitikum är de förändringar som skedde inom gravarnas specifika konstruktion, men kanske inte den bakomliggande föreställningsvärlden, något som förhoppningsvis kommer att framgå av det som redogörs för nedan.

Vad gäller denna tredje seriella praktik, offernedläggningar i vatten, så är det viktigt att konstatera att det är en kontinuerlig tradition från Mesolitikum som behölls under Neolitikum och egentligen även något man sysslade med så sent som under järnåldern, alltså en väsentlig del i den forntida människans ideologiska föreställning. Troligen var inte själva föremålet det viktiga, utan mer handlingen som sådan. Genom att offra föremål i vatten så trodde man sig kunna få kontakt med de makter som man trodde fanns i vattnet. Det är uppenbart att vattnet var en central del i den mesolitiska och den neolitiska ideologin.

10.4 Uppförandet av monumentala gravar

Under hela TBT så fortsatte man att begrava sina döda såsom EBK, i grunda gravar under flat mark, men med början ca 3,800 f. Kr., under TN, så börjar man även bygga en hög över vissa gravar. Högen kom att byggas på med flera gravar så att det till slut utgjorde en gemensam förlängd hög, en så kallad långhög, (*long barrow*), där de döda lades i slutna tråkistor. Långhögen kunde vara över 100 m lång, bestående av ett flertal gravar, dess huvudsakliga riktning öst – västlig, med sin smalare bredd riktad mot väst (Ebbesen 1993:19).

I det danska området, där man införde de nya begravningstraditionerna något tidigare än i Skåne så finns en långhög i Bygeholm Nørreremark i Horsens, bestående av 4 gravbyggnader med sin äldsta del i öster, ett hus med en öppning västerut med keramik. Högen byggdes senare på med ett gravhus längre västerut där den döde tros ha legat på lit-de-parade och ett ytterligare gravhus tolkad som ett ceremonihus, samt en fjärde grav i högens västligaste del med en öppning mot söder, samtliga gravbyggnader täckta av jord (Ebbesen 1993:19–21). Även denna långhög har en öst-västlig riktning med sin avsmalnande del riktad mot väster, en bredd på 4m jämfört med 13m i öster. Dessa långhögar kan, enligt Midgley, ha omgärdats av en massiv träpalissad, hon anger specifikt denna långhög, i Bygeholm Nørreremark, där offerceremonier har utförts på dess östra gavel där olika keramikkarl har ställts upp, varav några karl även har visat sig varit fyllda med rödockra (Midgley 2008:14,16,20). Att man först har anlagt en enstaka grav och därefter byggt andra gravar i rad västerut tyder på att traditionen att bygga långhögar var något som man lärde sig efterhand. Ett annat exempel är gravhögen i Skibshøj utanför Viborg, där den äldsta delen utgjorde den östliga delen och där gravkammaren bestod av tre stenväggar under mark, ett tak av trä som sträckte sig utanför öppningen som var riktad mot SV. Kammaren och de fem personer som gravlagts i kammaren brändes ner innan man gömde graven i en jordhög. Senare byggdes högen på västerut med en allt mer avsmalnande bredd, på samma sätt som den i Horsens. Det visar på en viss kontinuitet från de mesolitiska gravarna från EBK,

att man började med en enkel grav under mark. Skillnaden kom att bestå i att man gradvis kom att manifesteras graven, genom att ge den ett mer monumentalt intryck, något som den mesolitiska jägaren inte tycks ha haft något behov utav. En intressant del är att de döda i denna långhög i Skibshøj, lades i en öppen kammare mot SV, innan kammaren brändes och graven stängdes med en jordhög. Riktningen mot SV kan avsiktligt ha valts i enlighet med den förhärskande kosmologiska föreställning som människorna, som lät uppföra graven, hade. Gravkammaren tycks vara riktad mot den nedåtgående solen. Riktningen skiljer sig mot den riktning som senare var den allmänt rådande, den huvudsakliga östliga riktningen. Detta fenomen kommer att behandlas mer ingående nedan.

Kopplingen mellan gravar och hus

Midgley menar att dessa långhögar har till sin form inspirerats av långhusen tillhörande Donaukulturen. Genom ett exempel från Slonowice i Polen, så visar hon att även dessa långhögar är orienterade i öst-västlig riktning, där dess västliga kortsida har en mindre bredd än den östliga, vilket visar på gemensamma drag med de danska samt att den västliga kortsidan även i detta fall är riktad mot vatten, mot en flod (Midgley 2008:12). Även Hodder pekar på likheten och han visar på åtta specifika detaljer som bevis, att både husen och gravarna var markerade av diken eller träpålar, att de hade liknande bredd/längd förhållande, att de hade ingången i den breda änden, åt öster eller SO, att den östra gaveln var storleksmässigt markerad, att gaveln var dekorerad, att graven och husen ofta var tredelade samt att långsidorna var försedda med diken (Hodder 1984:55f). Det kan också påpekas att långhögen i Barkaer, Djursland på östra Jylland tolkades först som ett långhus, men blev sedan definierad som en långhög. Tilley för dock fram en annan teori, att långhögarna påminner om långa flintyxor, som symboliskt placerats i naturen som votivoffer till andarna, där yxan är "...a durable symbolic medium for creating and maintaining social ties and dependencies through ritual and everyday activities" (Tilley 1996:114). Problemet med dessa tolkningar är att de inte förklarar formen av runda dösar eller gånggrifter. Att långhusen har inspirerat långhögarna stöds även av Whittle, "*In semimobile Lengyel and Rössen communities where longhouse served as official ancestral shrines and centres for initiations involving social agents*" (Whittle 1996:248), där kanske inte formen i sig är den viktiga, utan kopplingen till äldre tiders tradition, något som tyder på att människor minns hur förfäderna levde, något som måste ha skett genom invandrande grupper från områden i norra delen av kontinentala Europa. Bradley har övertygande visat på kopplingen mellan hus och gravar, med exempel från västra och norra Europa. I Bretagne, i Plechatel la Hersonnais finns rester av ett långhus från tiden 2,800 – 2,500 f.Kr. omgiven av en träpalissad, med 11 indelningar, som i slutet av sin användningstid bränts ner. Planlösningen är likt flera megalitgravar i området, så kallade, *allées couvertes*, men är uppbyggda av stenar satta i rader för att markera en liknande kontur som långhusen (Bradley 2005:68f).

Att man har använt långhusen som en förlaga kanske inte är så konstigt, då man troligen ville att de döda skulle 'uppleva' graven som en bostad, en tillfällig bostad där den dödes själ kunde vila en viss tid, innan själens resa vidare till dödsriket inleddes. Att samtliga långhögar ligger i öst-västlig riktning ger anledning hävda att riktningen varit en väsentlig och viktig detalj i gravens tänkta funktion. Långhusen hade enligt Hodder ovan, sin ingång i öster och sin innersta del i väster. Kanske gjorde man den tanken att den dödes själ skulle förflytta sig genom graven, från entrén i öster i riktning mot väster, mot det vatten som fanns i gravens längdriktning västerut, för vidare transport till dödsriket, en väg som i stort följde solens bana.

Kopplingen till långhusen och förfädernas boningar har föranlett många att hävda att dessa långhögar ingår i en förfäderskult, alltså en dyrkan av förfädernas kvarlevor, något som jag tror är en feltolkning. Att man har ansträngt sig att begrava vissa personer i monumentala gravar är ju helt sant, men det behöver nödvändigtvis inte innebära att man har dyrkat sina förfäder. Det är också ett känt faktum att kvarlevorna i megalitgravarna har behandlats vårdslöst, ett beteende som motsäger tanken på att man dyrkat sina förfäders kvarlevor. Att man visat aktning för vissa förfäder och sparat vissa skelettdelar som relikter är inte detsamma som en förfäderskult utan kanske mer ett sätt att få ta del av någon förfäders styrka och själsliga kraft.

Genom att studera dessa tidigneolitiska gravar så kan man omedelbart dra några intressanta slutsatser. Långhögarna var endast till för några få personer trots deras stora yttre dimensioner. Båda könen finns representerade i ungefär lika stora delar. Den öst-västliga orienteringen med en avsmalnande form åt väster och där ceremonier utfördes på östsidan var med stor säkerhet bundet till en kosmologisk uppfattning med tillhörande riter. Närheten till vatten, menar Midgley, har symbolisk betydelse för uppdelningen mellan de levandes och de dödas världar. Placeringen av gravar längs vatten är påtagligt vad gäller de skandinaviska megalitgravarna, medan andra gravar på hedområdena i norra Tyskland tycks vara riktade mot andra landskapsformer, såsom åsar, trånga passager eller liknande särdrag i landskapet (Midgley 2008:29), något som eventuellt kan bero på en något annorlunda kosmologisk världsbild. Det kan också, enligt min mening, ses som en följd av att traditionen från Mesolitikum i södra Skandinavien har dominerats av uppfattningen att vatten varit en länk till det övernaturliga, till makter som styrde över liv och död. Närheten till vatten för människorna i Skandinavien var alltså inte enbart något som de levande var noga med att ha, man tycks även ha placerat sina döda nära vatten, som om den dödes själ enkelt kunde nå fram till vattnet." *Souls of normal people need to leave for the nearest river or roaring sea, connected to a cosmic river which joins the three-tiered cosmos*" (Hicks 1988:814f, Zvelebil 1993:57).

Kopplingen mellan hus och gravar är alltså påtaglig och Bradley nämner också att runda husformer fanns under Neolitikum på de brittiska öarna och på Irland, "...a tradition of circular domestic buildings may have existed along the Atlantic coastline during Late Mesolithic period" (Bradley 2005:62). Rester av runda hus från tiden tidig Neolitikum finns exempelvis i norra och västra Frankrike, vid Herbleay och Les Ouchettes (Bradley 2005:63). I Brancroft i Södra England finns rester från ett runt hus, visserligen daterat till yngre BÅ. I flera så kallade '*henge* monument' har man allt sedan början av Neolitikum byggt runda träpalissader, exempelvis i Durrington Walls som troligen använts som ceremoniplatser vid begravningar. Dessa liknar förstörade runda hus varför kopplingen mellan hus och begravningssceremonier kan skönjas, även om betydelsen av själva gravformen inte skall överdrivas, det var nog hellre dess tänkta funktion som var det viktiga.

Kopplingen mellan gravar och lagring av säd

Spår efter plogning av marken, så kallade årdfåror har man funnit under rundhögen i Handwitt på södra Jylland som också innehåller rester av ett hus (Bradley 2005:25). Även rundhögen i Trappendal från samma område har inneslutet en rektangulär huskonstruktion som bränts ner innan högen uppfördes (op.cit.:59f). Även i den danska rundhögen Diverhøj är årdspåren tydliga, då det tycks ha tillkommit i anslutning till att högen byggdes, då årdspåren helt följer högens kontur (Bradley 2005:27). Även under högen till GG vid Sarup

Gamle skole II så syns tydliga spår efter årdrer, där skårorna har gjorts huvudsakligen i nordlig riktning, men även på tvären (Jensen 2001:293).

Att långhögarna har placerats på tidigare odlad mark och att man har funnit spår efter årder under högarna kan vara något som kan ha tillkommit genom en ren tillfällighet eller att det har varit avsiktligt, men det för ändå in tankarna på att man har önskat att den döde skall vila nära de levande. Men om årdspåren kan tolkas rituellt så är en rimlig tolkning av detta att man har trott på en möjlig regenerering, där den ärjda marken gett en förutsättning till nytt liv, ungefär som för säden. De döda som lades i gravhögarna kan i så fall vara tänkta att kunna födas på nytt, i ett själsligt kretslopp, varför närheten till de levande var viktigt och att den dödes själ gavs förutsättningar att kunna födas på nytt. Säden som kunde lagras under lång tid kunde få nytt liv då man tillförde jord och vatten. På samma sätt kunde man ha tänkt att graven var tänkt som en lagringsplats för den dödes själ, varför det var speciellt viktigt att graven var torr. Själens troddes senare kunna förflytta sig till vatten och jord så att den dödes själ kunde leva upp på nytt. Liknande tankar på återfödelse där den oföddes själ kunde återkomma med hjälp av vattenandar, nämndes ovan, och är något som van Gennep påstått, "...people believed that unborn souls emerge from the deep world of water spirits" (van Gennep 1960:52). Bradley är inne på dessa tankar, där de dödas rum kan kopplas till konstruktioner där säden förvarades under vintern, då man exempelvis i Gussage All Saints i Södra England, visserligen från JÅ, men där de döda har lagts i dessa djupa klockliknande konstruktioner med en smal övre öppning. Utrymmet lämpade sig väl till förvaring då dessa var väl-dränerade, torra platser (Bradley 2005:13). Det framgår även nedan att framför allt megalitgravarna har konstruerats så att kammaren skall kunna vara torr, något som man genom allehanda tättningsmetoder försökt åstadkomma. Kopplingen mellan säd och döda personer är intressant (grain storage vs tombs) och något som jag anser visar att man trott att den döde kunde komma åter, ett själsligt kretslopp likt det som kännetecknar naturens växter.

En ofta påstådd och avgörande del i beslutet att bygga dessa stora gravar var att man önskade ge dessa ett monumentalt intryck, något som var ämnade att imponera på omgivningen. Detta anser jag dock är tveksamt, hade man verkligen behov av att imponera på andra människor och i så fall, på vilka. Många utav gravarna var dessutom till sin största del dolda under jordmassor, något som motsäger teorin om att graven skulle imponera på omgivningen. Om man hade för avsikt att imponera på omgivningen kunde man ha uppfört helt andra konstruktioner, fullt synliga på toppen av krön eller kullar. Det tycks mig vara mer troligt att graven var konstruerad på ett visst sätt. Det var inte dess absoluta form och storlek som var viktigt, utan att graven skulle fylla en viss funktion, graven hade konstruerats för ett visst syfte. Det var dock viktigt att graven skulle vara "synlig" för de högre makterna, för exempelvis solen. Man kan ha trott att solen eller månen, med hjälp av sina strålar, hade förmågan att förflytta den dödes själ västerut, till dödsriket i underjorden, likt solen på sin väg mot solnedgången och underjorden.

Väggarna i de rektangulära kammarna som först gjordes av trä blev efterhand ersatta av sten men var fortsatt byggda i samma form och de var fortsatt slutna. Vid tiden 3,500 f.Kr. öppnade man upp kammaren genom att göra en av gavelstenarna lägre, vilket gav möjlighet för de efterlevande att i efterhand nå in i kammaren om man så önskade (Ebbesen 1993:30). Man började även anlägga fristående stenkammare, så kallade dösar som kom att byggas allmänt över hela Danmark och som i regel inte har någon markerad gång, utan består oftast

av en större sten placerad på ett antal mindre stenar, placerade i en rund ring där man avsiktligt gjort ett större avstånd mellan två av stenarna så att en öppning kan urskiljas.

Den fjärde seriella praktiken att uppföra en skyddad och anpassad kammare för den döde, först enskilt och därefter som del av en kollektiv lösning, kan sägas vara kännetecknad av att den döde skulle under en viss tid få en torr och skyddad förvaring. Hanteringen av den döde samt att man plöjt marken under graven kan tyda på att man trodde att själen likt växtligheten var del av ett kretslopp och kunde komma att återfödvas. Långhögarna uppfördes i öst-västlig riktning, nära vatten i väster, något som kan ha att göra med en tro att den dödes själ kunde förflytta sig från graven till vattnet och därefter till dödsriket, en resa inspirerad av solens rörelse. Närheten till vatten bör ha varit en väsentlig del av långhögens funktion. Gravens monumentala struktur kan ha varit avsiktligt, så att graven och den dödes själ kunde " hittas" av solen eller månen för transport till dödsriket i underjorden.

10.5 Gravar riktade mot vatten

De första dösa, som Brøndsted menar är en naturlig utveckling från jordgraven med sin tråkista, med den skillnad att stengraven försågs med en omslutande gles stenkrets i syfte att markera platsen som helig (Brøndsted 1957:193). Han menar även att tillkomsten av dessa megalitgravar inte var en följd av att främmande människor hade anlant till området, utan att det var själva idéerna som vandrade, en "vandre-religion", med budskapet att hos den döde, finns en kvarstående kraft, som måste skyddas för evigt (Brøndsted 1957:193). Av de hundratals dösa som byggdes av de första bönderna har få visat sig innehålla några daterbara gravgåvor. Dösa som bestod av en större sten placerad över ett antal upprättstående stenar, var troligen ämnad att endast till del täckas av jord, annars vore den övre stenen något malplacerad och skulle ha kunnat ersättas med mindre, flatare stenar. Den bärande stenringen bör ha tätats med organiskt material som skyddat den individ som gravlagts. Av tätningen återstår i våra dagar endast fragment, vissa mindre stenar som använts mellan de resta stenarna. Dösa försågs i regel med en markerad sydlig öppning, men den kunde även variera mellan SO, S och SV (Brøndsted 1957:223), alltså en riktning mot solens bana.

De första gånggrifterna kom något senare än dösa, under Klintebakkeperioden som kom direkt efter Troldebjergtiden (Brøndsted 1957:231) se bilaga 1. Utbredningen av de danska GG som man kunnat datera till äldre delen av MN, betonar närheten till vatten, delvis beroende på att även boplatserna låg kustnära. Brøndsted för även fram sin tids teorier att dösa representerade ett jämlikt demokratiskt samhälle utan någon speciell ledning medan införandet av GG skulle representera ett mer hierarkiskt samhälle dominerat av olika storbönders olika ätter eller klansammanslutningar (op.cit.:240).

Strax norr om N Dagstorps kyrka i Kävlinge kommun ligger en gravkonstruktion som kan liknas med en långhög i riktning OSO - VNV, men som kallas långdös (Dagstorp 23:1) då graven markeras med resta stenar placerade i en rektangulär form med yttermått 55 x 35 m. Graven ligger på en sluttning ned mot Saxåns flöde i väster, långhögen tycks alltså vara riktad mot Saxåns flöde. Istället för en lång jordhög har man alltså hägnat in området med resta stenar.

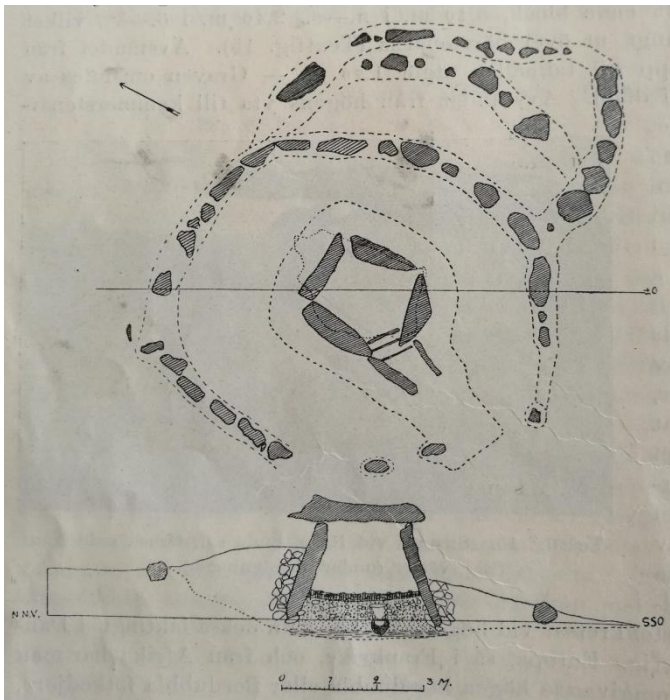
Dösa vid Hofferup, (Hofferup 1:1), nära Barsebäck, cirka 3 km från havet i väster och som består av 4 stödstenar och en takhäll, med en öppning mot söder. Dösa ligger på en östlig

sluttning ner mot en sänka, som troligen har varit vattenfylld vid tiden för uppförandet. En km söder om dösen, i riktning SSO rinner två bäckar ihop och bildar Marbäcken som via Kvillebäcken rinner ut i havet, vid Salsviken. Området som är fullt av gravhögar består trots senare tids utdikning av ett antal olika ansamlingar av vatten och då landskapet är flackt, är det inte orealistiskt att tänka att dösen legat närmare vatten då den uppfördes. Dösens öppning har alltså riktats mot vatten. En annan väl undersökt dös är den så kallade Trollastensdösen, 8 km NO om Ystad har även den en markerad öppning, men med en riktning mot SV, mot en dåtida våtmark i anslutning till Nybroåns flöde.

Gravarnas olika öppningar kan alltså vara riktade åt olika håll, men de har också, enligt dessa exempel ovan men även enligt exemplen nedan, riktats mot vatten. Många gravar, främst GG, har i regel sina öppningar riktade österut, mot den uppåtgående solen, andra mot söder eller väster varför det finns skäl att hävda att det fanns olika kosmologiska uppfattningar om vad som var väsentligt. Även gravar med en mer ostlig öppning tycks också vara riktade mot vatten, något som bör framgå av exemplen nedan. Att samtliga gravar har anlagts på ett sådant sätt så att graven kan nås av solen samt att graven tycks vara riktad mot ett speciellt vatten, bör enligt min mening vara en väsentlig del av dåtidens ideologiska grundföreställning som, och något som utgör gravens tänkta funktion.

En dös som är riktad mot SSV, mot den nedåtgående solen, är Hagadösen på Orust. En nära kvadratisk kammare med öppningen och en kort gång riktad mot SV. Vid utgrävning av kammaren noterades att fyllningen bestod av 0,2 m jordblandat grus, ett 0,6 m tjockt lager av grus med inblandad kvarts samt ett 0,2 m tjockt lager gul sand direkt på det orörda gruset i botten (Enqvist 1922:72). Fyllningen av sanden ger en viss koppling till havet samt att man varit mån om att golvet skulle vara lättdränerat. I kammarens mitt fanns en stensättning i form av en tom rund grop, 0,2 m i diameter med ett tjockt kollager på botten, något som kan tyda på att man har eldat inne i kammaren, initialt eller senare, eller vid flera tillfällen. Fyndet

i dösen bedömdes vara från senare tid, från hällkistetiden, endast en ringpärla av bärnsten funnen vid den yttre tröskelstenen kan ha varit samtida med dösen. Hagadösen som ligger 26 m ö h låg vid uppförandet strandnära med en liten ö strax utanför åt söder. I riktningen SV fanns en passage ut mot havet, varför riktningen på dösen öppning tycks avsiktligt vara gjord så att den hade fri utsikt över vatten. Den idag knappt synliga högen som omgav graven, kan knappast ha täckt mer än de lägre delarna av graven (Midgley 2008:63), se figur 5 där högens profil har skissats.



Figur 5. Plan och genomskärning av Hagadösen, Orust (Enqvist 1922:72, Textfigur 16)

Ett speciellt fynd som Enqvist hittat nära Hagadösen klassificerar han som ett religiöst korsformigt redskap, likt andra fynd från Rogaland och Sogndal (Enqvist 1922:101). Föremålet, den så kallade Stalahackan har beskrivits ovan och, enligt Strassburg så har den troligen ingått i ett shamanskt utbytessystem, (Strassburg 2000:99) varför det finns skäl till att tro att Hagadösen byggdes tidigt, då traditionen från KMT stod stark. Kanske var området kring Hagadösen, Vetteberget, en kultplats likt den närliggande kultplatsen Lunneslätt (Hernek & Nordqvist 1995:34).

Längst söderut i Bohuslän, på Hisingen i norra Göteborg ligger en långdös som i folkmun kallas Drottning Hackas grav, (Säve 57:1). Öppningen på denna tycks, likt Hagadösens öppning vara riktad mot ett speciellt vatten, dock icke mot havet denna gång. Långdösen som ligger orienterad i riktning SO-NV, har en kammare med en markerad kort gång riktad mot SV, alltså vinkelrätt högens utsträckning (Tilley 1999:229). Denna riktning pekar exakt mellan två mindre höjder där man hittat en mängd flintavslag, varför dessa har klassats som boplatser. Strax bakom dessa boplatser ligger Kvillebäckens källflöde. Bäckens rinner österut mot Göta Älv. Motsatt denna rinner en annan bäck, Kvilven, mot väster och vidare mot Nordre Älv.

Jämför graven i gravhögen i Skibshøj utanför Viborg ovan. En kammare mot SV. Det faktum att man tidigt föredrog att rikta de döda mot den nedåtgående solen kan, enligt min mening, ha en speciell ideologisk bakgrund kopplade till en tidig mesolitisk uppfattning om att dödsriket befann sig norrut och att själen kunde ledsagas av solen på sin resa till underjorden och dödsriket i norr.

Ett tidigt exempel på en gånggrift är 'Lille Jordhøj' vid Mariager på Jylland, med en rundoval kammare och en 6 m lång gång, riktad mot SO. Graven har C14 daterats till MNA I, 3,300 f.Kr. Många av de danska gånggrifterna (>100st) har försetts med så kallade karmstenar, en avsmalning av gången, så att man lättare har kunnat stänga till gången när man så önskade (Ebbesen 1993:39). Antingen har man stängt till graven under vissa tider eller så är dessa karmstenar placerade så att solens strålar når graven endast under en viss tid på året, då överliggarna på gången förhindrar solstrålarna vid andra tillfällen. Tyvärr har man vid undersökningar endast tagit hänsyn till öppningarnas horisontella riktning utan att även mäta den vertikala begränsningen. För en viss östlig riktning går solen under året på olika höjd, varför en sådan uppmätning skulle vara intressant.

Megalitgravarna i Skåne har placerats relativt nära havet, inom ett bälte 10-20 km från Östersjöns kust (Midgley 2008:32), nära boplatserna. Man har även placerat gravarna nära våtmarker, exempelvis i Välabäcken invid Saxån enligt ovan, där boplatserna ligger i en sänka runt ån, gravarna högre upp på en sydslutning med våtmarker längre ut i periferin (Midgley 2008:32). Långhögarna i Skåne kom att anläggas under TNC, alltså något senare än de i Danmark som anlades under början Neolitikum, TNA. Dösarna i Skåne anses ha anlagts under perioden TNC – MNA I, medans GG anlades under en kort och intensiv period under MNA I (Karsten 1994:173).

En GG (Barsebäck 3:1) i hög, belägen ca 1 km SV om dösen Hofferup 1:1 som beskrivs ovan, ligger på ett flackt höjdparti, med gången riktad mot SO i riktning mot Marbäcken, som ligger på ett avstånd av ca 600 m. Strax bredvid denna, men närmare havet, ligger GG (Barsebäck 12:1), ca 2 km väster om (Barsebäck 3:1) och har även den sin gång riktad mot SO, mot ett område som än idag är en mosse, Barsebäcksmossen. Mossen

genomströmmas av Kvillebäcken strax innan den når havet vid Salviken. Samtliga tre gravar, dösen (Hofterup 1:1) och de två GG, (Barsebäck 3:1) respektive (12:1), är alltså riktade mot ett och samma vattendrag, Marbäcken samt Kvillebäcken, som egentligen är samma bäck som har förärats med två olika namn. Trots närheten till havet så har dessa gravar riktats i motsatt riktning, mot ett vattendrag i inlandet, något som måste ha varit avsiktligt och del i en planerad och uttänkt plan hur graven var tänkt att fungera med utgångspunkt i dåtidens kosmologiska uppfattning. Man bygger inte bara liknande stora konstruktioner utan att ha en uppfattning om hur de skall konstrueras och till vilket ändamål. Vore det endast tal om förvaring av mänskliga kvarlevor, ett så kallat ossuarium, så skulle graven ha byggts helt annorlunda. Här kan man ana en tänkt funktion, då de undersökta gravarna tycks ha anlagts som om de var riktade mot vatten.

Gånggrifterna kan sägas vara en direkt fortsättning på stordösarna och är att betrakta som dåtidens ingenjörsmässiga mästerverk. Den massiva resursinsats som krävdes för att bygga en megalitgrav måste ha inneburit att själva handlingen var en avsiktlig, planerad och en gemensamt genomförd insats av en större grupp människor, något som lämnat lite utrymme för spontanitet och individuella uppfattningar. Hänsyn till sociala och ideologiska föreställningar och värderingar inom gruppen måste ha präglat byggandet. Inte bara den yttre utformningen av graven bör ha varit viktig, utan även dess placering i landskapet, dess förhållande till andra objekt samt dess inre konstruktionsdetaljer måste ha varit något som gruppen gemensamt har haft bestämda uppfattningar om. Tilley menar att dessa gravar "...had a plurality of meanings on different symbolic planes. They referred to the ancestors and the past, the history of the local social group and its land occupancy. On another plane they were closely related to domestic units and settlements areas, frequently placed on previously cultivated land or former settlement sites" (Tilley 1996:213). Dessa monument har använts som en påtaglig del i den neolitiska kosmologiska uppfattningen och enligt dåtidens uppfattning ordnat kopplingar både i tid och rum (Midgley 2008:27), i övergången mellan de levandes och de dödas världar. Att gravarna, som Tilley hävdar, hade någon form av koppling till förfäderna och gruppens historia är påståenden som är lätta att instämma i. Även det faktum att gravarna placerats nära boplatserna, men inte i direkt anslutning till dem, kan enligt min mening, föra tankarna på en tro att den döde skulle kunna komma åter till livet, till en plats som den döde kände igen. Det är dock tydligt att gravarna bör ha haft en speciell funktion, inte bara utgöra ett förvaringsrum för de dödas kvarlevor.

Tilleys nr Kammare	RAÄ nr Gång	Riktning	
29, Dös	Skegrie 3:1	WSW-NNE	W-E
30, Dös	Skegrie 2:1	SSW-NNE	
31, Dös	Skegrie 1:1	SSE-NNW	
51, GG	Bodarp 3:1	SW-NE	ESE
15, Dös	Håslöv 4:1	SE-NW	
68, GG	Håslöv 3:1	S-N	
40, Dös	S Åkarp 6:1	ESE-WNW	
39, Dös	S Åkarp 2:1	E-W	

Tabell 1. Olika gravars huvudsakliga riktning i området Håslöv/Skegrie, mellan Vellinge och Trelleborg i Skåne, se figur 6.

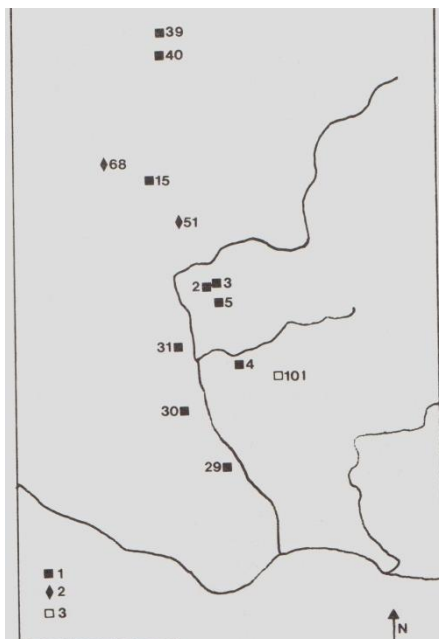
Tilley konstaterade genom att ingående studera gravarnas och bosättningarnas placering i det neolitiska Skåne att gravarna oftast placerades i utkanten av bosättingens territorium medans bosättingen i sig placerade nära den bördiga jorden (Tilley 1984:120), något som

också Sjögren, enligt nedan, konstaterade genom sina studier av gravar på Falbygden. Tilley undersökte även gravarnas placering och dess huvudsakliga riktning, speciellt området mellan Malmö och Trelleborg, området som han benämner Håslöv / Skegrie.

Tilley fann att gravarnas riktning varierade kraftigt men att de fanns flera gravar vars kammare hade liknande, motsatt eller samma riktning (Tilley 1984:125), exempelvis gravarna, (enligt figur 6) med nummer 39 och 29, 40 och 30, 68 och 31 samt 15 och 51. Dessa gravar har sina respektive riktningar i något som kategoriseras, enligt Tilley, i olika klasser något som han menade kan tyda på olika gruppers speciella uppfattning. Den första klassen har sina gravar riktade vinkelrätt mot varandra, den andra klassen, en tredjedels varv mot varandra, den tredje klassen ett kvarts varv, den fjärde en åttondels varv samt den femte klassen i samma riktning som den andra gravan i gruppen (Tilley 1984:122), ett i mitt tycke något långsökt resonemang. Han menar att en viss grupp, genom att rikta sina respektive gravar i ett visst motsatsförhållande till varandra, så har man markerat sin särställning eller sin samhörighet med en annan grupp. Exempelvis gravarna 15 och 51 respektive 30 och 40 har riktningar som ligger vinkelrätt mot varandra, andra låg nära, inom 23 grader, en åttondels varv ifrån varandra, osv. Tilley studerade inte samtliga gravar utan enbart de gravar som låg väster om Maglarpsån.

Studiet av dessa gravar kan dock kompletteras med ytterligare uppgifter. Tar man hänsyn till samtliga gravar kring Maglarpsån så är gravarna som Tilley studerat riktade mot denna förutom grav 30 som är riktad direkt mot havet som ligger nära söderut, inom 3 km. Gravarna med nummer 2,3 och 5, enligt figur 6, är även de riktade mot Maglarpsån. Dösen nr 5,

(Bodarp 2:1), har en öppning i NO, dösen med nummer 3, (Bodarp 9:1) har en riktning VSV – ONO och dösen nummer 2, (Bodarp 9:4) OSO-VNV, alltså i riktning direkt mot ån.



De nordligaste gravarna 39, 40 är istället riktade mot en annan å, mot Vellingeån, och dess källflöde vid V Grevie. Vellingeån har sin källa österut i V Grevie och rinner sedan mellan dessa båda gravar och Maglarpsån och rinner därefter ut i havet, i Foteviken. Även gånggriften med nr 68 är riktad mot denna å eller mot havet, något som är svårt att avgöra då gången saknas. En intressant detalj är att dösen, grav nr 15, (Håslöv 4:1), har en sluten kammare med dess längdriktning, SO-NV, som gör att den tycks vara riktad mot bägge åarna, mot Vellingeån norrut samt Maglarpsån söderut. Graven ligger placerad inom 2 km från dessa båda åar och ungefär mitt emellan.

Figur 6. SV Skåne, Håslöv /Skegrie området med Maglarpsån (Tilley 1984:123, fig 6)

En slutsats av detta är att gravarna i detta område har placerats nära vatten, de har placerats så att de tycks vara riktade mot vatten, beläget i gravens längdriktning eller i den riktning som gravarnas eventuella öppning har. I samtliga fall av dessa 12 gravar har man avsiktligt riktat graven mot vatten, mot våtmarker, vattenflöden eller direkt mot havet.

Ett annat område, strax söder om Helsingborg, vid Öresund, är intressant för att ytterligare undersöka riktningen på gravarna och se om hypotesen att de är riktade på vatten även gäller i andra områden. I ett område kring Gantofta och Glumslöv undersökte Tilley 6 gravar, både dösar S4 och S6 och gånggrifter S1, S2, S3 och S5 (Tilley 1999:54-62). Gånggrifterna hade sina öppningar i riktning SO (S1 = Glumslöv 12:2), OSO (S2=Glumslöv 12:3) samt O eller OSO (S3=Glumslöv 4:1), den senare belägen vid stranden av Öresund, alltså riktad från havet. Samtliga dessa tre gånggrifter tycks vara riktade mot Råån och dess källflöden, strax väster om Svalöv. Dösen S4 har sin öppning i SV riktad från Råån som ligger strax bakom dösen, men mot källflödet för en å som rinner mellan Gantofta och ut mot havet strax norr om Rydebäck. Gånggriften S5 (Fjärestad 5:1) som ligger nära Råån är riktad mot SSE, alltså längs ån, men mot ett litet biflöde till denna. Slutligen dösen S6 (Fjärestad 14:1) som ligger nära Råån indikerar, trots att den är skadad, att den riktats mot ån. Man kan dra vissa intressanta slutsatser från denna studie. Trots att gravarna i vissa fall ligger nära havet i väster så är gravarna riktade mot annat håll, inåt landet, mot våtmarker, mot källflödet av vissa mindre åar, alltså mot lite lugnare vatten, helst vid åarnas källområden.

På en annan plats i Skåne, längre österut, vid Simrishamn har en gånggrift undersökts, den så kallade Tågarpsdösen (Ö Tommarp 4:1(1)) som alltså inte är en dös utan en gånggrift. Graven ligger på en sluttning ner mot Tommarpsån, ca 30 m rakt österut, på en plats där även Kippabäcken rinner ut i ån. Graven daterades med dåtidens utrustning till MN. Graven var vid anläggningstillfället, ett väl tillslutet rum med tätningar av sandsten och skifferplattor tillsammans med lera mellan de väggstenarna (Strömberg 1071:23). Även golvet var bra ur dräneringssynpunkt, gjort av mindre stenar. Tätningen var så noggrant gjord att det inte kan vara någon tvekan om att de som byggde graven, hade för avsikt att göra kammaren så torr som möjligt, jämför diskussionen ovan vad gäller kopplingen gravar och sädesförråd. På golvet av kammaren, vid utgrävningstillfället, fann man depåer av keramikskärvor och brända människoben som visades sig vara offernedläggningar från BÅ och JÅ. Ca 10 -15 cm under golvet fann man 3 olika skikt av jord och skelettdelar, som samtliga daterades till SN. Under dessa lager fann man spår efter det ursprungliga golvet som var uppdelad i 13 sektionsindelningar, något som Strömberg menar är likt den indelning som man funnit i motsvarande gravar i Mecklenburg på andra sidan Östersjön. På det ursprungliga golvet fann man 2 slipade flintyxor, några spånverktyg, ett relativt stort antal bärnstenspärlor samt del av ett lock av keramik, alla fynden daterbara till MN. Man fann däremot inga skelettdelar, de var utrensade och vissa rester av dessa återfanns i den yttre delen av gången. Under det ursprungliga golvet fann man rester av flintdepåer med olika flintavslag, varav ett var eldskadat, en tvåreggad pilspets samt ett revben av en människa tillsammans med sotfärgade kolpartiklar, samtliga troligen nedlagda som offer vid byggnationen (op.cit.:61). Gången hade troligen blockerats efter MN, varför åtkomsten till kammaren under SN måste ha skett, enligt Strömberg, genom att flytta på något av väggblocken (op.cit.:40). Gången bestod även av så kallade karmstenar som, enligt Strömberg, använts för att stänga till gången. Utanför graven hade man offrat ett stort antal krukskärvor. Inom ett område på ca 120 m² strax norr om ingången fann man nära 1600 krukskärvor, hälften ornerade, huvuddelen från MN, både den äldre och den yngre delen, men även några skärvor från senare tider. Man fann även nära 300 flintbitar i ett sotigt skikt och rester av 6 stycken härdar, som kunde dateras till BÅ, varför det finns anledning hävda att man har offrat på platsen under långa tider efter det att graven hade byggts, något som för tankarna på en förfäderskult, men som, enligt min mening, kan vara något annat, exempelvis ett offer till de makter som ansågs ansvara för liv och död och som eventuellt troddes befinna sig i vattnet

nära graven. Man har även funnit rester av flera boplatser i nära anslutning till graven, något som kan stödja teorin att de döda kunde födas åter, då det var viktigt att "hitta" hem till boplatserna där de efterlevande uppehöll sig.

Det framgår tydligt av alla de exempel som diskuterats ovan, att dessa gånggrifter har placerats i landskapet så att gången riktats mot ett vattendrag eller en mosse och endast i undantagsfall mot havet. Givetvis kan man inte hävda att alla andra gånggrifter i Skåne har placerats på samma sätt, men det ger i alla fall anledning hävda att ett stort antal, eventuellt den övervägande delen av gånggrifterna, har placerats så att gången riktas mot en våtmark. Kan det vara en tillfällighet att det finns vatten nära gravarna, i riktning dit öppningarna tycks peka? Det forntida Skandinavien kanske var översållad av mossar och sjöar, då inlandsisen lämnat stora vattenansamlingar, nästan överallt. Givetvis är det tänkbart att det finns gravar där inget vatten finns, något som även Midgley påpekade, enligt ovan, att man i norra Tyskland hade riktat graven mot någon annan speciell formation i landskapet. Närheten till vatten kan ha varit del av en specifik Skandinavisk ideologisk föreställning som eventuellt skiljde sig från den kontinentala europeiska motsvarigheten. Kanske var den nordliga ideologin influerad av och mer likt den Euroasiatiske nomadkulturen.

Gånggrifterna på Falbygden.

Megalitgravarna på Falbygden byggdes huvudsakligen under MNA II, alltså ca 100 år efter det att motsvarande gravar byggts i Skåne under MNA I, en indikation på att traditionen att bygga dessa gravar kom söderifrån. Sjögren har gjort en grundlig analys av de 183 megalitgravar (Sjögren 2003:81) som säkert kan klassas som gånggrifter, vad gäller de olika gravarnas detaljutformning och deras placering i landskapet. Bland annat berggrunden som gravarna placerats på undersöktes. Av dessa så ligger merparten 62 % på kalksten, 29 % på sandsten, resten på alunskiffer och gnejs. Jordarten domineras helt av morän. Sjögren ser ingen koppling mellan gravarna placering och eventuell vattenförekomst, något som företrädesvis förekommer i källzoner, i gränsen mellan kalkstenslager och olika skifferlager (Sjögren 2003:263). Utbredningen av eventuella våtmarker under den aktuella tiden är givetvis svåra att få fram, då utdikning och uppodling av torvmarker har förändrat landskapsbilden genom åren, varför Sjögren följaktligen inte fann någon koppling mellan våtmarker och gravar på grund av bristen på tillförlitliga kartor (Sjögren 2003:288). Kopplingen till våtmarker är alltså något som Sjögren inte undersökte fullt ut. Falbygden var dock under MN, fylld av våtmarker och mindre sjöar som bildats i torvhålorna på kalkstensplatån (Axelsson 2010:50), där dåtidens sjöar idag är stora mossar. Axelsson har genom beräkningar visat att det idag är möjligt att se vatten från 130 utav 164 undersökta GG. Han nämner även att beräkningarna är förenade med vissa källkritiska problem då ett flertal vattendrag har ändrats genom dikning eller att de har grävts ner (Axelsson 2010:223). Sjögren visar på ytterligare egenheter vad gäller placeringen av gravar, nämligen att drygt hälften av dessa låg på mindre upphöjningar, i krönlägen eller strax nedanför och en tredjedel i sluttningar, företrädesvis i sluttningar mot O och SO (Sjögren 2003:270). Inte heller har gravens synlighet varit någon avgörande faktor som avgjort placeringen, även om ett antal andra gravar, upp till 5 stycken, kan ses från en specifik grav. Generellt kan man konstatera att gånggrifterna är placerade med begränsad synlighet (Sjögren 2003:338), alltså ges inget stöd för att man velat placera gravarna på lägen så att de markerar platsen för ett visst territorium eller att man velat imponera på omgivningen, även om de forntida vägarna eventuellt passerade gånggrifterna. Om det hade varit avsikten så borde man ha placerat graven på en mer framträdande plats. Det finns inte heller några gravar på de

karaktäristiska platåbergen, platser som exempelvis Tilley menar är knutna till förfäderna (Sjögren 20003:41, Tilley 1996:213). Placeringen visar dock drag av att ha placerats i kluster där Sjögren anser sig kunna gruppera gånggrifter i sex olika grupper, kanske beroende på klantillhörighet eller annan social gruppering. En väsentlig slutsats som Sjögren drar av sin undersökning, vad gäller placeringen, är att gånggrifterna har placerats i utkanten av domesticerade områden, i en övergångszon till det vilda (Sjögren 2003:321), på ett visst avstånd från uppodlad mark och från boplatserna. Denna slutsats är viktig för förståelsen av gravarnas funktion, att graven placeras i ett mellanläge mellan det vilda, det okända, en kaosvärld och de levandes värld, den domesticerade, ordnade världen, den värld som människorna skapat och upprätthöll, så att kaos inte fick råda. Tilley var inne på samma tankar tidigare, då han hävdar med hänvisning till Levi Strauss (1966) att *"...megalith buildings is an expression of the domestic, represent a will to dominate and control the nature, separate culture from nature"* (Tilley 1996:212).

Men ett karaktäristiskt drag som tycks vara någorlunda gemensamt för gånggrifterna på Falbygden är orienteringen av graven, av gången och av kammaren själv. Kammarriktningen varierar mellan 0° till 45° med ett medelvärde på 21 grader / NNO (Sjögren 2003:288), med en viss lokal variation beroende på den enskilda gruppen. Sjögren menar att *"...valet av orientering är förknippat med mytologiska eller kosmologiska föreställningar, som i sin tur kan vara förbundna med de olika gruppernas definition av sig själva"* (2003:296). Tilley menar att de som levde på Falbygden valde att bygga kammaren i en nord-sydlig riktning, för att påminna om sina förfäders resa norrut, då de var komna från söder, på sin väg mot de avlidna förfädernas land som låg i norr. Riktningen av själva gången har även den till viss del varierat men inom vissa ytterlighetsvärden, från rakt östlig till sydost (Blomqvist 1989). Tolkningen har debatterats livligt genom åren, se Blomqvist 1989, Hårdh & Roslund 1991 där Blomqvist kopplar riktningen mot olika stjärnkonstellationer och Hårdh & Roslund till månens rörelse. Kritiken mot dessa antaganden har varit kraftig, dels framförd genom Lindström som menar att den exakta riktningen inte är av betydelse, utan mer gångens riktning i stort, riktad mot en av kardinalpunkterna, öster, söder, väst eller norr. Lindström menar, utan att förklara varför, att man under den neolitiska tiden hade en annan uppfattning om var dessa kardinalpunkter låg och att dess huvudsakliga riktningar låg 50 – 60 grader medsols förvridna mot dagens. Medelvärdet på gångens riktning, OSO skulle alltså svara mot dåtidens kardinalpunkt i öster (Lindström 1997:120). Lindström visar även att kammarens riktning åt NNO även gäller SYK gravarnas hållkistor, där ansiktets på den döde lagts riktad mot OSO. Hållkistorna från SN och skeppssättningar från JÅ på Gotland är även de, enligt Lindström, riktade på samma sätt, huvudsakligen mot NNO (Lindström 1997:117). Alltså finns här en överensstämmelse på olika platser, och vid olika tider, att vissa riktningar, speciellt den mot OSO, var mer väsentlig för den döde än andra riktningar. En riktning som överensstämmer med soluppgången vid midvinter, även om denna riktning inte kan anses vara absolut bestämd, variationer tycks förekomma beroende på omkringliggande skymmande naturformationer.

En väl undersökt GG på Falbygden är graven i Rössberga, (Valtorp 2:1) som ligger på en rund kulle med gången riktad rakt österut mot en mosse som utgör källflödet för ett antal små bäckar som rinner ihop och bildar Markabäcken. Graven är daterad till 3,600 f.Kr. För att få reda på hur representativ denna grav är för gravarna i Falbygden så krävs ytterligare undersökningar med hjälp av äldre kartor. Att Falbygden består av en mängd bäckar och mossmarker är tydligt (Axelsson 2010:51).

Tyvär så räcker det inte med att enbart titta på öppningens riktning, något som man gjort regelbundet, utan hänsyn måste också tas till omgivningen, till de platser där det finns vatten i form av mossar, källflöden eller annat vattendrag, för att få en full förståelse för gravens funktion. Även solens möjlighet att nå graven bör beaktas, är gångens konstruktion sådan att solstrålarna endast når gravkammaren en viss tid på året? Graven huvuduppgift var att säkerställa och möjliggöra den dödes själsresa till dödsriket. Därför var också kvarlevorna från den döde ointressanta då den dödes själ, efter ett visst tag, redan flyttat vidare. Det framgår att samtliga gravar som jag har undersökt har sin gång eller öppning riktad mot platser där solen befinner sig på olika tider av året och dygnet. Det är möjligt att någon grav har riktats norrut, där solen inte finns, men i så fall kan det vara undantaget som bekräftar regeln. Jag har inte funnit någon grav som har sin gång eller öppning riktad mot norr, men det kanske kan finnas någon eller några, beroende på att vissa människor kan ha ett avvikande beteende.

Gravar på Västkusten, Orust och Tjörn samt Västerbjers på Gotland

Megalitgravarna i Bohuslän är placerade i ett band mindre än 100 m ifrån kusten (Midgley 2008:36). Även Bradley visar att megaliterna har placerats nära vatten, riktade mot fiskrika vatten (Bradley & Phillips 2004:132). Megaliterna ligger också på platser som senare kom att utnyttjas som hållristningsplatser, varför det tycks finnas en kontinuerlig användning av dessa platser, ända från den tiden de var mesolitiska boplatser ända fram till att de användes som boplatser under BÅ.

Orust har 29 megalitgravar (19 dösar, 6 gånggrifter och 4 hållkistor), Tjörn har 13 stycken (5 dösar, 5 gånggrifter samt 3 hållkistor). Gånggrifterna på Orust är mindre än de som ligger på Falbygden, kammaren har en mer rundad form och gången är som regel relativt kort, riktad i de flesta fall mot SO. De bohuslänska gånggrifterna kan ses som ett mellanting mellan en dösa och en gånggrift med fullt utbyggd gång (Enqvist 1922:58), kanske en indikation på att de är tidiga. En speciell egenhet bland dessa gånggrifter är att öppningen mellan kammaren och gången är avsiktligt trång, i några fall trekantig (Enqvist 1922:55 och 82). Gången har troligen inte kunnat stängas till helt utan avsikten med den trånga öppningen kan, enligt min mening, ha varit att öppningen är riktad mot ett specifikt objekt, kanske solen eller månen i ett visst läge på himlen.

Enqvist noggranna genomgång av de flesta gånggrifter tyder på, dels att människorna på öarna stod i nära kontakt med den jylländska kulturen, inte bara under Neolitikum, utan även under Mesolitikum, alltså under lång tid från tidiga jägarfolk tillhörande EBK. Öarnas placering nära Lihultskulturens kärnområde (Vette härad i norra Bohuslän) och mängden fynd av Lihultsyxor (220 stycken) tyder på att man tillhörde en gränsszon, där man påverkades från olika kulturer, från väster och från norr. Enqvist har noterat en mängd boplatser från olika tider på öarna, över 400 stycken totalt, 336 stycken från EBT och Lihultstiden (Enqvist 1922:30,36) samt 82 stycken från TBT. Enqvist definierar fyndplatsen som en boplatz om man funnit flintavfall samt något redskapsliknande föremål på platsen ifråga. Boplatserna har legat strandnära, vid vikar, i skyddade lägen från vinden direkt från havet, oftast på en sluttning. Enqvist noterar att på den plats där det under den äldre SÅ har funnits en koncentration av bosättningar så har man även placerat den yngre stenålders gravar (Enqvist 1922:33), exempelvis GG vid Östra Röd på Tjörn som ligger nära en äldre stenåldersboplatz (Enqvist 1922:85), något som eventuellt tyder på att kopplingen till förfäderna har varit viktig. Det visar även att det fanns en kontinuitet mellan de olika

kulturerna, människorna levde vidare på samma platser, men kom att påverkas av nya idéer och tankar utifrån, varför samhället kom att utvecklas. Enqvist menar att människor från Jylland allt sedan EBT har koloniserat Orust och Tjörn, *"Föreliggande flintmaterial representerar en kultur, som torde få betraktas som utlöpare av den äldre stenåldern i Danmark, och i stort sett också är att betrakta som samtida med denna"* (Enqvist 1922:24).

Vid utgrävning av vissa gravar har man stött på keramik som påminner starkt om den keramik som har hittats på Jylland. Exempelvis vid GG i Lunden å Orust så har man funnit snörornerad som tillhör en äldre typ av ornamentik, vanlig bland danska gånggrifter (Enqvist 1922:55). Gånggriften i Leby uppvisar liknande keramik men även tvärpilar som kan liknas med de på Jylland (Enqvist 1922:107). Skärvorna, menar Enqvist, som till största delen har hittats vid ingången skall ses som rester av någon form av offerceremoni (Enqvist 1922:67). Även eldning har förekommit vid gången, speciellt har man noterat ett kraftigt kollager i gången till gånggriften vid Östra Röd på Tjörn (op.cit.:85). Eldningen, menar Enqvist, kan vara en del av någon form av reningsceremoni.

Gånggriften i Lunden på Orust (Tegneby 54:1) ligger på sydslutning med gången riktad mot SO, mot Strane å som avvattnar Hagekärrsbergen, som än idag är fylld av kärr och mossmarker.

På Tjörn ligger exempelvis gånggriften i Ö Röd (Valla 50:1), vars gång är riktad mot OSO, mot en å på ett avstånd mindre än 100 m.

I en speciell studie av ett gotländskt gravfält tillhörande GRK, Västerbjers daterad till perioden 3,100 – 2,500 f.Kr., så anser Andersson (2015:190 – 195) att gravarna riktats mot dåtidens huvudsakliga verksamhetsområden. Gravfältet som låg på en dåtida udde tycks emellertid även i detta fall bestå av gravar som har riktats mot vatten. Än idag tycks kvinno- och barngravarna vara riktade mot Gothemsåns flöde strax norr om gravfältet i riktning NV till NO och mansgravarna mot SV till SO mot ett våtmarksområde som utgör källflödet till en mindre å som rinner förbi Gothems kyrka.

Eftersom exemplen ovan är relativt få, så vore det naturligtvis mer tillförlitligt om samtliga gravar hade undersökts vad gäller riktning och närhet till vatten, men det kan ändå konstateras att en stor del av gravarna tycks vara placerade och byggda på ett sätt så att gången eller öppningen riktats mot öppet vatten eller mossmarker. Så även om inte alla har konstruerats på detta sätt så är det tydligt att denna konstruktionsprincip varit en viktig del i människornas ideologiska föreställning. Det är kanske inte heller nödvändigt att samtliga gravar har följt samma mönster, lokala uppfattningar och variationer kan ha förekommit. Det kanske inte heller var tal om ett homogent samhälle.

Det har framkommit av det som behandlats ovan, *enligt den femte seriella praktiken*, att det existerar en koppling mellan hur gravarna, vad gäller långhögar, dösar och gånggrifter, har konstruerats och hur gravarnas öppning eller gång har riktats mot vatten. *Man tycks medvetet ha lagt gravarna så att kombinationen grav, vatten och sol har utgjort en tänkt enhet. Graven har oftast riktats mot ett mindre vattendrag men även att graven placerats så att den skulle vara åtkomlig för solens strålar.*

10.6 Gravgoods och Offerseder

Gravgoods i kammaren och utanför

Angående begravningssederna så konstaterar Tilley att samtliga gravfynd av ben inne i megalitgravarna har visat spår av att benen har förflyttats, försvunnit eller samlats ihop i högar. Vissa ben har även knäckts eller påverkats av eld. Vid dösen i Hindby så har brända mänskliga skelettdelar, främst skallfragment, placerats under vissa stenar på östra sidan av graven tillsammans med keramikfragment. (Tilley 1984:125). Jensen menar också att man i de skånska gravarna sorterat benen, revben för sig och ryggkotor för sig. Man har även skilt på ben från höger respektive vänster sida (Jensen 2001:379). De krossade benfragmenten kan, enligt Tilley, tyda på att man ville avlägsna individualiteten hos benen (Tilley 1984:125). Dessa påståenden rimmar också väl med Nordenborg Myhres mening att, "...grave goods are not an expression of the deceased, but as objects that contributed to the forming of a new personal profile" (Nordenborg Myhre 2004:221). Resterna av skeletten hade, för dåtidens människor, inget värde då de kanske ansågs vara tomma på kraft, varför de var ointressanta. Endast skallen eller käkbenet kan kanske ha ansett behållit viss kraft och något som man kunde ta till vara, då man kanske trodde att skallen var det organ som såg till att tankar kunde skapas och käkbenet det organ där talet kunde framställas. Att skallen och käkbenet ansågs ha specifik kraft framgår av att dessa skelettdelar ofta sparades separat utanför graven på boplatser, ungefär som relikier.

De gravgåvor som de första bönderna lade ner i gravarna, under MNA I, kunde bestå av tunnackiga yxor, stenyxor, tvärpilar, keramikkräslor samt bärnstenspärlor och utanför ingången lade man ned föremål troligen under det att man genomförde någon form av ceremoni (Brøndsted 1957:241). De fynd av keramik som man gjort inne i graven tyder på att man offrat speciellt utvalda kräslor, fint ornerade och i ett exklusivt utförande, i ett ringa antal ca 10 till 20 bågare, medan man utanför graven kan finna spår av mer än 100 bågare, i form av keramik vid kantkedjan eller i anslutning till själva ingången till graven. Ingen av dessa kräslor är dock bevarade i sin helhet, endast fragment kvarstår, varför det tycks som att fragmentering och även spridningen av skärvorna tycks ha varit avsiktligt gjorda (Tilley 1984:127). De bågare som har lagts inne i graven har varit exklusiva skålar med hög upprätt fot, bågare med brätten, hängbågare och ca hälften var dekorerade, något som skall jämföras med 15-20% för den keramik man funnit på boplatserna. De rester av olika fruktskålar och lerskedar som man funnit utanför graven, menar Brøndsted, kan troligen förklaras med att man delat ut någon sorts säd eller liknande under en helig ceremoni förknippad med någon form av döds kult (Brøndsted 1957:241). Den största mängd keramik som lades ned i gravarna skedde under perioden MNA II – III medan man under period IV tycks ha ansett att statusen och värdet av keramiken försämrats, då keramiken förenklades, utförandet blev mindre exklusivt. Under perioden MNA III – V kom keramiken att ersättas av flintyxor. Även dessa placerades helt synligt på stenar i kantkedjan eller vid ingången, där även vissa yxor tycks ha varit påverkade av eld (Karsten 1994:176).

Vid dessa monumentala gravar har man alltså nedlagt offer, inte bara under Neolitikum utan även under senare tider, SN och BÅ, något som framgår av de fynd som gjorts vid ett stort antal utgrävda gravar. Jensen hävdar även att "*Megalitgravene var stammens helligdomme, hvor de levende kunne komme i forbindelse med de døde*" (Jensen 2001:347).

Det faktum att man lade ned offer i form av keramik eller flintyxor, i första hand utanför gången till graven, brukar föranleda vissa personer att hävda att man ägnat sig åt någon form av förfäderskult, att man offrat till anfädernas kvarlevor. Detta stämmer dock inte om man, som ovan, hävdar att kvarlevorna är avidentifierade, ointressanta eller på annat sätt gjorts anonyma. Gör man en modern jämförelse, vi begraver våra främsta i kyrkan där vi också utför ett slags kultceremonier, men det är inte till förfäderna vi riktar vår uppmärksamhet, utan till ett högre väsen. Det kan, enligt min mening, vara precis på samma sätt med megalitgravarna, människorna begravde sina främsta i dessa gravar, men offren som lades ner vid graven gjordes till ett högre väsen, inte till förfäderna. Detta högre väsen bör då, exempelvis, vara den som man trodde styrde över liv och död. Om det var fråga om en förfäderskult, så borde man ha varit mer aktsam om den dödes kvarlevor samt byggt graven mer individuellt anpassat till den aktuella föfadern.

Att man haft ceremonier utanför graven har framgått av påståenden ovan grundat på fynd av lerskålar och skedar som kan ha använts för intagandet av någon form av rituell dryck eller att man, som Brøndsted hävdar ovan, hållt upp säd eller någon form av soppa till deltagarna i ceremonin som en del utav en döds-kult, något som jag, med samma argument som ovan, vill bestrida. Hade man velat dyrka exempelvis skelettdelarna, skallarna eller andra mänskliga kvarlevor i något som kan liknas med en döds- eller förfäderskult så skulle man ha gjort graven mer tillgänglig för de levande, så att kvarlevorna kunde visas tydligare, samt att man hade varit betydligt mer aktsam om kvarlevorna. Nej, jag tror mer att dessa ceremonier har varit riktad till ett annat högre väsen.

Alla dessa offergåvor runt eller inne i graven, visar på det sjätte seriella förfarandet, där människorna försökte få kontakt med en högre makt, ansvarig för liv och död, genom att nedlägga föremål inne och utanför graven samt utföra ceremonier utanför graven. Typen av föremål har troligen inte varit så avgörande, utan mer att föremålet betraktades som värdefullt, så att inte denna högre makt troddes kunna uppleva gåvan som något trivialt.

Föremål offrade i mossar.

Lars Larsson hävdar att människorna har lagt ner föremål, mest yxor, i nästan varje våtmark i södra Skåne under Neolitikum (Larsson 2007:65). Betydelsen av dessa nedläggningar är dock oklar. Åsa Berggren har studerat ett specifikt kärr, Hindbygården, beläget i södra Malmö. Kärrret som har använts under lång tid från SM till och med äldre BÅ, uppvisar inte några prestigefynd utan mer ett material som präglas av vardagliga föremål, ofta väl använda. Den absolut vanligaste föremålstypen är obearbetade stenar, man har funnit mer än 10 ton sten i kärret, något som Berggren menar kan ha att göra med att stenarna har använts som en eventuell objektifiering av vissa personer (Berggren 2010:299). I kärret Skogsmossen ovan, så antog Graner att stenarna hade lagts ner i kärret som en del i själva stängningen av platsen. Även om Berggren inte drar några specifika slutsatser angående kärrets användning, så kan man ändå sluta sig till att platsen har använts för deponering av någon form av symboliskt föremål. Man har även funnit bevis för att man tillagat mat vid kanten av kärret, eventuellt för rituella måltider, då man funnit spår efter en ugnskonstruktion vid kanten av kärret.

Platser med ackumulerade depositioner har främst påträffats i neolitiska bygder, bygder som kännetecknas av megalitgravarnas utbredning (Berggren 2010:23). Men det är viktigt i detta sammanhang att skilja på stillastående och rinnande vatten. Karsten menar att rinnande

vatten var viktig för hela bygden medan stillastående vatten var till för den enskilde (Karsten 1994:144). Detta motsägs dock av exemplet från kärret i Hindbygården, ett stillastående vatten, använt för deponering av en mindre grupp av människor under en lång tid. Det troliga är istället, enligt min mening, att man förknippat de olika vattentyperna med olika funktioner, det rinnande vatten med något som består av och eventuellt troddes kunna ge liv och det stillastående vattnet endast som en öppning, en port till underjorden, där högre makter höll till. Larsson menar också, att våtmarker skall ses som en liminal zon, där man kunde ta kontakt med underjordens andar, kopplade till fruktbarhet (Larsson 2007:66f).

Enligt Karsten så kom mesolitiska grupper under EBT, ca 4,000 f.Kr. i kontakt, direkt eller indirekt, med LBK från de centrala delarna av Europa och därigenom övertagit seden att offra yxor i våtmarker (Karsten 1994:170). Att man i Skandinavien offrat djur och föremål allt sedan Mesolitikum, har framgått ovan. Diskussionen om vad som kan betraktas som offer, respektive förråd eller gömma, har förts länge, speciellt vad gäller nedläggningar på fast mark. Föremål har i regel betraktats som offer om de har nedlagts tillsammans med andra föremål eller med ben från djur eller människor. Kärn av keramik med matrester, funna i mossar, har tolkats som att man har genomfört en rituell måltid och att resterna av måltiden har lagts i kärlet som ett offer till någon högre makt (Berggren 2010:74). Nedläggningar i våtmarker kan av naturliga skäl inte betraktas som förråd, då de är svåra att finna åter, utan här har diskussionen mer handlat om motivet av nedläggningen, har det varit sakralt eller profant, något som kan vara svårt att avgöra. Berggren som ingående diskuterat hur man skall betrakta de deponerade föremålen konstaterar att dessa måste tolkas i relation till sin kontext, till andra handlingar, handlingens relation, inte dess representation (Berggren 2010:110). Jag anser att föremålen i sig inte skall övertolkas eftersom fynden tycks bestå av så olika karakteristika, ibland är de väl använda, ibland fragmenterade men även helt nya, oanvända föremål har offrats. Det är själva handlingen med att lägga ned föremål i våtmarken som troligen är det viktiga och som är det man skall försöka förstå. En modern variant av 'offer' är att kasta ett mynt i en så kallad önskebrunn. Man kan inte finna skälet till 'offret' genom att analysera myntet, eftersom skälet till handlingen var att man önskade sig själv välgång. Exemplet ovan, att kasta till synes ordinära stenar i kärret Hindbygården, kan ha varit ett sådant exempel, att göra sig påmind till någon högre makt, för att på så vis be om lycka och välgång. Det stora antalet stenar som offrats, mer än 15,000 stycken, talar för att handlingen var allmän och utförd av många personer.

De föremål som, under MN, offrats i danska mossar utgörs i huvudsak av keramik, flintyxor samt bärnsten, det senare mest förekommande i norra Jylland. Det enskilda värdet av dessa har inte varit överdrivet högt, varför bland andra, Brøndsted, menar att dessa föremål har varit av sakral art och offrats till en tänkt gudom (Brøndsted 1957:198). Han spekulerar även att de olika föremålen kan ha en genusbakgrund, yxor har nedlagts av män, keramik av kvinnor samt bärnsten av både män och kvinnor, något som alltså inte behöver vara riktigt. Den danska offertraditionen i mossar tyder dessutom på att man har hållit en ceremoniell måltid i samband med nedläggningen genom fynd av brända stenar vid mosskanten. Vissa offerplatser har varit gemensamma för en större grupp, exempelvis vid Veggerslev mose i Randers på Jylland där man har förstärkt mosskanten med en träkonstruktion för att underlätta åtkomsten, en konstruktion som kan jämföras med den som fanns i Skogsmossen enligt ovan. Även på Alvastra påbyggnad vid Dags mosse i Östergötland har man funnit fynd efter härdar i anslutning till mossen, varför man troligen även här har utfört ceremoniella måltider med offer.

En intressant offerplats är kärret vid Saxtorp vid Saxån, en källa med vatten som rödfärgats av järn i marken, där rester av 3 personer har hittats från tiden TN II samt yngre BÅ. Den röda färgen kan ha imponerat på människorna, då källan i sig kunde tolkas som en plats där livet strömmad upp samt att den röda färgen kan ha trots representera det livgivande blodet. Det rinnande vattnet har, enligt ovan, använts gemensamt av bygden i syfte att få kontakt med högre makter. Berggren citerar Stjernquist med påståendet att "*Människan har i alla tider försökt påverka de livgivande krafterna, vilket resulterat i fruktbarhetskulter med ofta kvinnliga gudomar*" (Berggren 2010:75, Stjernqvist 1997:79). Berggren visar att människorna har gått ner i kärret och deponerat yxor eller stenar i samband med att de har utfört någon form av rit eller liknande (Berggren 2010:194). Kanske har träkonstruktionerna vid och i våtmarkerna även underlättat möjligheten att människorna har kunnat stiga ner i vattnet i syfte att utföra någon form av ceremoni. Karsten hävdar bland annat att det neolitiska offerskicket skulle vara ett utslag av tidens fruktbarhetskult, men även till ett så kallat Potlatch-system, där offer till gudarna skedde i konkurrens mellan olika grupperingar där man tävlade om prestige och social position (Karsten 2005:424), det senare påståendet kanske mer gällande under BÅ än under Neolitikum. Även påståendet att offerplatserna skulle vara markörer av territorier är kanske en följd av att dessa ofta ligger på liminala platser i områden som inte ligger i direkt anslutning till bebyggelse, även om avståndet inte är långt. Våtmarkerna, speciellt källorna, har inom arkeologin, alltsedan Worsaaes dagar i slutet av 1800 talet, förknippats med en plats där man lade ner gåvor till högre makter, en teori som trots många försök att komma fram med alternativ, fortfarande tycks gälla, jämför Berggrens översikt (2010: 61ff). *Som en del av det sjätte seriella förfarandet så har man, allt sedan Mesolitikum, nedlagt offer i våtmarker i syfte att få kontakt med någon högre makt*

Rituella måltider

Fynden av djurben i mossarna tillsammans med kärl av keramik kan tyda på att måltider har genomförts vid mossen och då resterna har deponerats med andra föremål så leder det tanken till att dessa måltider har varit av rituell art. Detta är också ett fenomen som känns igen från andra kulturer, exempelvis hos antikens greker, där man i samband med att man offrade ett djur, genomförde en kollektiv måltid där djuret åts upp och där vissa rester, inälvor och ben, brändes som gåva till gudarna. Ett likartat tankesätt är inte otänkbart vad gäller dessa rituella måltider vid mossar, att man genomförde en måltid i syfte att visa vördnad till någon högre makt i syfte att bekräfta dess överlägsenhet och den kosmologiska ordningen (Berggren 2010:53). Motivet till dessa måltider kan även vara av mer pragmatisk art, att dessa makter skulle ge regn, god skörd, lycka eller fruktbarhet allmänt som en motprestation till matgåvan. Enligt ovan så kan kärret vid Hindbygården vara en plats där rituella måltider har genomförts, speciellt som man funnit rester av en ugnskonstruktion vid kanten av kärret. Även på platsen Skogsmossen från TN, som behandlades ovan, har man anlagt härdar i anslutning till kärret, där man även funnit malstenar. Härdarna kan ha använts för att tillreda offerdjuret, varefter man har ordnat en måltid och därefter malt sönder benresterna och lagt dem i ett kärl. Kärlet har sedan lagts ned i kärret som ett offer till någon högre makt. Kanske trodde man att genom malningen så underlättades den högre maktens absorberande av benresterna, alternativt att man trodde att benens inre kraft frigjordes genom malningen.

Platser vid kusten där man funnit kökkenmöddingar från EBT, kan vara de tidigaste bevisen på att man haft större sammankomster där man tillsammans har genomfört måltider, antingen för att skapa allianser eller att man genom måltiden velat hedra någon högre makt. Det är också möjligt att båda dessa motiv var förenade i dessa måltider. Med tanke på

måltidens art, skaldjur från havet, så kan det i så fall ha handlat om att visa den makt som fanns i havet sin vördnad.

Från tiden, strax innan man började anlägga GG, så har man gjort fynd av speciella områden som har varit inhägnade med palissader och diken. En av dessa platser finns på Fyn, den så kallade Sarupsanläggningen, i sin första fas daterad till TNC varefter den tycks ha övergetts för att åter byggas upp under MNA I. På ett näs mellan två sammanflytande åar har man låtit skilja av ett område som var ämnad för möten av ceremoniell eller merkantil art, då dess praktiska funktion som försvarsanläggning bedöms som mindre god. Inom området har man grävt ner djurben, flintfragment, keramikskärvor och ibland hela kärl i mindre diken nära palissaderna. Man har funnit över ett 40 tal gravar, som grävts upp flera gånger i vilka man funnit rester av träkol, djurben samt vissa människoben (Jensen 2001:384). Resterna av människa utgörs framför allt av skallar och käkben. Dikena har använts vid ett flertal tillfällen, då man tycks ha fyllt på dessa efter hand (Whittle 1996:270). Jensen menar att platserna, likt Sarup, ingick i en förfäderskult, där de döda bars till anläggningen och att man lät liket förruttna, varefter benen grävdes ner, för att senare grävas upp och bäras till någon megalitgrav (Jensen 2001:392). Istället för att denna anläggning skulle vara en plats där man betygade sina förfäder vördnad, så för Whittle fram sin mening att dessa plaster var till för att föra samman människor från olika grupperingar, träffas, skapa allianser och tillsammans rituellt hedra gemenskapen (Whittle 1996:274). Tanken förs direkt till mer sentida handelsplatser som fyllde ungefär samma behov, som Whittle anser Sarupsanläggningen gjorde. Eftersom man funnit både djurben och människoben i samma gravar, i form av ett dike, så kan man även här misstänka att man ägnat sig åt rituella måltider där både djur och människa kan ha konsumerats.

Vid den till kärret Hindbygården, närliggande platsen Hindby mosse, anlade man även en större samlingsplats under MNA III, en tid som tycks ha utgjort kulmen för det rituella festandet inom den sydsåkanska TBK (Berggren 2010:251). Platsen som övergavs under MNB, liknar i stort anläggningen i Sarup. Det fanns förutom dessa båda platser många andra liknande platser (Jensen 2001:390). Förutom att dessa platser har använts, enligt ovan, för större sammankomster i syfte att skapa allianser, så bör de även ha haft en rituell betydelse, med tanke på resterna av ben från djur och från människor samt träkol i diken inom området. Dessa rituella måltider har, enligt ovan, även inneburit att man ätit människor. Man har funnit kvarlevor av unga kvinnor som har strypts, exempelvis i Værebros å på Sjælland där man funnit två kvinnor mellan 16 till 18 år samt i Boelkilde på Als där man funnit två män runt 40 år gamla, även de strypta. Samtliga offer har daterats till TN, tiden 3,400 – 3,500 f.Kr. (Jensen 2001:415). Benen som inte varit märgsplittrade har tolkats som att de har varit del av ett måltidsoffer, eftersom benen har hittats tillsammans med djurben. Jensen tolkar inte detta som ett utslag av kannibalism utan mer att det visar på att man ägnat sig åt ett rituellt ätande (op.cit.:416). Att man dessutom funnit skallar och andra skelettfragment på enskilda spridda ställen, kan tolkas som att man har bytt eller handlat med skallarna och käkbenen i tron att dessa var förknippade med någon inre magisk kraft.

För att försöka förstå detta beteende så kanske man måste tänka sig att dåtidens människors trodde sig kunna få del av offrets inneboende krafter eller egenskaper genom att äta offret eller genom att ta vara på vissa delar. Man kan ha trott att egenskaperna i benen kunde överföras till andra personer genom att äta vissa delar av offret eller att vara nära dem. Enligt totemismens grundläggande tanke, enligt ovan, så var alla varelser besjälade med en fri själ som kunde förflytta sig, exempelvis en människans själ kunde förflytta sig till

ett djur. Men om man även tänker tanken att man trodde att människans egenskaper, exempelvis kunnandet och erfarenheten hos den döde, de till personen inneboende krafter eller energier var något som var del av kroppen, tankeförmågan satt i skallen, talet i käkbenet och tungan, styrkan i armar och ben, fruktbarheten i genitalierna, förmågan att gå i fötterna och förmågan att tillverka föremål satt i händerna mm, så kan man eventuellt finna en viss logik i handlandet. Det finns sentida liknande exempel på att man enligt hednisk vikingased ätit hästgenitalier, troligen i avsikt att gynna sin egen fruktbarhetsförmåga. En tanke likt denna skulle också kunna förklara varför man avlägsnade vissa skelettdelar från gravarna, exempelvis skallar och käkben. Man kan ha försökt få tillgång till den avlidnes kraft eller förmåga som man trodde fanns i offrets respektive kroppsdel, åtminstone under en viss tid. Även denna, till synes udda tanke, kan ha sin motsvarighet i senare tiders relikksamlande, där rester av heliga personer troddes ha en helig kraft, som fanns lagrat inne i själva benen.

Denna del av det sjätte förfarandet, att rituellt äta djur och människa, kan även denna vara ett uttryck för en vilja att hedra någon högre makt, speciellt som man tillagade maten och åt denna vid mossens kant, vid porten till underjorden där högre makter troddes uppehålla sig. Att äta människor, eller delar av människor kan emellertid även vara ett tragiskt bevis på den tidens pragmatiska villfarelse.

Det sjätte seriella förfarandet består alltså av nedläggning av olika föremål i våtmarker och i gravar, med ett troligt syfte att få kontakt med någon högre makt, något man gjort allt sedan Mesolitikum. Man har även rituellt ätit djur vid mosskanten, troligtvis för att hedra denna högre makt

10.7 Summering av de seriella praktikerna.

Den första seriella praktiken som framgått i denna studie, visar genom de ornerade föremålen och olika bilder och inristningar på ben och föremål att människorna har haft en stark tro på magi. Man har trott att man kan utrusta vissa föremål med magisk kraft i syfte att förbättra jaktlyckan eller att eventuellt få tillgång till olika magiska krafter. Så även om det är svårt att bevisa så bör människorna tidigt ha vänt sig till någon form av högre makt i syfte att få hjälp.

Den andra seriella praktiken i denna studie handlar, om att man begravde vissa speciella personer på speciella platser som omgavs av vatten. Vilka dessa speciella personer var är svårt att säga, mer än att det tycks som att äldre människor har haft en speciell ställning, med tanke på att det i första hand var äldre människor som begravdes, även om det också fanns andra åldersgrupper såsom yngre kvinnor. Om man sedan utgår ifrån att de individer som utrustats med de rikaste gravgåvorna är de med högst status, så pekar även det mot att äldre män hade en ledande ställning. Det behöver dock inte vara så, det kan också vara precis tvärtom, att de ledande personerna i samhället inte hade några speciella gravgåvor, då dessa gick i arv, eller att man avsiktligt maskerade sin högre status (Fahlander 2003:76). Med viss säkerhet kan man dock hävda att, i likhet med Andersson, "Gravens inre manifestering med huvudets placering i kombination med gravgåvornas materialitet skapar mening" (Andersson 2105:274).

Vad gäller denna tredje seriella praktik, offernedläggningar i vatten, så är det uppenbart att vattnet har varit en central del i den mesolitiska och den neolitiska ideologin. Vatten, inte bara rinnande utan även stillastående vatten, tycks genomgående ha uppfattats som

speciella platser, ungefär som liminala portar, där kontakt med högre makter var möjligt, då dessa troddes uppehålla sig i vattnet. Det stillastående vattnet kan ha varit mer lämpligt för kontakt och ceremonier än det rinnande vattnet, som kanske troddes vara mer lämpligt som någon form av transportväg till dödsriket. Vissa nomadstammar, även samerna, anser att dödsriket kan nås via transport på vatten (Mulk & Bayliss-Smith 2006:84ff), något som eventuellt förklarar traditionen av så kallade båtgravar.

Den fjärde seriella praktiken, att uppföra en skyddad och anpassad kammare för någon speciell person som del i en långhög, där närheten till vatten bör ha varit en väsentlig del av långhögens funktion. Gravens monumentala struktur kan ha varit avsiktligt, så att graven och den dödes själ kunde " hittas " av solen eller av månen för vidare transport till dödsriket i underjorden. Även långhögens utsträckning i Ö-V riktning kan tyda på att man valt att följa solens eller månens bana, från öster till väster. Att man sedan trodde att solen och månen fortsatte sin färd i underjorden efter nedgången i väster, är bara en logisk slutledning av att de kom åter i öster.

Den femte seriella, att graven har riktats mot ett mindre vattendrag men även att graven placerats så att den skulle vara åtkomlig för solens eller månens strålar, tycks vara allmänt. Dessa megalitgravar har följt samma tänkta funktion som långhögen, att solen eller månen lyser på graven så att den dödes själ kan transporteras mot vattnet och dödsriket.

Det sjätte seriella förfarandet består alltså av nedläggning av olika föremål i våtmarker och i gravar, med ett troligt syfte att få kontakt med någon högre makt, något man gjort allt sedan Mesolitikum. Troligen var det inte så viktigt med vilken kondition föremål befann sig i, det viktiga var att det ansågs vara värdefullt i någon mening. Man har även rituellt ätit djur vid mosskanten, troligtvis för att hedra denna högre makt.

Dessa praktiker, enligt ovan, kan sägas utgöra grunden till en ideologi som var förhärskande under slutet av Mesolitikum och under Neolitikum, karakteriserad av att speciella människor begravdes nära vatten samt med huvudet i riktning mot vattnet, i en grav åtkomlig för solens eller månens strålar. Människan tycks ha omgärdats av tro på magi och att hon var omgiven av olika högre makter som styrde hennes liv, varför det var viktigt att offra till dessa i våtmarker, där kontakt med dessa makter var möjlig.

11. Själens tänkta funktion

En hypotes över själens tänkta funktion

Istället för att mobilisera motargument mot de olika teorierna om varför grav- och offerseder tycks ha förekommit i en viss form eller inte, så vill jag föra fram en hypotes som kan till många delar stämma överens med de fynd och iakttagelser som har gjorts genom åren. Givetvis skall man betrakta hypotesen som varande just en hypotes och inte en verklig beskrivning. Men om den kan stämma mer överens med gjorda iakttagelser än de tidigare framförda teorierna så kan det indikera att en teori baserad på denna hypotes ger en djupare förståelse och en mer realistisk bild av hur förhållandena var, i alla fall bättre än att enbart hävda att spåren tyder på att man ägnat sig åt en förfäders- eller döds Kult.

Enligt ovan, så beskrevs resultatet av antropologiska studier av nomadstammen Khanti som fortfarande lever mitt i skogsbältet, i den ryska Taigan, längs floden Ob i Sibirien. Khanti stammen trodde att varje människa hade minst två själar, en fri som kunde röra sig fritt

genom exempelvis drömmar och en andra själ som var bunden till kroppen. De tror även att de dödas själar spenderar endast en viss tid hos förfäderna i underjorden innan de inom 3 år kommer att reinkarneras genom något av de nyfödda barnen (Jordan 2001:90). Eftersom människorna under forntiden, enligt ovan, tycks ha ägnat sig åt shamansim, där tron på själens förmåga att göra utomkroppsliga färder var en grundtanke, så måste detta även innebära att man trodde på att människan hade en själ. Om man så antar att de forntida människorna hade en liknande föreställning som Khantistammen, att människan hade två själar samt att de kunde, efter en viss tid, komma åter, så kanske mycket av de iakttagna företeelserna kan förklaras.

Min hypotes baseras alltså på följande, en tro på att man hade två själar och en tro på att när en person avled så frigjordes den fria själen direkt, men den kroppsbundna själen blev kvar en viss tid i kroppen, men även den frigjordes efter hand under det att förruttnelsen framsteg.

Den fria själen troddes, enligt hypotesen, sitta i huvudet, varför det vid dödandet av person var viktigt att antingen slå hål på skallen eller halshugga människan så att den fria själen kunde direkt fara iväg, helst mot himlen, utan att ta något annat levande väsen i närheten i besittning. Detta kan jämföras med vad Eliade nämner, att man i Indien hade "...a custom of breaking the skull of dead yogins to facilitate the departure of the soul" (Eliade 1957:174). Eftersom den döde var oförmögen att styra den fria själen, så är en rimlig tanke att själen försvann upp i luften. Eventuellt kunde man genom att strypa personen i fråga, låta den fria själen vara kvar ett längre tag, men att den på sikt, även den försvann uppåt mot himlen, kanske genom munhålan.

Den kroppsbundna själen tog betydligt längre tid att lämna kroppen. Jensen för fram en teori att den döde skeletterades innan den lades i GG (Jensen 2001:380). Enligt min mening så kan skeletteringen ses i sammanhanget ovan, där en rituell måltid genomfördes. Efter det att en person hade avlidit och personen bedömdes ha speciellt intressanta egenskaper, så delade man upp de kroppsdelar som bedömdes vara de som representerade dessa intressanta egenskaper eller krafter som de efterlevande ville komma åt. De övriga delarna av kroppen, som ansågs vara ointressanta kan ha omedelbart gravlagts så att man undvek ta del av själva förruttnelsen. Kvarlevorna eller resterna flyttades till en grav, som på så vis blev ett ossuarium, ett förråd av resterande kvarlevor. Det var dock fundamentalt viktigt att platsen där den döde placerade låg nära vatten, så att den kroppsbundna själen, kunde förflytta sig till dödsriket, via ett rinnande vattendrag eller en källa och med hjälp av solen eller månen. Antingen placerades den dödes kvarlevor i en grav vid dessa gemensamhets anläggningar eller direkt i en megalitgrav, efter det att man tagit bort de intressanta kroppsdelarna.

När den döde lades i graven, vare sig det var en långhög, dös eller gånggrift så kan man ha föreställt sig, enligt min mening, att den dödes kroppsbundna själ kunde, allt efter det att förruttnelsen framsteg, lämna kroppen. Genom att graven placerats nära vatten och att dess öppningar var riktade direkt mot vatten, så förflyttades själen just mot detta vatten med hjälp av solens eller månens strålar. Graven var dessutom tätad åt alla andra håll, varför själens enda 'möjlighet' att förflytta sig var via öppningen. Efter en viss tid, kanske efter något år eller mer, så var den dödes kropp tömd på inre kraft, då den kroppsbundna själen helt och hållet hade lämnat kroppen, varför även resterna blev helt ointressanta.

Det verkar även som människorna, enligt ovan, trots att själen kunde komma åter, något som det finns vissa indikationer på, nämligen att graven och våtmarkerna låg nära boplatser, att man spred skärvor av keramik på dessa platser som för att markera någon form av tillhörighet och möjlighet till igenkänning, men framför allt att man konstruerat graven som ett torrförråd, likt ett sädesupplag. Detta senare kan tolkas som att den döde, likt säden, kan börja om på nytt. Det var också en naturlig del i Khantistammens världsbild, enligt ovan, att den dödes själ kunde komma åter inom en period av 3 år och reinkarneras genom något av de nyfödda barnen (Jordan 2001:90).

Jag kommer att återkomma till denna hypotes nedan, då den kan förklara vissa fenomen. Det är dock, som jag nämnt ovan, viktigt att åter tydliggöra att det är just en hypotes, baserad på antropologiska studier, enligt ovan. En följd av denna hypotes, om den är riktig, så är tolkningen av exempelvis samlandet av kroppsdelar inte något som är en del i en förfäderskult utan mer en tro på att de mänskliga förmågorna var bundna rent kroppsligt och att man på ett tämligen konkret sätt kunde komma över dessa genom att konsumera vissa kroppsdelar eller var dem nära. Man kan alltså ha trott, inte enbart på det faktum att kroppen var besjälad, utan även att kunskaper och förmågor var bundna till vissa kroppsdelar.

12. Den sociala miljön tolkad genom fynden

Innan jag drar några slutsatser om vilka ideologier som gällde vid de olika tiderna som behandlats ovan, så kan dessa praktiker som redovisats ovan, även ge en bild av den sociala miljön, hur den såg ut under respektive tidsperiod.

Det mesolitiska samhället

Att beskriva MMT som , enligt ovan, att människorna befann sig i ett paradiset är troligen inte en helt realistisk beskrivning av deras situation. Maglemosemänniskorna, skogens jägare, enligt Jensen (2001:94), hade rik tillgång till föda i form av villebråd, stora som små, och även till utrymme, då det fanns gott om mark för jakt. Deras boplatser låg företrädesvis på plattformar i sjöar (Jensen 2001:94). Men de levde inte i ett paradiset, det fanns risker och hot mot gruppens överlevnad som exempelvis sjukdomar på grund av bristande hygien, eventuella olyckor samt risker förenade med graviditet och barnafödande. Dessa faktorer är också något som människan under denna tid inte kunde bemästra, hon var i händerna på okända makter som tycktes kunna styra över liv och död. Människorna blev troligen inte heller speciellt gamla, ett liv präglad av kamp för överlevnad. Kvinnan och förmågan att alstra nya generationer bör ha varit en central och viktig del av livet, då bristen på människor var stor. De livsavgörande frågorna var något som inte låg i människornas makt att bestämma över, varför tron på högre makter måste ha varit del av vardagen. I förhoppningen att påverka dessa högre makter, så har man förlitat sig på allehanda magiska ritualer, exempelvis ceremonier i syfte att öka fruktbarheten hos människorna, likt den scen från MMT som finns avbildad på benet från Ryemarksgården på Sjælland, se omslagsbilden. Föremålen som användes i jakt kom också att försees med magiska tecken, där övergången mellan ett tillstånd till ett annat, mellan liv och död, var centralt. Bytesdjuret skulle med hjälp av ett magiskt vapen förändras från en levande till en död varelse, passerande över den liminala gränsen med hjälp av magi.

Under den senare delen av Mesolitikum, under EBT, kom människorna som Jensen kallar "fjordfiskarna" (op.cit.:155) troligen att domineras av äldre personer, män som i kraft av sin

styrka och förmåga kom att dominera omgivningen, kvinnor med erfarenhet och speciella färdigheter. Samhället och familjebildningen var koncentrerad till dessa äldre som kom att samla de sina runt sig i en klanliknande grupp. Konkurrensen till andra grupper var stor och livet var under denna period präglad av kamp, nu också om landområden, då antalet människor hade ökat och tillgången till goda fångstplatser blev allt mer begränsad.

Att samhället dominerats av äldre män och kvinnor, även om denna slutsats kan diskuteras, framgår till vissa delar av kvarlevorna på de tre gravfält från Mesolitikum och som diskuteras ovan, Tågerup, Vedbæk/Bøgebakken och Skateholm. Det finns vissa iakttagelser från dessa gravfält som är värda att notera, nämligen

1) Det vi moderna människor menar med kärnfamiljen, tycks inte ha någon motsvarighet under Mesolitikum eftersom män och kvinnor kring 20-40 år, alltså i fertil ålder, inte har lagts tillsammans i gravarna i Skateholm (Tilley 1996:61).

2) Samhället tycks vara dominerat av äldre personer, äldre män eftersom man i vissa dubbelgravar har lagt en äldre man tillsammans med en yngre kvinna, som antagligen har varit tvungen att följa mannen i döden (Johansson 2000:196). Dubbelgravarna har även utrustats med flest antal gravgåvor, varför det kan tyda på att äldre män har haft en hög position i samhället, då de förutom rika gravgåvor även fick med sig en av sina kvinnor med i graven. I gravfältet i Vedbæk/Bøgebakken, har man funnit 9 mansgravar, där man kunnat fastställa att 5 av dessa var mer än 50 år gamla. Männerna samt vissa kvinnor har troligen haft ledande positioner i samhället. Även äldre kvinnor tycks ha haft en hög position, något som gravarna i Tågerup tyder på.

3) Många gravar innehåller även kvarlevorna efter unga kvinnor, som troligen dött i barnsäng. I en av gravarna i Vedbæk/Bøgebakken så har kvinnan begravts med sitt barn, en pojke som lagts på en svanvinge. Även äldre kvinnor har hedrats med fina begravningar både i Tågerup och i Vedbæk/Bøgebakken. Kvinnorna har troligen tillhört någon av de ledande männen eller de kan även ha haft en ledande ställning, kanske som stammoder eller någon med speciella förmågor som shaman eller magiker.

4) Att gravarna har utrustats med horn från kronhjort samt rådjurshorn, något som både kvinnor och män fått med sig i graven i Skateholm II, kan eventuellt, på samma sätt som att beströ den döde med rödockra, ha varit ett sätt att ge den döde regenererande krafter, i syfte att öka den dödes möjligheter att komma åter.

Med dessa iakttagelser som grund så kan man inte dra slutsatsen att de som begravts på gravfälten handlar om utstötta, farliga eller avvikande människor, exempelvis shamaner, enligt den teori som Strassburg för fram (Strassburg 2000:157). Istället tycker jag att det handlar om klanmedlemmar, äldre kvinnor och män som troligen varit ledare i något som kan liknas med ett kollektivt ledarskap av äldre personer, tillhörande samma gruppering eller klan. Eventuellt har de varit besläktade. De äldre kvinnorna kan eventuellt ha haft någon shamanliknande uppgift, då de på grund av sin höga ålder har haft högt anseende. Kanske var shamanerna till övervägande del kvinnor. Man har gjort fynd, både i Vedbæk och i Skateholm av något som kan liknas med en hammare av hjorthorn (takhammare på danska), något som eventuellt kan ha använts att slå på trumma med, likt samernas nåjdrumma (goavddis) (Jensen 2001:218), varför vissa gravar mycket väl kan ha varit shamangravar, men knappast samtliga. De som har begravts på dessa mesolitiska gravfält bör, med stor sannolikhet, istället ha tillhört en privilegierad elit som utgjort den inre kretsen av ett kollektivt

ledarskap, individer som har haft en viss maktställning, där troligen även shamaner kan ha ingått.

Det är tydligt att dessa gravfält inte representerar hela befolkningen då yngre kvinnor och äldre personer tycks vara överrepresenterade, människor som tillhörde ledarkollektivet. Vissa äldre män har begravts med svåra skador på skallen, något de tycks ha fått långt innan döden, något som skvallrar om oroliga tider. Några har fått sig tilldelat en fisksoppa strax innan de dog, som en sista måltid, något som kan tyda på att döden var avsiktlig och kanske till och med frivillig. Kanske har de blivit sjuka och valt en snabbare död än annars eller att de förlorat kampen om makten och valt att bli dödade.

Det kan ha varit extra viktigt att man höll sig till de regler som detta kollektiva ledarskikt hade bestämt och något som man trodde krävdes, för att samhället skulle gynnas av de högre makterna. I en grav i Strøby Egede på östra Sjælland, så har man i en gemensam grav funnit kvarlevorna efter något som kan ha varit en hel familj, bestående av 8 personer, 3 nyfödda, 2 barn, en äldre kvinna samt en man på 30 år och en kvinna på 18 år. Samtliga har dött vid samma tillfälle (Jensen 2001:229). Kanske någon i gruppen har gjort något felaktigt, eller icke tillåtet, exempelvis utmanat ledarna, varför de har straffats med döden. Människorna levde inte fritt, de var tvungna visa respekt till de högre makterna och till ledarna, annars kunde det gå dem illa.

Det neolitiska samhället.

Boplatserna i Skåne under denna tid, under den äldre delen av MN, kom allt mer att förläggas vid kusterna, nära de rika lerjordarna, gynnsamma för odling. Man hade sedan en tid tillgång till årdret, som möjliggjorde en effektivare bearbetning av jorden än tidigare. Boskapsskötsel kom att bli en kollektiv verksamhet där boskapen flyttades under säsongen till olika betesområden, likt en kollektiv fåbodrift (Karsten 1994:173). Ensamgårdarna kom nu att samlas i större grupper, något som kom att underlätta gemensamma aktiviteter. Troligen var det boskapsskötseln som först anammades, främst svin och fågel, då de var lättast att anpassa.

De neolitiska samhällena präglas, enligt Tilley, av småskaliga grupper, baserade på en gemensam härkomst bestående av flera hushåll som bildar en enhet och som fördelar arbeten och resurser efter vissa värderade samhällspositioner, "...a system of pre-given kin relations in which individuals receive their portion of labour-product on the basis of their position within a specific group" (Tilley 1984:112). Han menar att de äldre männen hade i kraft av sin erfarenhet och kunskaper en ledande roll i dessa grupper. De bestämde över hur resurserna användes, hur resultatet av produktionen fördelades samt över gruppens reproduktion, över hur kvinnans förmåga att alstra kommande generationer skulle utnyttjas. "Control of womens fertility and sexuality, labour and progeny, has always been sought by dominant groups" (Macintosh 1977:126, Tilley 1984:113) Kvinnan, menar Tilley, var därmed på grund av sin bundenhet till barnafödandet även hänvisad till hemmets sysslor och till vissa arbeten på fälten. Detta liknar den sociala uppdelning som nyss diskuterats ovan, under Mesolitikum. Kanske det också är mer naturligt att samhället i stora drag var den samma, det var mer del av ideologin som kom att förändras när den neolitiska perioden började, förutom införsel av olika näringstekniker.

Tilley menar att det var de äldres rituella kunskaper som ledde till att de fick en ledande ställning i samhället, då man trodde att de äldre stod förfäderna närmast och att de äldre

kunde förmedla kontakten med dessa, i något som liknar en förfäderskult. Att man vänt sig till förfäderna för att få hjälp är förstås vanskligt att säga, de offrade gåvorna vid gravarna kan lika gärna vara riktade till andra makter. Det var oerhört viktigt att upprätthålla riter och offer så att dessa övernaturliga krafter kunde göra så att ordningen behölls och att nya generationer kunde leva vidare på platsen "*Continued reproduction of the social group is thus conceived as being dependent upon relationship with the supernatural, which can only be maintained by those in position of authority*" (Tilley 1984:114). Tilley skissar här på ett samhälle som domineras av män, där äldre män har utgjort någon form av styrande eller rådgivande funktion då de i kraft av sin erfarenhet och ålder har stått för föfäderna och andra högre makter nära. Den tänkta närheten till dessa gav alltså de äldre männen legitimitet för sin position som ledande i samhället. Det var naturligtvis viktigt för gruppen att växtligheten, skörden och deras uppehälle gynnades av naturens makter, alltså något som, enligt Tilley, det övernaturliga, med de avlidna förfädernas goda vilja kunde säkerställa. Tilley anser att kvinnans roll var underställd mannen, men han berör inte det faktum att kvinnans ställning kan ha varit likställd mannen, speciellt då hennes magiska och shamanistiska kunskaper kan ha värderats högt även under Neolitikum.

Genom att jämföra de olika påståendena angående samhällets styrning under både Mesolitikum och Neolitikum så tycks de ha varit relativt likartade, åtminstone om respektive slutsatser ovan är förhållandevis riktiga. Övergången mellan de olika perioderna skall kanske inte överdrivas, befolkningen och samhället bör ha varit ungefär densamma under dessa perioder. Näringsverksamheten har gradvis kompletterats med nya tekniker utifrån, såsom jordbruk och boskapsskötsel men jakten och fisket har fortsatt. Förändringarna skedde också under lång tid. De markanta skillnaderna är förstås gravskicket, uppförandet av monumentala gravar, även det en tradition kommen utifrån, från den kontinentala delen av Europa. Men gravarnas närhet till vatten var något som gällde under båda perioderna, även gravens tänkta funktion kan ha varit densamma, att se till att den dödes själ kunde förflytta sig mot vattnet på sin väg till dödsriket. Så även om det i läroböckerna talas om den neolitiska revolutionen, så anser jag att övergången mellan ett jägarsamhälle till ett bondesamhälle, var en utdragen process, där nymodigheterna infördes efterhand. Även så anser jag att den ideologiska förändringen bör ha varit liten, då man kan spåra samma tro på högre makter i vatten och i mark, samt en tro på något som liknar själavandring från båda perioders gravar.

Ett vagt, men ändå ett talande bevis på att det inte handlade om en revolution framgå av förhållandena på Orust och Tjörn. Under Mesolitikum har födan på Orust och Tjörn bestått av säl och fisk. Jordbruksnäringen kom främst att anammas på Tjörn då jordarna varit mer lämpliga där, samt på den centrala delen av Orust i området kring Tegneby, i övrigt tycks det som jakt och fiske har utgjort ett väsentligt inslag i näringsfånet under Neolitikum. Det tyder på att människorna på dessa öar har levt vid sidan av varandra, med tillhörande skilt näringsidkande, en fiskebefolkning boende på strandnära platser och en jordbrukande befolkning boende något längre inåt landet, alltså ingen revolution. Att man har funnit genom C13 analyser av två människor från gånggrifter vid Hunnebostrand, strax norr om Orust, att de har haft ett näringsintag som bestått till största delen av landbaserad, terrestriskt föda (Sjögren 2003:120), är kanske inte så anmärkningsvärt, då vissa personer tycks ha föredragit landbaserad föda och andra en havsbaserad föda. Kanske var det en statusfråga, de ledande i samhället kanske föredrog landbaserad föda och en livsstil skilt från den äldre traditionen av jakt och fiske, ett heterogent samhälle.

En ofta diskuterad utförandeform av megalitgravarna har varit om den ursprungliga tanken med dessa, har varit att de skulle vara täckta helt av en jordhög eller delvis täckta eller inte alls. Mycket tyder på att de i Falbygden har från början varit till hälften täckta, de i Bohuslän endast delvis täckta men annars så räknar man med att merparten av megaliterna i norra Europa har varit täckta (Midgley 2008:26). En täckt grav kan inte ha gett samma synliga intryck som en frilagd, varför den förra bör ha varit ett resultat av en intern kosmologisk uppfattning medan den senare eventuellt var riktad till omgivningen, till andra grupper, något som diskuterades ovan. Däremot så anser jag att de troligen har varit viktigt att graven placerades så att den var synlig av solen eller månen. Exempelvis så hade man placerat merparten av Falbygdens GG på mindre upphöjningar, i krönlägen eller strax nedanför, i sluttningar mot O och SO (Sjögren 2003:270), alltså rimligen helt exponerade för solen.

Vad gäller konstruktionen och den yttre utformningen av gravarna så kan man se lokala variationer i detaljutformningen. Olika utförande av kammaren, med annorlunda bredd/längd förhållanden, rektangulära eller trapetsformiga kammare, asymmetriskt placerad gång, högutformning eller andra avvikande yttre konstruktionsdetaljer tycks ha förekommit. Ett specifikt utförande tycks alltså inte ha varit av avgörande betydelse. Detta faktum stödjer även en tanke på att det inte förekommit någon överdriven status skillnad mellan de olika grupperingarna, det finns inga dominerande gravar, inget överhierarkiskt samhälle, snarare att samhället som bestått av jämnstarka klaner som levt sida vid sida och som både krigat mot, men även stött, varandra. De personer som lades i gravarna tycks ha tillhört en speciell elit, ett ledarskikt inom varje gruppering. De olika konstruktionslösningarna visar också att det inte var viktigt med detaljutformningen, *det var gravens tänkta funktion som var det viktiga.*

13. Andra spår efter "religiös" aktivitet

Inom många kulturer, främst inom olika nomadstammar som lever än idag, så existerar en speciell föreställning om deras eget kosmos, deras egen värld, att den består av tre olika plan, en övre värld med gudomliga varelser och en undre värld där de döda och andra andar håller till samt en mellanvärld där människorna och djuren lever (Jordan 2001:89), alltså en tredelad kosmologisk världsbild. Hur långt tillbaka i tiden som denna uppfattning har funnits, är naturligtvis svårt att säga, men ett visst bevis för att denna kan ha funnits är hållmålningen i Medbo nära Munkedal i Bohuslän, enligt ovan. Hållmålningen kan ha gjorts under Mesolitikum, och kan tolkas som att man avbildat en övre, en undre och en mellanvärld. Våtmarker och sjöar kan även ha setts som öppningar ner till denna undre värld, till dödsriket. Att dödsriket skulle ligga i underjorden är också något som man troligen trodde sig förstå genom att iaktta solen när den försvann ner i havet i väster, ner i det som kan ha uppfattats som ett dödsrike för att födas åter nästa dag på motsatta sidan, i öster. Solen har bevisligen varit nere under jorden.

Enligt Brøndsted så existerade inte några personifierade gudomligheter under stenåldern i Skandinavien (Brøndsted 1957:238). Man sökte istället, enligt Brøndsted, tillgång till de krafter som var förenade med naturen, solen, vattnet och elden. Man försökte även få tillgång till krafterna bakom fruktbarheten i jorden och hos djuren samt specifikt styrkan i yxan (op.cit.:238). Brøndsted menar att, ett påtagligt bevis för att bönderna har uppfattat yxan som ett föremål med magisk kraft försedd med någon form av gudomlig kraft, är fyndet av en upprättstående tunnackig flintyxa tillsammans med ett keramikkrärl placerade under ett av husen på boplatsen Troldebjerg på Lolland (Brøndsted 1957:238). Andra fynd såsom fyndet

av en upprättstående skaftad yxa i Føllenslev mosse på Sjælland samt amuletter i form av yxor för tanken på att man sökt skydd av en kraft som symboliseras av en yxa. Att det skulle handla om någon speciell kult av själva yxan är mindre troligt, eftersom man nog hellre bör se yxan tillsammans med keramiken som troligen varit fylld med mat, som de, för den tiden, vanligaste offerföremålen. Yxan kan ha representerat en speciell gudom som man vände sig till när man, exempelvis som ovan, byggde sitt hus, i syfte att få skydd. Midgley's föreslag att yxan är symbol för en manlig gudom associerad med regn (Midgley 2008:161), tycks vara en uppfattning som påverkats av sentida trosföreställningar. Enligt Karsten så kom seden att offra yxor från Centraleuropa, från LBK (Karsten 1994:170) och att det var ett resultat av en ideologisk förändring. Denna gudom kan därför antas ha en viss allmän motsvarighet. Att koppla ihop offren av keramik med en kvinnlig gudom och yxor med en manlig motsvarighet, kanske kan ha en viss bäring på problemet. Exempelvis att människorna i Skandinavien under Mesolitikum offrade till en kvinnlig gudom och att man under Neolitikum föredragit en manlig gudom. En intressant jämförelse kan vara den gudavärld som Khantistammen, enligt ovan, trodde på. Ett Pantheon som bestod av den högsta guden *Torum* som stod för de goda krafterna och som motverkades av den undre världens mäktigaste, *Kyn Lung*. alltså en intressant dubbelhet, en kamp mellan de goda och de onda krafterna. Där fanns också en kvinnlig gudom *Pugos Anki*, Födelsens Moder, som var den som skapade liv och även bestämde människornas öde (Jordan 2001:98).

För att ytterligare följa Brøndsteds tankar så har säkerligen solen varit den absolut viktigaste representanten i ett dåtida Pantheon, där solens värmande och livsgivande kraft har givit människorna skäl att dyrka denna. Inte heller skall man hävda att det handlar om en solkult, utan mer att man kan ha trott att solen kunde på magisk väg, överföra kraft, genom dess strålar. Att solen ingick i människornas föreställningsvärld, framgår speciellt av gravarna enligt ovan, som i samtliga fall på ett eller annat sätt, har varit riktade mot solen eller konstruerats så att graven tycks följa solens rörelse över himlavalvet, såsom långhögarna. Solen kunde väcka liv i naturen på våren, solen kunde smälta isen och värma människorna, något som måste ha uppfattats som magiskt. Att solen försvann ner i havet på kvällen för att komma åter nästa dag, har troligen inspirerat människorna att tro att 'besök' i underjorden är möjligt samt att en död person som hamnat i dödsriket kan komma åter. Att bevisa att människorna trodde på återfödelse är komplicerat, men megalitgravarna kan utgöra indirekta bevis, om de tankar som framförts ovan är riktiga. Om man trodde på någon form av liv efter döden, så fanns det anledning ge den döde gravgåvor för att underlätta tiden efter döden. Om man dessutom tror på och önskar en återkomst, så bör man rent logiskt förlägga graven nära boplatserna samt rikta graven så att den dödes själ 'hittar' rätt väg till dödsriket och inte irrar omkring. Kanske även spridningen av keramikfragment med mönster kring gravar, boplatser och mossar var ett sätt att visa vägen, så att den återkommande själen skulle kunna känna igen sig.

På samma sätt som solen så kan elden ge värme och ljus, något som måste ha gett anledning tro att solen och elden var sammankopplade på något magiskt sätt. Eldens förmåga att omvandla föremål, stenar sprack när de lades i elden, veden försvann, vattnet kokade bort och då allt som lades i elden tycktes försvinna så måste det ha imponerat på människorna. Eldens förmåga till omvandling, till sin förmåga att döda naturen kan ha medfört att elden förknippats med en gudom som representerade död, men kanske också med solen och dess förmåga att ge nytt liv. Förslagsvis en gudom som bestämde över liv och död och som förkroppsligade sig i solen och elden.

Vattnet, som släcker elden och som medför att människorna inte kan andas, ger även liv och fruktbarhet. Man såg att havet "släckte" solen på kvällen och ledsagade solen under natten i underjorden. Man trodde troligen att underjorden var fylld av vatten, varför sjöar och våtmarker också kom att betraktas som portar till dödsriket. För växterna och människorna var vattnet en förutsättning för liv. Barnet föddes ur vatten. Vattnet måste ha varit förknippat med livets uppkomst.

Eftersom de dominerande fenomenen på himlen är solen respektive månen är det rimligt att tänka sig att månen på något sätt ingick i människornas föreställningsvärld. Kanske var det månens och inte solens strålar som ledsagade den döde till dödsriket.

14. Slutsatser

Genom att studera materialiteten, spåren efter olika aktiviteter, med ett mikroarkeologiskt perspektiv så kan man börja förstå delar av de ideologier som varit förhärskande. Om man bortser från de olika periodernas konstruktiva utformning av gravarna, så tycker jag att man ser en kontinuitet av samhällets sociala miljö och en ackulturation, en sammansmältning av de olika tidernas ideologiska föreställningar kombinerat med en viss påverkan utifrån. De slutsatser som jag har kunnat dra av det som redovisats ovan är följande.

De tidigaste jägarna, under MMT, har använt sig av olika redskap som varit, enligt deras egen tro, fyllda av magiska krater. Dessa föremål har försetts med komplicerade mönster, som gjorde det tydligt för människorna att föremålet var speciellt, att det var laddat med magisk kraft. Föremålen kan även ha använts som del i ett utbyte i olika nätverk, speciellt de föremål som hade visat sig, genom lyckliga omständigheter, vara speciellt kraftfulla. Kanske omgavs dessa föremål av berättelser om de respektive föremålen magiska förmåga, troligen har de hanterats av specialister, så kallade shamaner. En stor del av denna magi kan ha använts i syfte att säkerställa människornas fruktbarhet, något man dels kan sluta sig till genom att folkmängden var låg samt dels till genom fyndet av den avbildade scenen på ett ben från Ryemarksgaarden på Sjælland. De fem avbildade personerna deltar troligen i en ceremoni tillägnad fruktbarheten i närheten av ett livgivande vatten. Människorna var även beroende av att tillgången till bytesdjur var god, varför magiska föreställningar och riter i syfte att främja jaktlyckan även var av central betydelse. Jaktvapnen märktes med magiska tecken, som symboliserade en dubbeltidighet som kan tolkas som ett magiskt tecken i syfte att främja övergången mellan liv och död, något som eventuellt troddes göra vapnet mer effektivt. Under denna tid började man även att offra hela djur i mossar och sjöar, platser som troddes vara portar till någon form av högre makt. Genom offret så trodde man troligen att man kunde komma i kontakt med denna högre makt, en makt som eventuellt kunde styra över liv och död. Kanske man ville ge tillbaka del av jaktbytet genom att offra ett djur. Människornas ideologiska föreställningar under denna tid bör ha präglats av totemism och shamanism där man ansåg sig härstamma från ett djur, oftast björn eller älg, ett förhållande som inte skall uppfattas som så konstigt, då man trodde att både djur och människor hade en fri själ som kunde förflytta sig från en kropp till en annan, något som kännetecknar shamanism. Människan och djuren stod på samma nivå under denna tid, varför det också var naturligt att stammens totemdjur ansågs vara deras egen anfader eller anmoder.

Någon eller några i stammen kan även ha haft vissa speciella mediala förmågor, varför dessa människor kan ha blivit andliga rådgivare och kontaktmän, så kallade shamaner, kanske var det mest kvinnor som var shamaner. Man har funnit bevis för att shamaner har

funnits i alla tider, främst i nordliga områden, men även i ett globalt perspektiv, inom ett stort antal kulturer. Idag existerar shamanism företrädesvis inom det Euroasiatiska polarområdet. Att människorna har haft en koppling till vissa djur framgår även av de zoomorfa hängsmyckena som man har hittat från denna tid. Att man då som nämnts ovan offrade ett helt djur till gudarna i mossen, kan eventuellt tolkas som att man gav gudomen ett djur tillbaka i syfte att visa respekt till gudomen.

De föremål som man lagt ned i gravarna ger även anledning tro att man har trott på ett liv efter döden eller åtminstone att den döde skulle företa en mindre resa, exempelvis Bäckaskogskvinnan som utrustats med ett vapenliknande föremål som eventuellt troddes kunna ha kommit till användning efter döden. Det tycks som att man mycket tidigt hade utvecklat en tro på att man hade en själ, en själ som kunde förflytta sig fritt, vid dröm eller genom AMT, även om det är svårt att bevisa. En förutsättning för shamanism är också att människan hade en själ. Att man dessutom har utvecklat en tro på att själen kunde komma tillbaka till livet genom en nyfödd, är kanske endast en logisk tankeföljd av att själen kunde röra sig fritt, kanske baserat på en förhoppning. Det är därför intressant att notera att exempelvis Nordenborg Myhre hävdar att benen på den döde måste avidentifieras i samband med begravningen, kanske man ville att vissa egenskaper hos vissa människor inte skulle kunna komma åter.

Under den senare delen av Mesolitikum, under EBT, så begravde man sina döda i enkla gravar och i avfallshögar, i det som kallas kökkenmöddingar. Det senare kan vara rester av en rituell måltid, där vissa delar av djur och människor har konsumerats i syfte att få tillgång till vissa egenskaper som man har bedömt att den döde har ägt. Utgår man ifrån tanken att egenskaperna hos en människa är kopplade till vissa kroppsdelar, exempelvis tankeförmåga till skallen, talet till tungan och käkbenet samt styrkan till armarna, så kanske man trodde att genom att konsumera den kroppsdel som representerar en viss egenskap så innebar detta att den ätande får del av egenskapen ifråga. Alltså, ett i våra ögon primitivt, men ändå ett konkret och för dåtidens människor förståeligt sätt att förklara kroppens funktion. Detta rituella ätande, som vi föredrar att kalla det, försiggick i närheten av vatten, vid mossar eller stränder och något om tycks ha förekommit även under neolitisk tid.

Under påverkan utifrån, eventuellt från LBK, kom man även att begrava vissa personer i gravfält, även det i närheten av vatten. Genom analys av gravarna kan man konstatera att det tycks som att äldre män har haft hög status, då de har utrustats med de rikaste gravgåvorna. Samhället kan ha dominerats av dessa äldre män, som tycks ha samlat kvinnor omkring sig, unga som gamla. Även äldre kvinnor tycks ha haft en hög position i samhället, eventuellt som shamaner eller stammödrar. Människor som utvecklade ett speciellt förhållande till vissa djur, till ett totemdjur, kan även ha skapat ett samhälle med likartade beteenden, exempelvis som kronhjorten. Ledaren fick visa sig duglig och värdig sitt ledarskap, men han kunde när som helst utmanas av yngre förmågor. Den besegrade äldre ledaren kanske fick en sista måltid av fisksoppa, innan han dödades och begravdes på dessa gravfält, varefter den nye ledaren tog över. Ledarskapet fick troligen förtjänas även om viss fördel för släktskap troligen har funnits. Gravfältet har varit till för klanen, för ledargruppens människor där eventuellt några kvinnor eller män utsetts till klanens medium, kapabel att kontakta andar och högre makter. Men att hävda att dessa gravfält är enbart till för shamaner är nog felaktigt. Man kan även tolka nedläggning av kronhjortshorn samt utspridningen av rödockra i gravarna som ett sätt att försöka få den dödes själ att öka sina chanser att regenereras, i så fall ett bevis för att man trodde att själen kunde komma åter.

Detta kan även indikeras av att gravfälten låg nära boplatserna, så att den dödes själ skulle lättare kunna hitta tillbaka.

Offertraditionen i mossar och våtmarker pågick under hela EBT men framför allt under hela Neolitikum. Man satte ned kärl av keramik, troligen fyllda med matrester, men även redskap av horn och ben samt under senare delen av EBT även yxor av flinta och bergart som gåvor till de högre makterna. Man offrade troligen i syfte att visa respekt till dessa samt att få välgång i livet och att gynna fruktbarheten i stillastående vatten och skapa förutsättningar till nytt liv och för att livet fick fortsätta i det rinnande vattnet. Det rinnande vattnet och speciellt källor kan ha uppfattats som portar till livets ursprung, där man kunde få kontakt med högre makter som bestämde över liv och död. Det rödfärgade vattnet i källan vid Saxtorp måste ha uppfattats som en speciellt livskraftig offerplats. Man kan ha offrat till dessa högre makter för en mängd olika orsaker, att man tagit ny mark i besittning, att ett barn är fött mm. Den sociala miljön har varit alltifrån fri, ledarna ställde krav på ett visst uppförande, annars kunde gruppen drabbas av olycka orsakade av de högre makterna, varför en eventuell missdådare och hans familj kan ha dömts till döden, något som graven i Strøby Egede ger exempel på. Att beskriva dessa tider som något som liknar paradisk miljö, är troligtvis icke en realistisk bild.

Under Neolitikum så kom framför allt gravskicket att förändras, genom påverkan utifrån, från kulturer söderut. Först inspirerades man att bygga långhögar, därefter dösar och till slut gånggrifter. En teknologisk utveckling med olika fysiska utförande av graven, men enligt min mening, gravar med samma avsedda funktion, att säkerställa att den dödes själ förflyttades till dödsriket, via ett rinnande vatten. Enligt den hypotes som lagts fram ovan, så kan människorna under både Mesolitikum och Neolitikum, i enlighet med de spår som redovisats ovan, ha trott att människan bestått av två själar, en fri och en kroppsbunden. Detta är också ett antagande som inspirerats av den nu levande nomadstammen Khanti som lever i Sibirien, där i deras värld människan tros ha flera själar. Om människan tros bestå av två själar så kan man tänka sig att dåtidens människor trodde att i samband med döden, så försvann den fria själen tämligen omgående, medan den kroppsbundna själen tog lång tid på sig att lämna kroppen. Den fria själen är som tanken lättflyktig, men det var den kroppsbundna själen som man ville ta vara på, att den kunde ta sig till dödsriket på ett säkert sätt, för att kunna återkomma i ett senare skede. Genom att konstruera gravar som bevarade kroppen torrt och skyddad mot faror, så kunde den kroppsbundna själen lämna kroppen i samband med förmultningen. Eftersom graven var tätad i alla riktningar utom en, i den riktning som öppningen var gjord, så kunde själen endast lämna graven i denna riktning. Eftersom gravens öppning tycks vara riktad mot ett rinnande vatten i närheten så kan man hävda att närheten till vatten var en avsiktlig och viktig del av gravens funktion. Själen kunde förflytta sig mot vatten, eventuellt med hjälp av solens strålar vid ett visst tillfälle, då solen lyste rätt in i gravöppningen. En sentida föreställning som påminner om denna tänkta funktion är folktron på Bäckhästen, där man trodde att en guldkimrande häst drog människor ner i en vattenkälla. Gravens tänkta funktion kan även ha omfattat de tidiga långhögarna, den dödes själ troddes kunna transporteras av solen mot vattnet i gravens längdriktning, västerut så att själen följde samma väg som solen, ner i dödsriket i väster. Även öppningarna på dösa var riktade mot vatten. När väl den kroppsbundna själen hade lämnat kroppen, så var kvarlevorna tomma och ointressanta, kraften i skelettet var borta. Det kan noteras att även andra har noterat att megalitgravarna inte har orienterats mot det som karakteriseras av jordbruk utan mot det maritima, exempelvis i det sydnorska Rogaland "*Grave monuments*

are not oriented or, connected to organization of an agrarian territoriality, but towards the maritime milieu" (Nordenborg Myhre 2004:224). Att orientera graven mot något som representera jordbruket, exempelvis ett sädesfält, hade annars varit ett mer naturligt motiv för dessa tidiga bönder

Detta tankesätt gör också att tron på en förfäderskult förefaller som något felaktigt, man dyrkade inte sina förfäder: Däremot så såg man till att den döde fick förutsättningar att kunna komma åter, genom att den dödes själ togs om hand av de livsgivande makterna i vattnet. Det kan ha varit så att man ville att speciella ledare och andra uppskattade människor som ingått i klanen och som visat sig som goda förebilder kunde komma tillbaka, varför man lade ned oerhörda resurser och tid för att åstadkomma en gravkonstruktion som säkerställde detta. Enligt ovan så visades även exempel på att vissa kvarlevor i gravarna har avidentifierats, skingrats eller att de har tyngts ner av stenar så att de inte kunde lämna platsen, något som eventuellt kan tyda på att man inte önskade att vissa personer kunde komma åter. Istället för en förfäderskult så pekar förfarandet, både under Mesolitikum samt Neolitikum, att man har dyrkat olika högre makter, som troddes bestämma över liv och död och som fanns i vattnet och i jorden. Kanske trodde man att det även fanns högre makter i himlen, dit den fria själen kunde tänkas flyga iväg vid dödstillfället. Lika felaktigt som att anta att människorna ägnat sig åt någon form av förfäderskult är påståendet att de ägnat sig åt någon form av döds kult. Tvärsom tycks människornas ideologi under både Mesolitikum och Neolitikum till stor del ha kretsat kring en föreställning om att livet fortsatte efter döden och att det fanns en möjlighet för den döde att komma åter.

Tidigare så ansåg vissa, exempelvis Brøndsted, enligt ovan, att det samhället som uppförde gånggrifter kunde karakteriseras som ett hierarkiskt samhälle och de som uppförde dösa som ett jämlikt samhälle, antagligen beroende på att den förstnämnda gravtypen krävde större resurser och att man då behövde ett mer hierarkiskt system för att få till en lämplig organisation för att kunna bygga dessa. Detta motsägs dock av denna studie. Istället tycks det som samhället har varit uppbyggd på liknande sätt genom hela Neolitikum och även likt det som rådde tidigare under senare delen av Mesolitikum. Ett samhälle som bestod av mindre klaner, grupperingar som troligen till största delen byggde på släktskap, men kanske inte helt nödvändigtvis. Ser man så på gånggrifterna på Falbygden så finns det inga utav dessa som tycks vara uppförda för någon högre person än andra, då formatet på gravarna i stort sett liknar varandra. Det pekar mer på ett samhälle som har bestått av mindre klangrupperingar som varit relativt jämbördiga. Kanske har de även hjälpt varandra att uppföra dessa resurskrävande megalitgravar. Falbygden har med stor sannolikhet befolkats av folk från Skåne och/eller Danmark varför samhället också präglats av en viss nybyggaranda. Däremot så var inte dessa megalitgravar eller ens de mesolitiska gravfälten till för alla människor, de som begravdes tillhörde en elitgrupp, en ledande gruppering.

Vad gäller ideologin under dessa perioder så ser även den ut att vara karakteriserad av kontinuitet och en liknande struktur under Mesolitikum och Neolitikum. Människorna tycks ha levt i en värld som dominerats av tron på magi, andar och andra högre makter, de senare troddes hålla till i naturen, speciellt i vattnet. Det faktum att man offrat eller nedlagt föremål vid gravarna skall ses som gåvor till en högre makt som kunde nås genom graven, en makt som styrde över liv och död. De monumentala gravarna var dåtidens tempel.

Enligt Brøndsted så hävdar han att det inte existerade några personifierade gudomligheter under stenåldern i Skandinavien (Brøndsted 1957:238). Man sökte istället, enligt Brøndsted

tillgång till de krafter som var förenade med naturen, solen, månen, vattnet och elden och man försökte även få tillgång till krafterna bakom fruktbarheten i jorden och hos djuren samt specifikt styrkan i yxan (op.cit.:238). Det senare skulle vara ett uttryck för en yxkult, där, enligt Brøndsted, det var tillgången till de krafter som yxan representerade som man försökte få tillgång till. Yxan kanske, som nämnts ovan, eventuellt representerar en manlig gudom. Att spekulera i vilka dessa olika högre makter kan ha varit, leder för långt, speciellt som där inte finns några påtagliga bevis i ena eller andra riktningen. Men i allt väsentligt tycks det som att Brøndsted med sitt påstående, att det inte existerade några personifierade gudar vid denna tid, verkar vara ett intressant och rimligt påstående.

Det som framför allt kännetecknade ideologin under Mesolitikum och Neolitikum var alltså att människorna försökte få tillgång och hjälp av olika högre makter genom att utföra ceremonier och riter vid våtmarker och gravar. Man konstruerade även sina gravar så att vissa utvalda människor fick möjligheten att komma åter efter döden, varför ideologin kan sägas vara kännetecknad av tron på ett liv efter döden och att människan kunde komma åter.

15. Sammanfattning

Genom att studera seriella praktiker, enligt ovan, så har ett antal olika karakteristiska beteenden kunnat beskrivas som utgjort grunden för en förståelse av den ideologi som varit förhärskande under respektive tidsperiod.

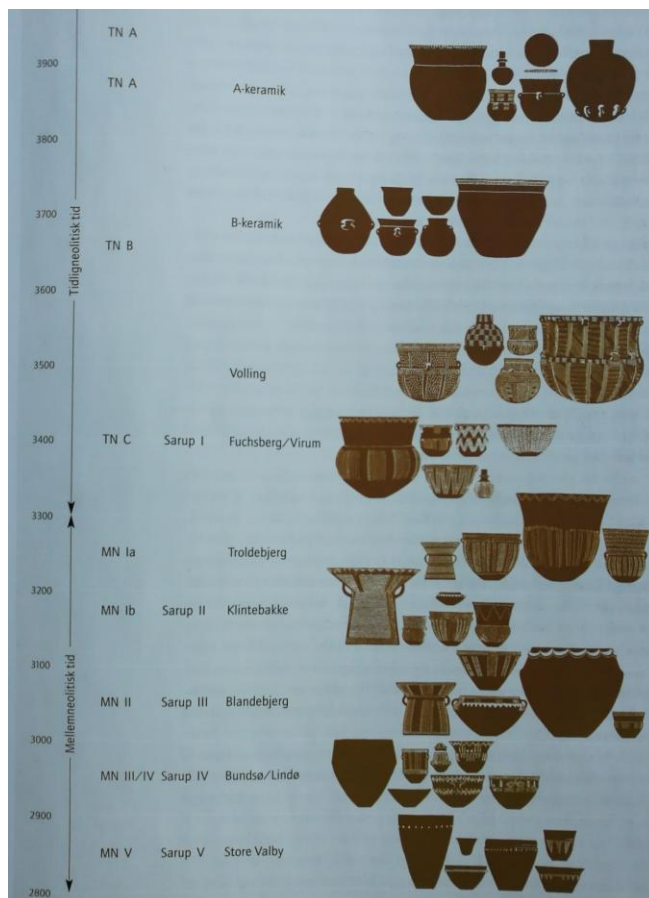
Från Mesolitikum har man funnit ornerade föremål som troligen har ansetts vara fyllda med magisk kraft. Det finns även ben med inristade scener som troligen föreställer någon form av ceremonier för att främja fruktbarhet. Man offrade djur och föremål i sjöar och mossar, som för människorna uppfattades som portar till underjorden, där kontakt med högre makter troddes vara möjligt. De zoomorfa hängsmyckena tyder på att man ansåg sig ha en viss koppling till ett djur. Man trodde även att man härstammade från detta djur, sitt totemdjur, något som var möjligt då man ansåg att själen kunde förflytta sig mellan olika levande varelser. Genom påverkan från kulturer i Europa så började man under Mesolitikum att begrava speciella människor, tillhörande eliten på speciella gravfält. Ledarskiktet bestod av några äldre män, som visat sig dugliga genom kamp. Även äldre kvinnor kan ha haft en hög position troligen som shamaner. Familjebildningen var svag. Samhället bestod av olika klaner som levde bredvid varandra med inslag av kamp men även samarbete. Det var viktigt att inordna sig i ledarskiktets krav, annars straffades man. De döda begravdes under vissa ceremoniella former och man trodde även att man genom nedläggning av rödockra och hjorthorn kunde öka möjligheten för den döde att kunna komma åter.

Under Neolitikum kom framförallt gravarnas konstruktiva utformning att förändras, men den tänkta funktionen var densamma. Med en hypotes, baserad på antropologiska studier av nu levande nomadstammar i Sibirien, där man trodde att själen bestod av två olika delar, en fri och en kroppsbunden, så kan man förklara varför megalitgravarna har sina öppningar riktade mot vatten. Ett stort antal gravar har studerats mer i detalj, där det framgår att samtliga, från olika områden, har haft öppningar mot rinnande vatten. Den kroppsbundna själen tänktes under en viss tid efter begravningen kunna lämna kroppen och med hjälp av solens eller månens strålar förflytta sig till dödsriket, via vatten som uppfattades som ingångar till underjorden, där dödsriket låg. Det framgår av denna studie att samtliga gravtyper från långhögar till gånggrifter tycks vara konstruerade med samma tänkta funktion. Gravarna har inte varit till för alla, utan enbart för medlemmar av ledarskiktet, för eliten som var de som var

värdiga att leva vidare och de som fick möjlighet att komma åter. På vissa platser ägnade man sig åt rituella måltider, där man tycks ha ätit vissa delar, även av människor, i syfte att få tillgång till vissa egenskaper hos offret. Man tycks ha trott att exempelvis genom att äta offrets armar så kunde man få del av dennes armstyrka. Man har även samlat på skallar och käkben från döda för att få del av den inneboende kraften som dessa kroppsdelar representerade, tanke respektive talförmåga.

Det var troligen inte heller tal om någon förfäderskult eller döds kult, utan en tro på själens möjlighet att återkomma, varför det var viktigt att graven var rätt gjord så att dess funktion kunde säkerställas och att ceremonier utfördes så att de högre makterna skulle vara nöjda. Man trodde att dessa makter fanns i naturen, exempelvis solen, månen, elden och vattnet. Det tycks även ha varit så att *samhällets ideologi i stort varit densamma under Mesolitikum som Neolitikum, en tro på högre makter i underjorden och i himlen och vars hjälp man genom offer försökte få tillgång till.* De stora förändringarna i övergången mellan perioderna var en gradvis och långsam införsel av nya tekniker, såsom jordbruket och tillverkning av exempelvis keramik. Den skarpa gräns som idag förekommer mellan perioderna är olycklig, och om man skall se till innehållet i denna studie, så behövs en mer nyanserad och bättre modell införas, där samhällets utveckling kan ses som ett resultat av en mängd små steg, inspirerade av och ett utbyte i båda riktningar med främmande kulturer.

Bilagor



Bilaga 1: Tidsperioder för olika keramikstilar (Jensen 2001: 271)



Bilaga 2: SV Skåne med platserna utmärkta.

Referenser

Antik källa:

Tacitus. Publius Cornelius Tacitus. *Germanica*. Översättning N. E. Hammarstedt, Mimer, Göteborg, 2016.

Litteratur:

Andersson, A-C. 2015. *Bourdieu och Arkeologi. Struktur och praxis bland gropkeramiker på Västerbjers, Gotland*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 64. Göteborgs Universitet, Göteborg.

Axelsson, T. 2010. *Landskap. Visuella & rumsliga relationer i Falbygdens neolitikum*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 53. Göteborgs Universitet, Göteborg.

Berggren, Å. 2010. *Med kärret som källa. Om begreppen offer och ritual inom arkeologin*. Nordic Academic Press. Lund.

Blomqvist, L. 1989a. *Megalitgravar i Sverige. Typ, tid, rum och social miljö*. Thesis and Papers in Archaeology. Stockholm.

Blomqvist, L. 1989b. *Neolitikum. Typindelningar, tid, rum och Social Miljö. En studie med inriktning på Västra Götaland*. Nordens, Falköping.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bradley, R. 2005. *Ritual and Domestic life in Prehistoric Europe*, Oxon.

Bradley, R. 2006. *An Archaeology of Natural Places*, Routledge, London.

Bradley, R. & Phillips, T. 2004. The High-water mark: The Siting of Megalithic Tombs on the Swedish Island of Tjörn. *Oxford Journal of Archaeology*, 23(2), 123-133.

Brøndsted, J. 1957. *Danmarks Oldtid. I – Stenaldern*. Gyldendal, Köpenhamn.

Burenhult, G. 1999. *Arkeologi i Norden 1*. Natur & Kultur, Stockholm.

Clottes, J. & Lewis-Williams, D. 1998. *The Shamans of Prehistory*, New York.

Cornell, P. & Fahlander, F. 2007. Encounters, Materialities, Confrontations: An Introduction. I: Cornell, P & Fahlander, F (eds). *Encounters, Materialities, Confrontations: Archaeologies of Social Space and Interaction*, Cambridge Scholars Press, Newcastle, UK.

Ebbesen, K. 1993. *Stendysser og jættestuer*. Odense, Danmark.

Eliade, M. 1957. *The Sacred and the Profane. The nature of religion*. Harcourt, US

- Enqvist, A. 1922. *Stenåldersbebyggelsen på Orust och Tjörn*. Akademisk avhandling, Uppsala.
- Fahlander, F. 2003. *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 23. Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Frazer, Sir J. 1993(1922) *The Golden Bough*. Hertfordshire.
- van Gennep, A. 1960. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of a Society. Outline of a Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge.
- Glob, P.V. 1965. *Mosefolket. Jernalderens Mennesker bevaret i 2000 År*. Gyldendals, København.
- Graner, G. 2005. Skogsmossens rituella rum. Om offer på en tidigneolitisk boplats. I: Holm, J. red. *Neolitiska nedslag. Arkeologiska uppslag*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, Skrifter No 59, 9 – 34. Stockholm.
- Henriksson, M. & Björk, T. 2014. *Yta 7. Arkeologisk utredning, steg 2, 2011*. Blekinge Museum Rapport 2014:7.
- Hicks, D. 1988. Literary Masks and Metaphysical Truths: Intimations from Timor, *AmAn* 1990, 807-17.
- Hodder, I. 1984. Burials, houses, women and men in the European Neolithics. I: Miller, D. & Tilley, C. (eds.), *Ideology, Power and Prehistory*, 51-68, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1990. *The Domestication of Europe*. Blackwell. Oxford.
- Hultkrantz, Å. 1996. Ecological and phenomenological aspects of shamanism. I: Dioszegi, V. & Hoppal, M. (eds), *Shamanism in Siberia*, Akademiai Kiado, Budapest
- Hårdh, B. & Roslund, C. 1991. Passage Graves and the Passage of the Moon. Regions and Reflections. In honour of Märta Strömberg. *Acta archaeologica Lundensia*, 35-43, Lund.
- Jensen, J. 2001. *Danmarks Oldtid. Stenalder 13,000 – 2,000 f.Kr.*, Gyldendal, Köpenhamn
- Johansson, A.D. 2000. *Ældre Stenalder i Norden*, Farum, Danmark.
- Jordan, P. 2001. The Materiality of Shamanism as a 'world view: Praxis, artefacts and landscape. (Price, N. (ed) *The Archaeology of Shamanism*, 87-104.
- Karsten, P. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia, Series IN 8, No 23. Stockholm.
- Karsten, P. 2005. Västsånska offerfynd från 2300 – 500 f.Kr. I: *Bronsåldersbygd 2300 – 500 f.Kr*. Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. RAÄ:s förlag, 420-443, Stockholm.

- Karsten, P. & Knarrström, B. 2003. *Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. The Tågerup excavations*. National Heritage Board. Archaeological Excavations Department, UV Syd. Lund.
- Larsson, L. 1988. *The Skateholm Project. I. Man and Environment*. Almqvist & Wiksell Internationell, Stockholm
- Larsson, L. 2007. Wetland and Ritual Deposits during Neolithic. A Local Study in a Micro-environment of a Macro-phenomenon. I: *Lund Archaeological Review*, 2005-2006, 59 – 59.
- Lévi-Strauss, C. 1966. *The savage Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lindström, J. 1997. The Orientation of Ancient Monuments in Sweden. A Critique of Archaeoastronomy and an Alternative Interpretation. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 5, 111-125, 1997.
- Macintosh, M. 1977. Reproduction and patriarchy: a critique of Claude Meillassoux, "Femmes, Greniers et Captaux". *Capital and Class*, 2, 119-127.
- Madsen, T. 1997. Ideology and Social Structure in the earlier Neolithic of South Scandinavia. A view from the sources. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 29-8, 75-81.
- Midgley, M.S. 2008. *The Megaliths of Northern Europe*. Oxon, England.
- Miller, D.&Tilley, C. 1984. Eds. *Ideology, Power, and Prehistory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mulk, I-M. & Bayliss-Smith, T. 2006. *Rock Art and Sami Sacred Geography in Badjelanda, Lapponia, Sweden. Sailing Boats, Antropomorphs and Reindeer*. Department of Archaeology and Sami Studies, University of Umeå.
- Nordberg, A. 2013. *Fornnordisk religionsforskning mellan teori och empiri*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, CXXVI, Uppsala.
- Nordenborg Myhre, L. 2004. *Trialectic Archaeology. Monuments and Space in Southwest Norway 1,700 – 500 BC*. AmS-skrifter 18, Stavanger.
- Orme, C. 1981. *Anthropology for archaeologists*, London.
- Parker Pearson, M. 1984. Economic and ideological change: cyclic growth in the pre-state societies of Jutland. I: Miller, D.& Tilley, C.(eds.), *Ideology, Power and Prehistory*, 69-92, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pearson, J.L. 2002. *Shamanism and the Ancient Mind. A cognitive approach to Archaeology*. Altamira Press, Oxford, England.
- Renfrew, C. 1976. Megaliths, territories and population. I: De Lact, S. (red), *Acculturation and Continuity in Atlantic Europe*, 198-220. De Tempel, Brugge.
- Sjögren, K-G. 2003. "Mångfaldige uhrminnes grafvar..." *Megalitgravar och samhälle i Västsverige*. GOTARC Series B, Gothenburg Archaeological Thesis No 27. Göteborgs Universitet.

- Sognes, K. 1996. Dyresymbolikk I midt-norsk yngre steinalder. *Viking*, LIX, 25-44.
- Stjernqvist, B. 1997. *The Röekillorna spring. Spring in Scandinavian prehistory*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm,
- Strömberg, M. 1968. Der Dolmen Trollasten in St. Köpinge, Schonen. *Acta Archaeologica Lundensia*, octavo series, No 9.
- Strömberg, M. 1971. *Om Gånggriften i Tågarp, Ö Tommarp och andra stenkammargravar på Österlen*. Småskrifter 11, Simrishamn
- Strassburg, J. 2000. *Shamanic Shadows. One Hundred Generations of Undead Subversion in South Scandinavia, 7,000-4,000 BC*. Stockholm Studies in Archaeology, Stockholm.
- Tilley, C. 1984. Ideology and the legitimation of power in the Middle Neolithic of Southern Sweden. I: Miller, D.& Tilley, C.(eds.), *Ideology, Power and Prehistory*, 111-147, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscapes. Places, Paths and Monuments*. Berg, Oxford.
- Tilley, C. 1996. *An Ethnography of the Neolithic, Early prehistoric Societies in South Scandinavia*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tilley, C. 1999. *The Dolmens and Passage Graves of Sweden. An introduction and Guide*. Institute of Archaeology, University College London.
- Tremlett, P-F. 2008. *Lévi-Strauss on Religion. The Structuring Mind*. London.
- Turner, V. 1969. *The ritual process*. Penguin, Harmoundsworth.
- Whittaker, H. 2014. *Religion and Society in Middle Bronze Age Greece*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Whittle, A. 1996. *Europe in the Neolithic: The creation of New Worlds*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Williams, M. 2010. *Prehistoric Belief. Shamans, Trance and the Afterlife*. History press, Gloucestershire, England.
- Zvelebil, M. 1993. Concepts of Time and "Presencing" the Mesolithic, *Archaeological Review from Cambridge*, 12:2, 51-70.

Internet:

www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis

(Angående RAÄ nummer)